

ՎԱՐԷ ՍԱՄՈՒԷԼԵԱՆ

ՀԱՅ ԱՆՑԵԱԼԸ՝

շուրանկարներով

Բ. ԳԻՐՔ

ՀՏԴ 941(479.25)
ԳՄԴ 633(2Հ)
Ս 179

Կը նուիրեն աղջկաս՝ Յօղիկին

Ս 179 Սամուէլեան Վահէ. Հայ Անցեալը՝ Լուսանկարներով
Խմբագիր եւ ծանօթագրող՝ Գեորգ Եագղճեան
Եր.: Հեղ. հրատ., 2013.
Բ. գիրք. 288 էջ:

Գիրքի հիմնական հատուածին մէջ հեղինակը մանրամասնութիւններ կու տայ տպագրուած լուսանկարներուն եւ զանազան վաւերագիրներուն մասին, որոնք կը վերաբերին Մերձատր Արեւելքի, մասնատրաբար Սուրիոյ հայութեան 20-րդ դարու եւ 21-րդ դարասկիզբի կեանքին, ինչպէս նաեւ Հայրենիքի հետ սուրիահայ գաղութի մշակութային կապերուն:

Գիրքն ունի երկու յաւելում: Առաջինին մէջ տեղ գտած են հեղինակին մտորումներն ու առաջարկութիւնները հայութիւնը յուզող կարգ մը հարցերու մասին: Երկրորդ յաւելումը անդրադարձ մըն է հեղինակի նոյնանուն առաջին գիրքի հրատարակութեան:

Նիւթերն աւելի հասկնալի դարձնելու համար, վերջատրութեան տրուած են անհրաժեշտ ծանօթագրութիւններ, յատկապէս՝ գիրքին մէջ հանդիպող անձերու կենսագրութեանց մասին լրացուցիչ տեղեկութիւններ:

Նախատեսուած է ընթերցող լայն հասարակութեան համար: Գիրքը շատ օգտակար կրնայ ըլլայ Հայրենիք-Սփիւռք առնչութիւններն ու Մերձատր Արեւելքի հայկական գաղութներու, մասնատրաբար սուրիահայ գաղութի պատմութեան զանազան երեսակներն ուսումնասիրողներուն համար:

ՀՏԴ 941(479.25)
ԳՄԴ 633(2Հ)

9(47.92>)
11-17

91-աթ

ԿԱՔԷ ՍԱՄՈՒԷԼԵԱՆ

ՀԱՅ ԱՆՑԵԱԼԻՆԻ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐՈՎ

4906

Բ. ԳԻՐՔ

ԵՐԵՎԱՆ
2013

ԽՄԲԱԳԻՐԻՆ ԽՕՍՔԸ

Լուսանկարը պատմական վաերագիր է: Ան սովորական վաերագիրէն ունի տեսողական արժէք ունենալու առաւելութիւնը: Միւս բոլոր փաստաթուղթերուն նման, լուսանկարներն ալ ունին իրենց անձնագրային տուեալները՝ թուական, վայր, լուսանկարման հանգամանքներ, լուսանկարին մէջ երեւցող անձին կամ անձերուն ինքնութիւնը եւ այլն: Հետեւաբար, ոչ միայն զարմանալի չէ, այլեւ՝ շատ տրամաբանական է, որ լուրջ եւ գիտակից մարդիկ, կազմակերպութիւններ, պետութիւններ եւ այլ կառոյցներ իրենց դիւաններուն մէջ զգալի տեղ յատկացուցած են լուսանկարներուն:

Երբեմն նոյնիսկ անարժէք թուացող լուսանկար մը կամ անոր պատառիկը հսկայական նշանակութիւն կրնայ ունենալ: Լուսանկարի միջոցով կրնանք մօտաւոր կամ նոյնիսկ յստակ պատկերացում ունենալ տուեալ ժամանակաշրջանի ու տարածաշրջանի մարդոց կեանքի ու գործունէութեան զանազան կողմերուն մասին՝ հագուստ, սանտրուածք, արդուզարդ, խոհանոց, սովորութիւններ, միջանձնական եւ հասարակական յարաբերութիւններ, եւ այլն:

Լուսանկարը ոչ միայն կրողն է պատմական տեղեկութեան, այլեւ ինքն ալ, իր կարգին, ունի իր պատմութիւնը, ոչ քիչ պարագաներու՝ ցաւալի կամ նոյնիսկ՝ եղերական. Օրի-

նակի համար, ակնթարթ մը յաւերժացնելու կոչուած լուսանկար մը յետագային, տուեալ լուսանկարը ժառանգած անձի կամ անձերու կողմէ կրնայ անպէտք նկատուիլ եւ աղբանոց նետուիլ, մինչդեռ արհամարհուած լուսանկարը կրնայ պատմական արժէքատր տեղեկութիւններու կրող ըլլալ: Ուստի, լուսանկարներուն պէտք է վերաբերիլ գուրգուրանքով, խնամել զանոնք, դասաւորել յատուկ ալպոմներու մէջ, եւ անպայմանօրէն՝ զանոնք օժտել համապատասխան եւ հնարաւորինս շատ ու մանրամասնեալ -տեղեկութիւններով՝ թուական, վայր, հանգամանքներ, պատկերուած անձերու ինքնութիւն եւ այլն, եւ ինչու չէ, օգտուելով ժամանակակից գիտութեան ընձեռնած հնարաւորութիւններէն, զանոնք պահել նաեւ էլեկտրոնային կրիչներու մէջ՝ զանոնք աւելի երկար ժամանակ պահպանելու նպատակով: Արդարեւ, յաճախ լուսանկար մը կամ վաերագիր մը վճռած է տարբեր վիճելի հարցեր ու պարզութիւն մտցուցած անոնց մէջ:

Տարիներ առաջ, ուրիշներու կարգին, այս գիրքի հեղինակն ու խմբագիրը ընդառաջեցին Պէյրութի «Չարթօնք» օրաթերթի «Հայ Անցեալը՝ Լուսանկարներով» գովելի նախաձեռնութեան: Պատմա-մշակութային արժէքներ կայացնող հարիւրաւոր լուսանկարներ ու վաերագիրներ լոյս տեսան թերթին մէջ՝ զանոնք տրամադրողներուն կամ անոնց մէկ ծանօթին հայթայթած տեղեկութիւններով հանդերձ: Աւելորդ է ըսել, թէ այդ նիւթերը պատմաբանին եւ առհասարակ ուսումնասիրողին համար յոյժ կարեւոր ատաղձներ են: Այդ լուսանկարներէն ընտրանի մը յետագային լոյս ընծայեց թերթի խմբագրութեան անդամ, ներկայիս Հայկազեան Համալսարանի Հայկական Սփիռքի Ուսումնասիրութեան Կեդրոնի տնօրէն դոկտ. Անդրանիկ Տազեւեանը՝ նոյն՝ «Հայ Անցեալը՝ Լուսանկարներով» խորագիրով (Պէյրութ, 1990, 99 էջ): Յաւօք սրտի, ինձի համար անյայտ

պատճառներով, այս լուսանկարներու ալպոմը լայն տարածում չունեցաւ: Այդ նիւթերը մատակարարողներէն ու անոնց հեղինակներէն շատեր անտեղեակ մնացին անոր գոյութենէն իսկ (ի դէպ, այսպիսի փաստերը եզակի չեն հայկական իրականութեան, մասնաւորապէս սփիւռքի մէջ): Անոնցմէ եր մաւե այս գիրքին հեղինակը՝ Վահէ Սամուէլեանը. տարիներ ետք, 2007-ին, Երեւանի մէջ, ան լոյս կ'ընծայէր նոյն թերթին եւ ուրիշ պարբերականներու, յատկապէս՝ մարաշցիական հայրենակցական գոյգ պարբերաթերթերուն՝ «Գերմանիկ»ի եւ «Նոր Մարաշ»ի մէջ հրատարակուած իր «լուսանկարալիս» հրապարակումները՝ միեւնոյն՝ «Հայ Անցեալը՝ Լուսանկարներով» խորագիրով... Դժբախտաբար, Պարոյր Աղպաշեանէն ետք խմբագրապետութիւնը հայկական լրագրութեան առաքելութեան կոչում չունեցողներու ձեռքն անցնելէն յետոյ, տասնամեակներու այս մնայուն խորագիրը գրեթէ վերացաւ՝ պատահաբար յայտնուելով թերթի էջերուն մէջ, ան ալ, հիմնականին մէջ շնորհիւ Վահէ Սամուէլեանին: Ըստ երեւոյթին, աւելի կարեւոր նիւթեր պէտք է հրապարակուէին, ինչպէս դաշտագնացութեան, ֆուլկերոյթ-հալկերոյթի, պանիր-գինիի (cheese and wine) երեկոյթներու, նարտիի մրցաշարքերու եւ նման «ազգօգուտ» ձեռնարկներու ծանուցումներն ու թղթակցութիւնները...

Աւելորդ չէ այստեղ յայտնել նաեւ, թէ տողերս ստորագրողը բազմիցս առաջարկած է հայրենական թէ սփիւռքեան պարբերականներու պատասխանատուներու՝ շարունակել պատմա-մշակութային արժէք ներկայացնող լուսանկարներու եւ վաւերագիրներու հրատարակման գործը: Ոչ մէկ գործնական արձագանգ: Բոլորն ալ երեւի աւելի կարեւոր նիւթեր կը հրատարակեն...

Այս բացասական երեւոյթները չյուսահատեցուցին Վահէ Սամուէլեանը, որ հետետղականօրէն շարունակեց ու կը շարունակէ իր պրպտումները՝ նոր լուսանկարներ, նոր

վաւերագիրներ եւ նոր փաստեր հաւաքելու ու զանոնք հանրութեան սեփականութիւնը դարձնելու հաւատքով: Եւ ահա ընթերցողի դատին կը յանձնուի անոր հեղինակած «Հայ Անցեալը՝ Լուսանկարներով» խորագիրով երկրորդ հաւաքածուն: Կարելի է յուսալ, որ այս խորագիրով շուտով մենք կ'ունենանք արդէն ոչ թէ առանձին գիրքեր, այլեւ՝ մատենաշար:

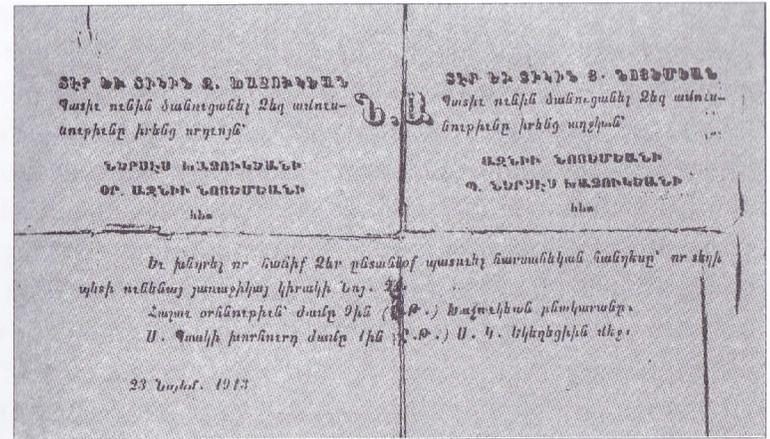
Վահէ Սամուէլեանը արհեստով ոսկերիչ է, Վլենտագային զբաղած է ու ներկայիս կը զբաղի ոսկերչական գործիքներու վաճառքով: Աւելի քան կէս դար ան մշտական ներկայութիւն եղած է հալկապահայ բեմին վրայ իբրեւ դերասան՝ հասնելով գրեթէ մասնագէտ-փրոֆեսիոնալի մակարդակին: Ան նաեւ հասարակական գործիչ եղած է Հալկայի մէջ՝ անդամակցելով ազգային տարբեր կառոյցներու ղեկավար մարմիններու: Ինձի համար, սակայն, այս բոլորի կողքին, Վահէ Սամուէլեանը նաեւ պատմաբան-բանասէր է, թէկուզ սիրողական մակարդակի, նոյնիսկ եթէ ան այս փաստը չի գիտակցիր կամ չընդունիր: Ու եթէ իւրաքանչիւրիս անցաւոր կեանքէն ետք յիշատակներ պիտի մնան, ապա Վահէ Սամուէլեանէն առյաւէտ մեզի պիտի մնան «Հայ Անցեալը՝ Լուսանկարներով» հաւաքածոները՝ իբրեւ կարեւոր վկայութիւններ հայոց նորագոյն պատմութեան, մասնաւորապէս Մերձաւոր Արեւելքի հայկական գաղութներու եւ անոնց ու հայրենական պետութեան յարաբերութեանց 20-րդ դարու եւ 21-րդ դարասկիզբի պատմութեան:

Այս հրատարակութեան առթիւ, անգամ մը եւս կոչ կ'ուղղեմ մեր ժողովուրդին ու անոր կառոյցներուն՝ պահել, պահպանել եւ հանրութեան սեփականութիւնը դարձնել պատմա-մշակութային արժէք ներկայացնող լուսանկարներն ու զանազան նիւթերը: Երբ անոնք այդպիսի արժէք

ունին այսօր, կը նշանակէ, թէ այդ նիւթերէն առարկաները ԴԱԴՐԱԾ ԵՆ անձի մը կամ միութեան մը սեփականութիւնն ըլլալէ եւ դարձած հայ ազգի համայնական սեփականութիւնը, իսկ այդ նիւթերուն «տէր»երը վերածուած են անոնց ատանդապահներու միայն: Ի վերջոյ պէտք է չբացառել նաեւ զանազան, կամքէ անկախ պատճառներով (պատերազմ, հրդեհ, ջրհեղեղ, գողութիւն, անգիտակցաբար աղբարկղ նետում եւ այլն) այդ նիւթերուն յանկարծակի եւ ի սպառ կորուստն ու ոչնչացումը: Իսկ եթէ մինչ այդ անոնք հրապարակուած ըլլան, վերջնական կորուստէ մասամբ փրկուած կ'ըլլան:

Եւ այդ փրկարարներէն մէկն ալ, ի պատիւ իրեն, Վահէ Սամուէլեանն է: Ահա հոս կը կայանայ անոր կատարած աշխատանքին հիմնական կարեւորութիւնը:

Գեորգ Եազըճեան
(լրագրող, պատմաբան)

ՀԱՐՍԱՆԵԿԱՆ ՀՐԱԻՐԱԳԻՐ

Թէւ հայ անցեալն է, բայց ոչ լուսանկար: Նկատի ունենալով ժամանակաշրջանը՝ յոյժ հետաքրքրական է: 23 Նոյեմբեր 1913: Կը կարծեմ, որ վայրը Կիլիկիա է, բայց թէ ո՞ր քաղաքը՝ հնարաւոր չեղաւ ստուգել:

Խաչուկեան եւ Նոյեմեան ընտանիքները պատիւ ունին ծանուցանելու իրենց որդւոյն եւ աղջկան՝ Ներսէսի եւ Ազնիւի ամուսնութիւնը: Կը հրաւիրեն ընտանիքները հարսանեկան հանդէսի, հալաւ օրհնութեան եւ Ս. Պսակի խորհուրդին:

Շփոթեցայ «հալաւ» բառը հասկնալու համար եւ դիմեցի Գայայեանի բառարանին. «Հալաւ» - Գ (գոյական), հազուստ: Ոչ մէկ ուրիշ բացատրութիւն: Աւելի քան 70 տարիներու կեանքիս ընթացքին կատարած

բազմահարիւր հազար էջ հայերէն ընթերցումներուս ընթացքին առաջին անգամ կը հանդիպէի «հագուստ» բառի փոխարէն «հալաւ»ի գործածութեան: Ժամանակին, իսկապէս, քահանան կամ ուրիշ հոգեւորական մը կ'օրհնէր փեսացուին Ս. Պսակի հագուստը: Հալէպի մէջ մինչեւ օրս կը գոյատեւէ այս արարողութիւնը. պսակադիր քահանան ամուսնութեան օրը, որոշուած ժամէն առաջ կու գայ փեսային տունը եւ կ'օրհնէ անոր հագուստը, որմէ ետք միայն փեսան գայն կը հագուի եւ կը պատրաստուի եկեղեցի ուղղուելու:

Տոմսակին մէջ տպուած է, թէ Ս. Պսակի խորհուրդը պիտի կատարուի ժամը 1-ին՝ «ը. թ.»: Այս տառերը պէտք է կարդալ՝ «ըստ թրքաց»: Իսլամական աշխարհը օրուան ժամերը կը սկսի հաշուել արեւածագով, հետեւաբար անոնց ժամերը մօտ վեց ժամ ետ են մեր ընդունած ժամերէն: Հետեւաբար, եթէ հալաւ օրհնութիւնը ժամը 9-ին է ըստ թրքաց, պէտք է հասկնալ մեր ժամով ժ. 15-ին, իսկ եթէ ժամը 1-ին է ըստ թրքաց, ուրեմն պէտք է հասկնանք՝ երեկոյեան ժամը 7-ին:

Անլուծելի առեղծուած մնաց «Ս. Կ. եկեղեցի» բառակապակցութիւնը: Անվիճելի է, որ «Ս.»-ն «Սուրբ» բառին յապաւումն է: «Կ.»-ն ո՞ր սուրբի անուան յապաւումն է. Կիրակո՞ս (Տիգրանակերտի մէջ կար Ս. Կիրակոս եկեղեցին), գուցէ Կարապե՞տ, որու անունով բազմաթիւ եկեղեցիներ կային Կ. Պոլիսէն մինչեւ համբաւաւոր Մշոյ Սուլթան Ս. Կարապետի վանքը, ուր հայութիւնը մեծ շուքով ուխտի կ'երթար՝ հաւանաբար պահպանելով հեթանոսական ժամանակաշրջանի սովորութիւնները... Մարաշի հինգ հայ առաքելական եկեղեցիներէն մէկն ալ Ս. Կարապետի անուամբ էր ու քաղաքի

Ազ Տերէ թաղին մէջ կը գտնուէր: Այս եկեղեցոյ ու կից դպրոցին շէնքերը գեղեցիկ էին, բակին մէջ կար նաեւ ծաղկոց (մանկապարտէզ) մը: Վարդավառի տօնին, ժողովուրդը խումներամ կը հաւաքուէր այս եկեղեցին՝ իբրեւ ուխտատեղի-վանք: Մարաշի միւս չորս եկեղեցիներուն նման, այս եկեղեցին ալ հրոյ ճարակ դարձած է անաստուած վայրենի խուժանին ձեռքով:

3 ոյժ ուշագրաւ է, որ «երկիր»ի հայ ընտանիքները հրաւիրագիրով կը դիմեն իրենց հարազատներուն եւ բարեկամներուն: Այսօրուան հայ սերունդները, գոնէ Միջին Արեւելքի արաբական երկիրներուն մէջ, կը պահպանեն այս աւանդոյթը, թէւ՝ որոշակի փոփոխութիւններով: Այսպէս, սովորական թուրքի վրայ անպաճոյճ տպագրութիւնը փոխարինուած է գեղեցիկ, յաճախ արծաթագոյն կամ ոսկեգոյն տառերով, երբեմն ալ՝ ուռուցիկ մասեր ունեցող տոմսակ-հրաւիրագիրներու տպագրութեամբ: Վերջին շրջանին յաճախակի դարձած են երկլեզու կամ նոյնիսկ եռալեզու հրաւիրատոմսերը, նոյնիսկ կը հանդիպին այնպիսիք, որոնց մէջ հայագոհ հարսնետոմսերը իրենց հրաւիրներուն մէջ ամբողջովին կ'անտեսեն ազգային լեզուն... Հրաւիրեալներէն ոմանք կը ստանան տպագրուած ուրիշ տոմսակներ եւս՝ այսինչ ճաշարանին մէջ խրախճանքի հրաւեր 2 կամ աւելի անձերու համար. վերջին տարիներուն կը նշուի նաեւ դրամատնային հաշուեհամար մը, ուր կուտակուած գումարները նորապսակները կրնան ծախսել ըստ իրենց հայեցողութեան: Այսինքն, նորապսակները չեն թաքցնէր դրամական նուէրներ ստանալու իրենց ակնկալութիւնը, ինչը տրամաբանական է եւ ընդունելի:

Երեւան կեցութեանս տարիներուն երբեւէ չեմ

հանդիպած հարսանեկան տպագրուած հրաւիրագիրներու: Այստեղ ընդունուածը հրաւերը սեղմ շրջապատին հեռածայնով հաղորդելն է:

Նկարագրուած հրաւիրագիրը մեր ձեռքը հասաւ չորսի ծալլուած վիճակով. Տարիները մաշեցուցած են ծալլուած մասերը, ինչպէս ընթերցողը այդ պիտի նկատէ լուսապատճէնահանուած օրինակին վրայ: Բնօրինակը կը գտնուի Հալէպ՝ բանահաւաք երբեմնի դասընկերոջս հաւաքածոյին մէջ:

« ՄՈՒԱԼԼԷՄ » ՊՕՂՈՍԸ

Կը նուիրեմ Օսկանեան ընտանիքին

Հալէպի ոսկերիչներուն մէջ ամենէն յայտնի անունն էր «Մուալլէմ» (արաբերէնով՝ վարպետ, ուսուցիչ) Պօղոսը՝ մարաշցի համբաւեալ Օսկանեան ընտանիքին մեծ հայրիկը, որու թոռն է Հայաստանի Հանրապետութեան տասը տարիներու արտաքին գործոց նախարար, մեծայարգ Տիար Վարդան Օսկանեանը:

Հալէպի միջնադարեան, իւրայատուկ «Ծածկած Շուկայ»ի «Ղայսարիք» («Կայսերական») կոչուող երկյարկանի նախկին իջեւանատան բակին մէկ անկիւնը դրկից հարեւաններ էինք Մուալլէմին հետ: Իբր մարաշցի ընտանիքներու եւ «Գերմանիկ-Վասպուրական» Մշակութային Միութեան անդամներ, առաւել՝ Հալէպի մէջ Մարաշի Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ եւ Մարաշի Ազգ. Մեսրոպեան Վարժարանի գործունէութեանց ծիրին մէջ, նաեւ՝ հայրենակցական սրտակցութիւն ալ կար մեր միջեւ, ինչպէս եղած է ու այսօր ալ կայ մարաշցի բոլոր ընտանիքներուն միջեւ՝ շնորհիւ Հալէպի Մարաշի Հայրենակցական Միութեան, աշխարհացրիւ 11 մասնաճիւղերու աշխոյժ գործունէութեան եւ միութեան կեդրո-

նական «Գերմանիկ» պաշտոնաթերթի գոյութեան:

Իսկապէ՛ս արտասովոր մարդ մըն էր Մուալլէմը. յաղթանդամ, լայնաթիկունք: Անոր ամէն ինչը խոշոր էր՝ ոտքերը, ձեռքերը, գլուխը, քիթը, շրթունքը, նաեւ՝ խոշոր ակնոցներով աչքերը: Վարի շրթունքը միշտ կախ էր, իսկ վիզը՝ ծալքաւոր:

Անվարան կը յայտարարեմ, որ խոր ու անսակարկ հայրենասէր մըն էր Մուալլէմը: Ասիկա դիւրին բան չկարծէք. 1940-50-ական-

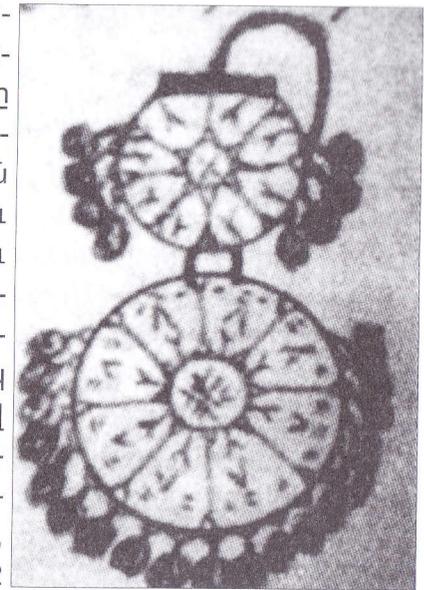
ներուն, հայրենասիրութիւնը յաճախ սխալ կը հասկցուէր հայկական հակառակորդ քաղաքական շրջանակներու կողմէ՝ դուռ բանալով բախումներու եւ նոյնիսկ արհուսահեղութեան...

Աժան շնորհուած մակդիր մը չէր «Մուալլէմ» գոյականը: Պողոս Օսկանեանը իսկապէ՛ս վարպետ ոսկերիչ էր: Պատմեմ ասիկա հաստատող օրինակ մը:

Մինչեւ 1970-ական թուականները, արաբ գիւղացիներու օժիտին մէջ անպայման պէտք է ըլլային Մուալլէմին ստեղծագործած «տաղըլլերա» ականջօղերը, 4 թէ 5 չափերով, որոնց գծանկարը ներկայացուցած եմ հոս՝ իմ անվարժ գծագրութեամբ: Ոսկերչական արհեստն սկսած եմ այդպիսի օղեր աշխատելով: Հագարներով շինած եմ

4906

տասնամեակներու ընթացքին: Այս ականջօղերուն պահանջարկը կը բազմապատկուէր Սուրիոյ գիւղատնտեսական բերքի բարեյաջող ու առատ տարիներուն, եւ անկարելի կ'ըլլար գոհացնել շուկան: 5-6 գործաւորներով եւ տասնեակ մը զանազան հնարներով հազիւ 100 զոյգի կը հասնէր շաբաթական արտադրութեան քանակը, այն ալ՝ օրական 10-12 ժամ աշխատելով: Իւրաքանչիւր միջին չափի ականջօղի զոյգի համար հարկաւոր էր պատրաստել 40 ոսկեայ փոքր գնդիկ, այսինքն՝ 100 զոյգի համար՝ 4000 գնդիկ:

Անձրեւառատ եղանակներէն օր մը, Մուալլէմը, յուրախութիւն ինձի, ըսաւ. «Վահէ՛, «հոսրոմ»¹ կը տեղայ կոր, դիմացի՛ր»: Նկարին նայեցէ՛ք եւ կը տեսնէք, որ կախուած ոսկեայ փոքր գնդիկները - որոնց «հոսրոմ» կ'ըսէինք - այնքան կը նմանին խաղողի նոր-նոր ծլած հատիկներուն:

Արդեօք կարիք կա՞յ բացատրելու, թէ առատ բերքը ինչ կապ ունի ոսկեայ ականջօղերուն հետ. առաջինն ուղղակիօրէն կախուած էր անձրեւի առատութենէն, եւ Մուալլէմը ճիշդ այդ նկատի ունեցած էր:

Ընթերցող, այդ տարիներուն հողաշէն կոնաձեւ տուներու մէջ ապրող արաբ գիւղացին իր բարեկեցութիւնը

կը դրսեւորէր նոր կին առնելով: Չէ՞ որ, ըստ իսլամական օրէնքին, տղամարդը չորս կին ունենալու իրաւունք ունի: Հիմա պայմանները ուրիշ են:

Մուալլէմին առնչուած են շատ ու շատ պատմութիւններ, որոնք կը պատմուէին ոսկերիչներուն միջեւ: Պիտի ջանամ վերարտադրել անոնցմէ մէկ քանին հաւատարմօրէն՝ պահելով օրուան երբեմնի թրքախառն լեզուն:

Ամառ եղանակ էր: Մուալլէմը նոր ճաշած, բակը, կընակը պատին, գետին դրուած տախտակի մը վրայ նստած էր: Երեխայ մը կանչեց քովը, երկու ֆրանք (10 դուրուշ) տուաւ, թելադրելով, որ «Ախրագ»էն² ֆիշնէ գնէ ու բերէ իրեն: Քիչ ետք ստացաւ ուզածը թերթ մը թուղթի վրայ: Պտուղը բակի ծորակին ջուրովը թրջեց, իբր թէ լուաց, նստաւ նախկին տեղը, ֆիշնէին կոթերը պոկեց ու թափեց, 5-6 ֆիշնէ մէկ անգամէն բերանը նետեց, ու խօսակցութիւնը շարունակելով, հազիւ 2-3 կուտ «թուի-թուի» ըսելով բերնէն հանեց ու մէկ կողմ շարտեց՝ մնացաւը կուլ տալով: Ասոր-անոր «հրամմէ՛, հրամմէ՛» ըսելով ամբողջը ինք վերջացուց: Ահա՛ այսպիսի աժդահայ մըն էր Մուալլէմը:

Սուրիոյ անկախութեան սկզբնական շրջանին ամէն ինչ այսօրուան կազմակերպուած վիճակը չունէր: Հարկերն ու տուրքերը եւ անոնց չափերը աննշան էին: Անոնց մէջ կար «թամաթթուի»³ անունով, մէկ տարուան համար սահմանուած տուրք մը, որ շատ փոքր գումար մըն էր, բայց այդուհանդերձ, գրեթէ ոչ ոք կը վճարէր զայն: Կը յիշեմ՝ հարկահաւաքը կարճահասակ եւ գիրուկ մարդ մըն էր, որ երբ «Ղայսարլիք»ի դուռէն ներս կը մտնէր, լուրը կը հասնէր բոլորին եւ ամէնքն ալ իրենց աշխատասենեակները գոցելով բակը կ'իջնէին, Հաճի

Ահմատին սուրճ կ'ապսպրէին եւ խսիրէ ցածիկ աթոռներուն վրայ նստելով՝ սուրճը կ'ըմբոշխնէին, մինչեւ որ հարկահաւաք պաշտօնեան հոս ու հոն պտղտելով եւ գոց դուռերու հանդիպելով՝ ձեռնունայն լքէր միջավայրը...

Էլեկտրականութիւն բոլորն ալ կ'ուզէին ունենալ, սակայն միայն շատ քիչեր հաշուիչ ունէին: Հաշուիչ ունենալը դէպի առջեւ քայլ նետելու եւ քաջութեան չափանիշ էր: Երբ մէկը էլեկտրականութեան հաշուիչ տեղադրէր, դրացիները անոր գլուխը կ'ուտէին անկէ խնդրելով լար մը միացնել՝ իբր թէ միայն մէկ լամբի համար էլեկտրականութիւն ստանալու: Եւ այսպէս, ապօրինի էլեկտրալարերը կը ձգուէին միջանցքներուն եւ բակերուն լայնքին ու երկայնքին: Այս երեւոյթը այնքան ընդհանրացաւ, որ պետութիւնը յատուկ օրէնքով մը արգիլեց զայն, եւ քննիչներ նշանակելով հետամուտ եղաւ օրէնքին կիրառման՝ տուգանքներ սահմանելով խախտողներուն համար:

Օր մը, էլեկտրականութեան այս քննիչներէն մէկը «Ղայսարլիք»ի պատերէն մէկուն վրայ կը նկատէ երկար ձգուած էլեկտրալար մը, որուն կը հետեւի վեր եւ վար ու կը հասնի առջեւը ... Մուալլէմի խանութին, որմէ ներս մտած էր լարին շարունակութիւնը: Մուալլէմը, անութիւն տակ խոշոր տետր մը բռնած պետական պաշտօնեային անակնկալ յայտնուիլէն այլայլած, յանկարծակի ոտքի կը կանգնի իր ահեղ հասակով, եւ միացած էլեկտրալամբը արագօրէն կը խրէ իր ծոցը՝ իբր թէ զայն թաքցնելով, միաժամանակ պոռալով՝ «Լամպա եօխ, լամպա եօխ»⁴ ու ձեռքերովը ժխտական իմաստ արտայայտող շարժումներ ընելով: Քննիչը, շուարած, մէկ կը նայի առաստաղէն կախուած էլեկտրալարին, միւս կողմէ՝

Մուալլէմին հսկայ փորէն ժայթքող լոյսին, կը ծիծաղի, եւ իր տետրին մէջ նշում մը կատարելով՝ կը հեռանայ:

Որիշ պատմութիւն մը: Ոսկերչական մեծ սեղա-
մին շուրջ նստած կ'աշխատին գործաւորները:
Մուալլէմը նոյնպէս կը նստի իր տեղը, սեղանին շուրջ՝
իրեն բաժին գործը ընելու համար: Սակայն, ակնոցը
սեղանին վրայ իր սովորական տեղը չէր: Մուալլէմը կը
նայի չորս կողմը, ակնոցը չկայ ու չկայ: Բոլորը ոտքի վրայ
են, ամէն ծակ ու ծուկ կը փնտռեն: Չկայ ու չկայ:
«Աստուած իմ,- կը մտածէ Մուալլէմը,- տեղ մը չգացի,
խանութէն դուրս չելայ, ո՞ր գնաց սա ակնոցս, թելեր
չունէր որ թռչէր»:

Այսպէս, կէս ժամ կ'անցնի, ու ... յանկարծ, Մուալլէմը
ուրախ ձայնով կը պոռայ. «Պուլտո՛ւմ, պուլտո՛ւմ»⁵:
Գործաւորները, զարմացած, հարց կու տան, թէ այդքան
ժամանակ փնտռեցին ու չգտան, ինք ինչպէ՞ս իր նստած
տեղը գտաւ ակնոցը: Ո՞ր կորսուած էր ան: Մուալլէմը
ցուցամատով ցոյց կու տայ սպիտակած գլուխը. ակնոցը
բարձրացուցած էր ճակատէն վեր, բայց որեւէ մէկը չէր
նկատած զայն...

Մէկ ուրիշ պատմութիւն: Ժամանակին, ոսկին կը
հալեցնէին ածուխի օձախով. ձեռքով գործող
փոքր, կլոր օդամղիչը կը բացավառէր ածուխը եւ օձախը
կը հասցնէր անհրաժեշտ ջերմաստիճանին՝ հալեցնելով
ոսկին հրակայուն գաւաթին մէջ:

Օր մը, Մուալլէմը հալած ոսկին չուզուէր(font)
կաղապարին մէջ թափելու համար, երկար ունելիով մը կը
վերցնէ հրակայուն գաւաթը, բայց յանկարծ՝ չըրըխ ...
կարմրած գաւաթին ծայրը կը կոտորի եւ ոսկին կը թափի
օձախի տարածքին վրայ: Հալած ոսկին դանդաղօրէն կը

ծորի դէպի եզերքը՝ գետին թափուելու համար, ինչը կը
նշանակէր երկու օրուան աշխատանք՝ գետինը թափած
ոսկին հաւաքելու համար: Մուալլէմը ափը դէմ կ'առնէ
եզերքէն ծորող ոսկիին՝ մռմռալով. «Եանը՛ն, ազիզ
բարմաքլա՛ր, եանը՛ն»⁶: Ու այսպէս կրկնելով, ափին
պարունակութիւնը կը պտտցնէ եւ կը շրջէ օձախի
տարածքին վրայ...

Ահա այսպիսին էր անխոցելի Մուալլէմը:

Որիշ միջադէպ մը Մուալլէմ Պօղոս Օսկանեանի
կեանքէն: Ընդունուած կարգ էր, որ Շաբաթ
օրերը գործաւորները քիչ մը կանուխ արձակէին աշխա-
տանքէն, իսկ վարպետները իրենց փոքր տետրակներուն
մէջ շաբաթական հաշուեփակը կը կատարէին եւ
արհեստանոցը կը գոցէին:

Շաբաթ օր մը, գիշերամուտին, յիշեալ գործողութիւն-
ները կատարած Մուալլէմը, 50 անգլիական ոսկին
գրպանը, գոհ տրամադրութեամբ կը բռնէ տան ճամբան:
Խանութէն տուն տարածութիւնը օթոպիսի հազիւ երեք
կանգառի չափ ըլլար: Տուն հասնելուն՝ ձեռքը կը տանի
գրպանը եւ ... Աստուած իմ, ոսկիները չկան: Կը
պարզուի, որ գրպանին մէկ անկիւնը գոյացած ծակէ մը
ոսկի լիրաները (ոսկեդրամները) մէկիկ-մէկիկ ինկած են...
Մուալլէմը անմիջապէս ետ կը դառնայ եկած ճամբով:
Լուսնեակ գիշեր էր: Ամէն 10-20 կամ 40 քայլին ան
մէկական ոսկի կը գտնէ, ու երբ կը հասնի խանութին
առջեւ, հաւաքածոները կը հաշուէ: 49 հատ են: Բայց ո՞ր
է 50-րդ ոսկին: Նոյն տարածքը կրկին կը չափէ-կը
չափչփէ: Տեղ մը կը նկատէ իշու թրիքի կոյտեր: Ճիւղի
կտորով մը կը սկսի խառնշտկել աղբի կոյտերը եւ ...

հրա՛շք. կորսուած վերջին ոսկին հոն կը գտնէ: Պապ-էլ-Ֆարաճի հրապարակը⁷ գտնուող Պիւլպիւլեանին գինետունը գաւաթ մը օղի ճնկելէ յետոյ, ուրախ-ուրախ տուն կը դառնայ կէս գիշերին:

Արդար մարդ էր Մուալլէմը, իսկ Աստուած արդարները միշտ կը հատուցէ:

Երկար տարիներ ոսկերիչ աշխատելէ ետք, Մուալլէմը արհեստը փոխած էր ոսկերչական հաստոցները վարձու տրամադրելու գործով: Գործիք մը կար, զոր ցուցամատի հաստութեամբ ու 30 սմ. երկարութեամբ ոսկին կը վերածէր 1 միլիմէթր հաստութեամբ եւ քանի մը տասնեակ մէթր երկարութեամբ լարի: Այս արդիւնքին հասնելու համար, աշխատանքի կէսին անհրաժեշտ էր ոսկին կարմրցնելու չափ տաքցնել, կակուղցնել: Այս գործողութեան թրքերէնով «թաւանմըշ» կ'ըսէին, ինչը մենք կարճի կապելով ու «հայերէն»ի վերածելով՝ «թաւել» կ'ըսէինք: Օր մը երբ հագիւ մտած էի քովը, հարցուց. «Վահէ՛, թաւանմըշին հայերէնը ի՞նչ է»: Անմիջական պատասխանս ուշացաւ: Շփոթած էի: Այնքան գործածական էր թրքերէնը, որ ո՞վ կը մտածէր անոր հայերէնը գիտնալու մասին: Մուալլէմին ձեռքը տեսած էի հայերէնի բառարան մը, զոր յաճախ կը թերթատէր եւ մեզի կ'ըսէր դժուարամատչելի հայերէն բառեր. օրինակ =մրկել այրել, խանձել...

Այսպիսին էր լուսահոգի Մուալլէմը, հայոց լեզուին հանդէպ ունէր յատուկ սէր, զոր իր անխառն հայրենասիրութենէն կը բխէր:

Մուալլէմը նաեւ մարգասէր էր: Կը յիշեմ, այդ օրերուն, ռատիոյով սրտատրոփ կը հետեւէր Տիգրան Պետրոսեանի ճատրակի աշխարհի ախոյեանութեան մրցա-

վազքին ու բոլորս կը վարակէր հայրենական մարգական փառահեղ նուաճումին առթած հպարտութեամբ:

Հայրենի իրականութեանը իրագեկ ըլլալու միակ միջոցն էր ռատիօն: Այս օրերու *թրանզիսթոր*-ներուն հետ անբաղդատելի խոշոր տեսք ունէին այդ ատենուան ռատիօները, որոնք միջակ չափի սնտուկի ծաւալը կ'ունենային՝ անհրաժեշտ անթենով օժտուած: Մուալլէմին ռատիօն դրուած էր իր գրասեղանին մօտիկ պատին մէջ սարքուած դարակին վրայ: Մինչեւ այսօր անիկա նոյն տեղը կը մնայ: Ռատիոյին չորս կոճակներն ալ փճացած էին, սլաքը ընդմիշտ տեղակայուած էր երկար ալիքի՝ Հայաստանը լսելու կէտին վրայ: «Երեւանն է խօսում» առաջին ազդանշանը կ'ալեկոծէր մեր փխրուն հոգիները: Միայն մէկ մեթրոնց էլեկտրալար մը դուրս կու գար Մուալլէմին ռատիոյէն, որուն ծայրի մերկ լարերը Մուալլէմը էլեկտրական հոսանքին կը միացնէր լուցկիի փայտիկներու օգնութեամբ՝ զանոնք լարերուն հետ խրելով վարդակին (փրիզ) մէջ եւ ուշի ուշով մտիկ կ'ընէր հաղորդուող լուրերը: Կը յիշեմ, օր մը, գործ-բան ձգած, 10-15 հոգիով խռնուեցանք Մուալլէմին ռատիոյին առջեւ՝ լսելու համար բանաստեղծ Աւետիք Իսահակեանի թաղման հեռասփռումը⁸:

Այդ տարիներուն Սուրիոյ մէջ ֆութպոլի մրցումները ցերեկը կ'ընէին, սովորաբար՝ Ուրբաթ օրերը ժամը 16:00-ին: Այդ օրը ժամը 15:00-ին գործէն կ'արձակուէինք, Պապ-էլ-Ֆարաճի մէջ թրամուայը փոխելով, Ճէմիլիէ գացող գիծը կ'առնէինք ու խաղն սկսելէն առաջ մեր տեղերը կը գրաւէինք քարէ նստարաններուն վրայ:

1960-ին ըլլալու էր: Երկրի ախոյեանութեան վերջին խաղին Հալէպի մէջ իրարու դէմ պիտի մրցէին

աւանդական մրցակիցները՝ «Վասպուրական»ի եւ Հ. Մ. Ը. Մ.ի ֆութպոլի խումբերը: Այդ խաղին կարեւորութիւնը գիտակցելով, եւ անձնապէս քաջալերելու համար իր եղբօրորդին՝ իր հնարամիտ խաղով ֆութպոլասէրներուն սէրը նուաճած, բժշկութեան ուսանող Ջաւէնը⁹, Մուալլէմը կ'որոշէ խաղին ներկայ գտնուիլ: Ան կը դասաւորէ խանութին գործերը եւ իրեն փոխանորդ կը կարգէ Խելֆէ (վարպետ) Ճորճը, որ մրցումին գացողը չէր: Մուալլէմը դուրս կու գայ ու արագ քայլերով փողոցին ուղղութեամբ կ'ընթանայ: Սակայն պահ մը կանգ կ'առնէ բակի դրան մօտ ու, վերադառնալով՝ կը դիմէ Խելֆէին. «Ճորճ, ֆէսը դոյի՞մ մը» («Ճորճ, ֆէսը դնե՞մ»): Սա կը նշանակէր, թէ Ճորճը ինք պիտի որոշէր այս կարեւոր հարցը: «Եօխ» («Ո՛չ») կ'ըլլայ կտրուկ պատասխանը: Արդարացնելու համար իր որոշումը, Ճորճը կ'աւելցնէ. «Հաւալար կիւնէշի» («Եղանակը արեւոտ է»):

Ինչպէս նշեցի, Ջաւէն Օսկանեանը ֆութպոլիստներուն մէջ կը յատկանշուէր իր հնարամտութեամբ եւ արագավազութեամբ: Ան ծախ եզրի յառաջապահ էր, յարաշարժ, եւ իր ընկերներուն հետ իր ներդաշնակ խաղով սարսափն էր հակառակորդին: Մուալլէմը դժուար թէ նստած հետեւէր խաղին: Յաճախ գայն կը տեսնէի՝ անհանդարտ քայլերով դաշտին շրջանը կ'ընէր: Այդ օրերուն, խաղադաշտը սահմանազատող երկաթեայ ձողերու արգելքը չկար:

Այդ օրը, «Վասպուրական» միութեան անդամ ոսկերիչներով նստած էինք խումբով: Մեզի հետ էր նաեւ Մուալլէմը: Ահա՛ իրաւարարն իր սուլիչով կու տայ խաղի սկիզբին ազդանշանը: Տասը վայրկեան չանցած՝ մթնոլորտն արդէն շիկացած էր: Գնդակը հազիւ Ջաւէնի

ոտքին հասնէր, Մուալլէմը ամբողջ հասակով ոտքի կը թռչէր եւ կը գոռար. «Հայտէ՛, օղլում, հայտէ՛, օղլում» («Քե՛զ տեսնեմ, տղա՛ս»): Անգամ մըն ալ Ջաւէն շրջանցեց հակառակորդին պաշտպաններէն մէկը եւ գնդակը ոտքին գամած, սլացաւ առաջ ու դէմ-դիմաց յայտնուեցաւ մրցակից խումբի բերդապահին: Մուալլէմը ոտքի ցատկելով ամբողջ ոյժով սկսաւ պոռալ. «Չէ՛ք, օղլում, չէ՛ք, օղլում, չէ՛ք, չէ՛ք, չէ՛ք» («Հարուածէ՛, տղա՛ս, հարուածէ՛»): Երրորդ հեւասպառ «Չէ՛ք»-ին հետ Ջաւէնը նշանակեց առաջին կողը: Մուալլէմը, ինքնամոռաց, բնազդային նոյն մղումով, ուժեղ հարուած մը հասցուց իր առջեւը նստածին մէջքին: Խեղճ տղան երկու շաբաթ կորաքամակ կու գար գործի, իսկ Մուալլէմը ամէն առտու կ'այցելէր իր հարուածը «ճաշակած» ճահել տղուն: Անգամ մը նոյնիսկ քսուկ մըն ալ բերաւ. կիներ՝ Մարիամը թելադրած էր:

Եծանիւ ունեցող մարդ մը կար, որ քիչ մը ունեւոր ոսկերիչներուն տունէն թարմ ճաշ կը բերէր կէսօրները: Աւելցած բաժիններէն ինք եւս կը կշտանար եւ պարապ ճաշամանները կը դարձնէր տէրերուն տունը: Օր մը, Մուալլէմն ստացաւ ճաշի ծրարը, քանդեց հանգոյցը եւ սմբուկով ու ձաւարով պատրաստուած տոլմայէն մեղմօրէն բարձրացող թարմ շոգիին բուրմունքը լիաթոք շնչելով, «Օ՛խ, նէ կիւզէլ եափմըշ, էլլէրիմի՛ սէվիյիմ, Մարիամ» («Օ՛խ, ի՛նչ լաւ պատրաստած է, ձեռքերդ սիրեմ, Մարիամ») ըսաւ եւ ծրարին չորս կողմը քրքրեց: Ափսո՛ս, որ սոխ չկար, իսկ տոլմային հետ սոխն անհրաժեշտ էր: Հարցուփորձ ըրին դրացիներուն, թէ արդեօք սոխ ունէի՞ն: Չունէին: «Վա՛խ, Մարիամ, ձեռքերդ սիրեմ, բայց ինչպէ՞ս մոռցար սոխը» թրքերէն

նախադասութիւնը կրկնելով-կրկնելով ճաշը վերջացուց-
լմնցուց: Բայց երբ ծրարին հակառակ անկիւնները վեր-
բարձրացուց «չըխըն»ը (ծրարը) կապելու համար, ըի՛ր՝ ...
միջին չափի, կեղուրուած-մաքրուած սոխ մը գլորուեցաւ
սեղանին վրայ: «Վա՛յ, ճանընը՝ սէվիյիմ, Մարիա՛մ»
(«<Նոգի՛դ սիրեմ, Մարիա՛մ») ըսաւ, սոխին պոչէն բռնած՝
հիացումով դիտեց զայն եւ յանկարծ, «չը՛թ, չը՛թ, չը՛թ»
երեք խածիկով կուլ տուաւ սոխը: Այսպէս, ամէն ինչ
ամբողջական պէտք է ըլլար Մուալլէմին համար:

Նմոյշ մը եւս Մուալլէմ Պօղոս Օսկանեանի հայրե-
նասիրութենէն:

1947-ի աշունն է: Սուրիոյ գաւառներէն Հալէպ հաւաք-
ուած ներգաղթողները իրենց «տէնկ»երով (խոշոր
կապոցներով) օր-օրի կը սպասէին ուշացող «Փոպետա»
նաւը, որ գիրենք պիտի վերցնէր Պէյրութի նաւահան-
գիստէն: Մտահոգութիւնը շատ աւելի կը մեծնար քանի
որ անիկա հայրենադարձներու կարաւանին վերջին նաւն
էր: 10 օրէ աւելի ուշացումը յոյժ դժուարացուց մեկ-
նողներուն վիճակը: Անյարմար կենսապայմաններու մէջ
սպասող բազմանդամ ընտանիքները, յուսահատութեան
մատնուած, կը դժգոհէին, յորդառատ անձրեւները կ'ողո-
ղէին «տէնկ»երը... Թէեւ հայրենասիրական միութեանց
կամաւորները կ'օգնէին ներգաղթողներուն, բայց չար
լեզուները տարածած էին, որ վերջ, նաւը պիտի չգայ եւ
այլն եւ այլն...

Մուալլէմը, որ առտուն գործի եկողներուն առաջինը
կ'ըլլար միշտ, կ'ընդունէր իրմէ ետք եկողներուն «բարի
լոյս»ի մաղթանքները: Ղայսարլիքի երկրորդ յարկին մէջ
դաշնակցական Ալպէճը իր երկու եղբայրներուն հետ

արհեստանոց մը ունէր: Կարաւանի սպասման այդ
խռովքոտ օրերէն մէկուն առաւօտեան, Ալպէճը, կանգ-
նած աստիճաններու հարթակին վրայ, սովորական
«բարի լոյս»-ը չըսած, հարց կու տայ Մուալլէմին.
«Մուալլէ՛մ, պափոռ կէլտի՞ մը («Նաւը ժամանե՞ց»):
Մուալլէմը ակօսներուն մէջէն չոր «եօխ» («ո՛չ») մը կը
նետէ: Նոյն ձեւով, յաջորդ օրերուն, ամէն առտու, Ալպէճ
նոյն հարցումը կու տայ Մուալլէմին եւ նոյն չոր
պատասխանը կը ստանայ՝ «Պափոռ կէլտի՞ մը», «եօխ»:
Հայրենասէր Մուալլէմին կարծես չէր հերիքեր նաւուն
ուշացման առթիւ զինք պատած խռովքը, ասոր կու գար
աւելնալու Ալպէճին՝ խորքին մէջ հեգնական հարցումը՝
«Պափոռ կէլտի՞ մը»: Իմանալով այս մասին, քանի մը
հայրենասէրներ կը ներկայանան Մուալլէմին ու բոլորով
կ'եզրակացնեն, թէ Ալպէճին միտքը ծուռ է: Համբերու-
թիւնը հատած Մուալլէմը իր ցաւակիցներուն կ'ըսէ. «Լա՛ւ,
ինծի՛ ձգեցէք Ալպէճին դաս տալը»:

Յաջորդ օրը, Մուալլէմը, նստած խսիրէ աթոռին,
անհամբերութեամբ կը սպասէ Ալպէճին գալուստը: Սա,
սովորականին նման, երբ կը հասնի հարթակին,
բարձրածայն կու տայ նոյն հարցումը՝ «Մուալլէ՛մ, պափոռ
կէլտի՞ մը»: Մուալլէմը, գազազած ոտքի կանգնելով, կը
հայիոյէ Ալպէճի երեսին. «Պափոռն օրթա տիրէկի
անանըն...» («Նաւուն կեդրոնական գերանը մօրդ...») եւ
այլն: Ալպէճ կը հակադարձէ նոյն հայիոյանքով: Եւ
այսպէս, փոխադարձ հայիոյանքներով, կը սկսի տուրու-
տմփոց մը, որ հետզհետէ կը սաստկանայ դաշնակ-հնչակ
խումբերու ներգրաւումով: Երկու կողմերէն վիրաւոր-
եալներ կ'ըլլան մինչեւ որ սուրիական ոստիկանութիւնը
կը խուժէ եւ կը փորձէ Ալպէճն ու Մուալլէմը ոստիկանա-

տուն տանիլ: Գործին կը միջամտէ ոսկերիչներու սենտիքայի նախագահը՝ Մուալլէմի եղբորորդի Ճանիկ Օսկանեանը¹⁰: Ան կը հանդարտեցնէ կողմերը եւ իբրեւ թէ հաշտութիւն գոյացնելով՝ ոստիկանները ճամբու կը դնէ: Իւրաքանչիւր կողմ կը քաշուի իր բոյնը...

Այսպիսի բուռն հայրենասէր մարդ մըն էր մեր Մուալլէմը:

Կարիք կա՞յ յիշեցնելու, որ «Փոպետա» նաւն ալ ի վերջոյ եկաւ...

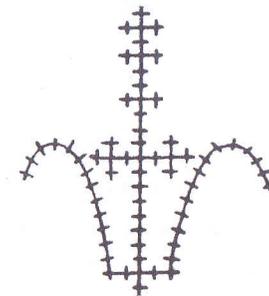
Որիշ միջադէպ մըն ալ Մուալլէմին կեանքէն: Ան 70-ի սահմանը անցած էր, երբ երկու չարաձի ու հետաքրքրասէր տղաք՝ Ճորճ Խորոզն ու Ճորճ Սալիպեանը¹¹ կ'ուզէն իմանալ Մուալլէմին ... սեռային կարողութեան վիճակը: Իրենց դէմքին լուրջ տպաւորութիւն տալով, երկուքով կը ներկայանան անոր ու կը սկսին հեռուէն որոգայթը լարել: Մուալլէմին հարց կու տան, թէ, ըստ անոր, ո՞րն է 20-30 տարեկան երիտասարդի մը բնական կարողութեան սահմանը: Անբասիր հոգիով Մուալլէմը, շոյուած այն փաստէն, թէ անգէտ երիտասարդներ իրեն կը դիմեն այսպիսի լուրջ հարցով, կը պատասխանէ. «Եթէ առողջ տղայ է, ամէն օր կրնայ յարաբերիլ»: Հարց տուող երկու Ճորճերը, ներքուստ գոհ, որ գոհը ինկաւ իրենց լարած թակարդը, կը շարունակեն, այս անգամ հարց տալով 30-40 տարեկաններու սեռային կարողութեան մասին: Մուալլէմը կը պատասխանէ, թէ անոնք ալ կրնան ամէն օր յարաբերիլ, սակայն կրնայ ըլլալ, որ մէջ ընդ մէջ օրեր անցնին: Տղաքը կը շարունակեն. «Հապա՞ 40-50 տարեկանին»: Մուալլէմը հոս կը դանդաղի պատասխանելու եւ կը զգայ թէ ծուղակը ինկած է: Սակայն, ակամայ, կմկմալով կը պատասխանէ

նաեւ այս հարցումին: Անզիջող տղաքը կը շարունակեն՝ հարց տալով 50-60 տարեկաններուն մասին: Մուալլէմը ալ չի դիմանար, ոտքի կ'ելլէ, ու ձեռքով բակը ցոյց տալով, կը գռռայ. «Սիզին ֆիքրինիզ պէնի՝ աննամաք տըր: Պէն այլըքճըյըմ, հայտէ՛ ս... օլուն պուրտան» («Ձեր միտքը զի՛ս հասկնալ է: Ես ամսականաւոր եմ, դո՛ւրս կորէք այստեղէն»):

Վստահ եմ, որ ուրիշ զուարճալի պատմութիւններ ալ ունեցած է Մուալլէմը: Գուցէ այլոք եւս պատմեն: Կ'արժէ լսել զիրենք:

Մուալլէմը ամէն ազնիւն ու արժէքաւորը գնահատող պատկառազդու մարդ մըն էր: Լո՛յս իջնէ անոր հոգիին:

«ՆՈՐ ՄԱՐԱՇ», թիւ 6-7, 2001

ՄԱՐԱՇՑԻ «ԹԱՇՃՐ» ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ ԹՈՌՆԻԿԸ

Բարդ վիրահատութեամբ
Երեւան գտնուած
օրերուս, հոգեպարար
ուրախութիւն եղաւ ծանօ-
թութիւնս հայկական
ինքնուրոյն արուեստի՝
«խաչքար»ի կերտիչ
Կարպիս Թաշճեանի
հետ:

«Թաշճը» Կարապե-
տը ճանչցուած վարպետ
էր Մարաշի մէջ՝ իբր քար-
տաշ եւ փորագրիչ: Նոյնիսկ
թուրքերը կը դիմէին վարպետին՝
մզկիթները քանդակներով զարդարելու համար: Բայց
վրայ հասաւ Մեծ Աղէտը. մնացածը՝ Մարաշ-Տէր Զօր-
Հալէպ՝ տարագիր ընտանիքի ծանօթ պատմութիւն:

Կենսուրախ, նուիրեալ, հայրենասէր վարպետ Կար-
պիս Թաշճեանի հայրը 1946-ին չորս զաւակներով

Հալէպէն կը ներգաղթէ Հայաստան, որպէսզի զաւակները
հայ մեծնան: Գաղտնիք չէ, թէ ի՛նչ զրկանքներ ու
արհամարհանքներ կրեցին հայրենադարձները, բայց
ճիշդ էր չորս զաւակներու հօր դատողութիւնը: Արդիւնքը՝
ակնյայտ է:

Հօր եւ մեծ հօր ծիները կրող Կարպիսը, իբր աւագը
ընտանիքին, կը զրկուի դպրոց յաճախելու կարելիու-
թենէն, կը դառնայ հօր օգնականը, որպէսզի քոյր-
եղբայրները ստանան հայրենի բարձրագոյն կրթութիւն:

Շինարար-որմնադիր Կարպիս Թաշճեանի աշխա-
տանքի ընթացքը, ճակատագրական հանդիպումներով,
Երեւանի Զէյթուն թաղամասի ընտիր դրացիներէն կրած
տապաւորութիւններով, ուղղութիւն առաւ քարի վրայ
փորագրութիւններ ընելու, եւ այսօր, համբուրելի արարող
ծեղքերով, Զուղայի խաչքարերը կերտող նախնեաց
ուղղութեամբ գործող, փնտռուած վարպետն է:

Բարի վարպետ Կարպիս Թաշճեանի ձեռակերտ
խաչքարերն ու տապանաքարերը տարածուած են
աշխարհով մէկ, Հայաստան եւ սփիւռքեան հայ
գաղութներ: Ան իր սիրեցեալ մօր տապանաքարը
քանդակեց հրաշք Հաղարծինի համալիրի 13-րդ դարի
խաչքարի օրինակով: Պետական պատուէրով քանդակեց
խաչքար՝ ստեղծագործական նորութիւններով՝ Սանքթ
Փեթերպուրկի հիմնադրութեան 300-ամեակին նուիրուած,
որ տեղադրուած է նոյն քաղաքի Ս. Կատարինէ
հայկական եկեղեցւոյ բակին մէջ, որու բացման
արարողութեան ներկայ եղած է նաեւ Հայաստանի
նախագահը: Խաչքարեր քանդակեց արցախեան
ազատամարտին զոհուած հայորդիներու համար, որոնք
ցրուած են Երեւանի Կեդրոնական Գերեզմանատան,

Եռաբլուրի եւ արցախեան հողի վրայ: Մասնակից եղաւ Հայաստանի տարբեր շրջաններու մէջ աւերուած վանքերու նորոգութեան աշխատանքներուն: Ուշադիր հոգածութեամբ ուսումնասիրեց նախնեաց կերտած հազարաւոր խաչքարերը, կլանեց մասնագիտական մենագրութիւններ, հիացման եւ սիրոյ նուիրումով դարձաւ հայրենի հողի անմնացորդ ընտիր գաւակը:

Սեր ջերմ հանդիպման երկու առիթներուն, վայելեցի նաեւ իր ազնիւ կնոջ հոգածութիւնը: Ան լիիրաւ մասնակից էր մեր գրոյցին, սեղանը միշտ պահելով հիւրասիրութեան բեռներով: Լսած եմ յաճախ, որ գէյթունցի ընտանիքներ իրենց հարսը կ'ընտրէին Մարաշէն, յատկապէս՝ Մարաշի Աղջկանց Գոլէճի շրջանաւարտներէն, իբր օրինակելի տանտիկիներ: Իսկ մարաշցի վարպետ Կարպիս Թաշճեանը գործած է հակառակ ուղղութեամբ. կին ընտրած է գէյթունցի ընտանիքէ՝ աշխոյժ, բարձր զարգացումով, իրեն համախոհ, եւ՝ սերունդը կը գոյատեւէ: Աղջիկը՝ Մելինէն, նկարչութեան ուսուցչուհի է, Մարաշի եւ Այնթապի հրաշալի ասեղնագործութիւնները կ'աւանդէ նոր սերունդին, հետեւելով մեծ մօրը՝ Մարաշի մէջ նշանաւոր «նախըշճի» Անոյշի լուսաշաւիղին:

Խաչքարի վարպետ մարաշցի Կարպիս Թաշճեանի ստեղծագործական բերքը յաւերժական է: Որքան ալ ազերի վանտալները իրենց ցեղին յատուկ բնագոյով քանդեն Նախիջեանի, Ջուղայի համբաււոր հազարաւոր խաչքարերը, պիտի չկարենան կասեցնել հայրենի վարպետներու՝ նորը կերտող շինարար ձեռքերը:

Հանդիպման աւարտին երբ յայտնեցի, որ մեր գրոյցը մարաշցիութեան պարբերաբերթ «Գերմանիկ»ին համար

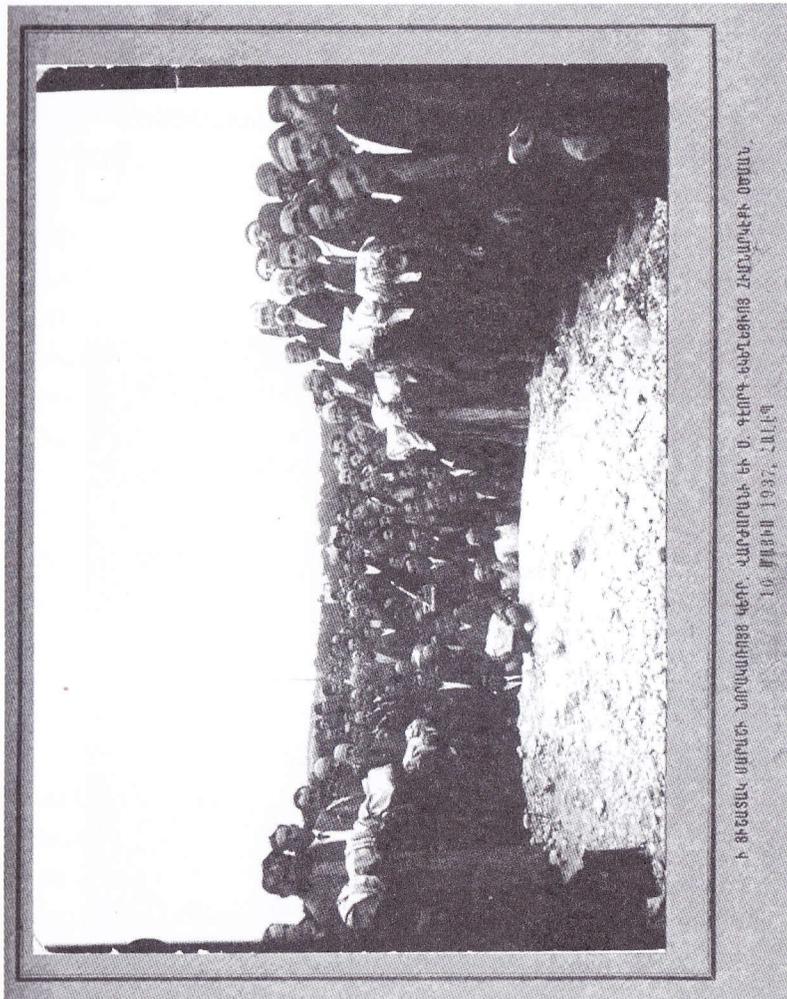
է, արդար հպարտութեամբ եւ բարձր տրամադրութեամբ իր ուրախութիւնը յայտնեց մեծ վարպետը:

Հայու արարող ձեռքերը թող յաւէ՛տ ապրին:

20 Յունուար 2005

*« ԳԵՐՄԱՆԻԿ » պարբերաբերթ, Փասատենա,
Ա. Մ. Ն., թիւ 279-280, Յունուար-Դեկտեմբեր 2006*

Ի ՌԵՍԵԱՆ ՍՐԲԵՆ ԿՐԻՍՏՈՒՄԻՆ ԿԵՐՏ ԿԱՐՉՈՒՄԸ ԵՒ Ս. ԳԵՐԿՄԱՆԻՆԻՆԻՆ ԶԻՎԱՆՈՒՄԸ ԾՐՈՒՄԸ
16 ՔԵՐԵՎ 1937, ՀԱԼԻՂ

ԴՊՐՈՑ - ԵԿԵՂԵՑԻ

Այս նկարը մեր ընտանիքին սրբութիւնն էր: Խանդաղատանքով պահած եմ աւելի քան 70 տարիներէ ի վեր՝ իբր մատունք եւ ներշնչանքի աղբիւր:

Սկստի ունենալով ետեւի արձանագրութիւնը, կը հետեւցնեմ, որ օրին բազմացուած եւ վաճառուած է հայրենակիցներուն: Գինը՝ 25 ս. դ. (այսինքն՝ այսօրուան 1 սուրիական ոսկիին քառորդը): Սկարը հասցէագրուած է հօրս, ստորագրած են Շինութեան Յանձնախումբի անդամներէն Պարգեւ Քինյ. Պարտիզպանեանը¹², Տաճատ Տագէսեանը եւ Փանոս Չիրիշեանը: Ուշագրաւ է, որ Չիրիշեան իր անունը գրած է Բ-ով՝ Բանոս: Աստուած իմ, հակառակ կիսատ մնացած կրթութեան, ինչպիսի՛ լուսաշող մտքեր ունէին մարդակեր թուրքէն հալածուած մեր մեծ հայրերը: 1921-ի գարնան հազիւ Հալէպ ապաստանած, 1923-ի աշնան դարոց-եկեղեցի կը կառուցեն հիւղաւաններուն մէջ՝ թիթեղի եւ տախտակի կտորներով (այս մասին յաւելեալ տեղեկութիւնները տես առաջին գրքիս էջ 45-ի եւ 74-ի գրութիւններուն մէջ):

1936-ին Հալէպի Սուլէյմանիէ-Համիտիէի հիւղաւաննե-

րը քանդուել է յետոյ, մարաշցի ուսումնատենչ հայրենակիցներ, ի մի հաւաքուելով, շինութեան յանձնախումբ մը կազմեցին եւ Նոր Գիւղի ներկայիս Մեսրոպեան Վարժարանին ու Ս. Գէորգ եկեղեցիին հիմնարկէքն ու օծումը կատարեցին 16 Մայիս 1937-ին:

Կ'ուզեմ Ձեր ուշադրութիւնը հրաւիրել նկարին տակի գրութեան վրայ՝ «Մարաշու նորակառոյց Կեդրոնական Վարժարանը»: Կարծես թէ խօսքը Մարաշի մէջ կառոյցի մը մասին ըլլայ, նախապատուութիւնը տրուած է վարժարանին: Երեք տարի խեղճ ու ողորմելի պայմաններու տակ, անկոտորում հաւատքով գործող դասարանները իրարմէ բաժնուած էին փալասի կտորներով: 1940-ին հնարաւոր եղաւ երեք դասասենեակներ կառուցել, 1941-ին՝ թիւը հինգի բարձրացաւ, վերջապէս, 1944-1945 տարեշրջանին վարժարանն ունեցաւ Զ. կարգը:

Կը խնդրեմ, հայրենակից, անգամ մը եւս աչքէ անցուր Վարդի Քէշիշեանի «Գոյապատում»ը՝ յիշեալ գոյգ կառոյցներու 80-ամեակին առթիւ հրատարակուած փառահեղ պատումը¹³: Թող հոգիդ արբենայ մեր հայրերու տեսլականով, գօտեպինդ տէ՛ր եղիր աւանդութեանց, այսօրուան անտեղեակ քմահաճներուն համբերութեամբ սորվեցո՛ւր պատմութիւնը, մի՛ գլանար աշխատանքի քու բաժինդ բերելու, համախոհ գործակցութեամբ անհրաժեշտ է, որ Մեսրոպեան Վարժարանը ըլլայ միջնակարգ: Թող հրճուին մեր անբասիր հայրերուն տառապած հոգիները: Անցեալի հրամայականով կառուցենք ներկան՝ պատասխանատուութեան զգացում սերմանելով ապագայ սերունդին մէջ:

Վերանայելով նկարին, կ'ուզեմ հաղորդել տեղեկութիւններ յիշողութեանս մէջ ամրագրուած ծանօթ-

ներուս մասին:

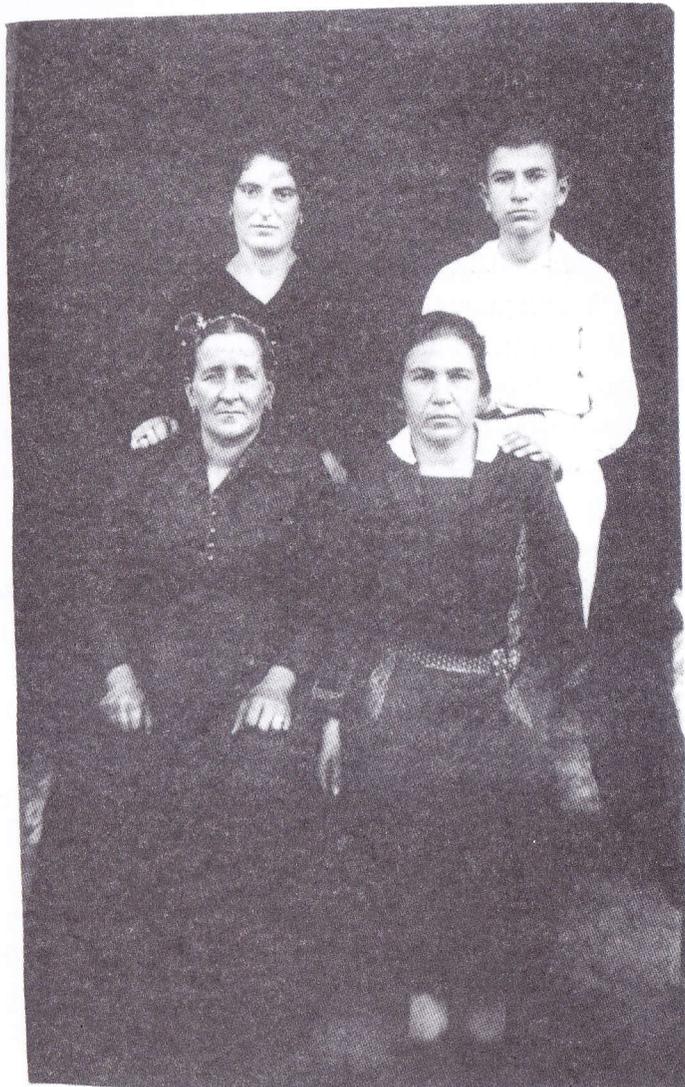
Կեդրոնը, Մարաշի ասեղնագործութեամբ ծածկուած սեղանի գլխին է Արտաւազդ Արք. Սիւրմէյեանը՝ Բերիոյ թեմի այն օրերու Առաջնորդ Հայրը¹⁴: Չախէն առաջինը Տիգրան Զէյթունցեանն¹⁵ է, երրորդը՝ Եզեկիէլ Սամուէլեանի¹⁶ գլուխն է, յաջորդը Ս. Գէորգի եւ «Մեսրոպեան»ի բարերարներէն Սմբատ Էքիզեանն¹⁷ է, 6-րդը Տոքթ. Արթինի¹⁸ կիսադէմքն է, յաջորդը կարծեմ Նազարէթ Աղա Եագուպեանն¹⁹ է, յետոյ՝ դպիրի շապիկով ուղիղ մեզի նայող պատանին «Մեսրոպեան»ի երկարամեայ տնօրէն Յարութիւն Պարտիզպանեանը²⁰, կեդրոնը՝ մուրճը բարձր բռնողն է Յարութիւն Փայասլեանը՝ ապագայ Զարեհ Ա. Կաթողիկոսին²¹ հայրը, ուրարակիրն է լուսարար-ժամկոչ Արամ Էմմին, աջին, 6-րդը՝ Տէր Պարգեւ Քահանան է: Հոն են նաեւ «Գերմանիկ-Վասպուրական»ի հիմնադիրներէն Կորիւն Տէր Յակոբեանն ու դերասան հօրեղբայրս՝ Երուանդ Սամուէլեանը²²:

Սիրելի՛ ընթերցող, ուշադրութեամբ նայէ, գուցէ հարազատ մը յայտնաբերես: Տեսնուող երեխաներէն արդեօք ապրողներ կա՞ն այսօր:

Իրենց կուրծքին սափտակ գոգնոց կրողները օրինուած հիմնաքարերը տեղադրողներն են՝ օրուան աղաները, որոնք որոշ գումարի մը դիմաց հիմնարկէքին կնքահայրերն են, 12 հոգի եւ կը խորհրդանշեն Յիսուսի 12 աշակերտները:

Այս պատմական լուսանկարը կը նուիրեմ «Գերմանիկ-Վասպուրական»ի թանգարանին, կրկնօրինակը, ըստ խոստումիս, Ազգային Առաջնորդարանին:

«ՆՈՐ ՄԱՐԱՇ» պարբերաթերթ, Հալէպ, թիւ 1, 200

ՀԱՐԱՋԱՏՆԵՐՍ

Առաջին գիրքէս կրած տպաւորութիւններուն ազդեցութեամբ, այս նկարը նուէր ստացայ 1913-ին Մարաշ ծնած, մօրը կողմէ ինծի արիւնակից, յարգարժան Պարոյր Օրջանեանէն, որ նկարին մէջ կ'երեւի աջին, ոտքի կանգնած:

Պարոյր նախնական ուսումին համար յաճախած է Մարաշի Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ կից նախակրթարանը, եղած է դասընկերը Սիմոն Փայասլեանին (յետագային՝ Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ):

Քենալական հորդաններու խուժումով 1922-ին Մարաշի պարպումէն ետք, Պարոյր ուսումը շարունակած է Դամասկոսի նոյնանուն՝ Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ դպրոցը, որտեղ ուսուցչական ծառայութիւն կ'ընէր նաեւ հայրը՝ Սիրական Օրջանեանը (յետագային՝ Տէր Մեսրոպ Աւագ Բահանայ):

1925-ի ամառը տիրոգիներու եւ ֆրանսացիներու նշանաւոր կռիւներէն²³ խուսափելու համար, ընտանիքը կը տեղափոխուի Զահլէ (Լիբանան), որտեղ Պարոյր կը շարունակէ իր նախակրթութիւնը Յիսուսեան Հայրերու

(Ֆրէր Ժեզուիթ) դպրոցին մէջ եւ կ'աւարտէ զայն 1925-1926 ուսումնական տարեշրջանին՝ ստանալով գիտելիքներ միայն ֆրասերէնով:

Յաջորդ տարի՝ 1927-ին, արմաշական կրթութեամբ ուսուցիչ հայրը հրաւեր կը ստանայ Մուսուլի հայկական վարժարանի հոգաբարձու, հայրենակից Գրիգոր Գասարճեանէն՝ որպէս դպրոցի տնօրէն պաշտօնավարելու: Հրաւեր ուղղուած էր նաեւ մօրը՝ Լուսաբեր Սամուէլեան-Օրջանեանին, իբր մանկապարտիզպանուհի: Լուսաբեր շրջանաւարտ էր Մարաշի համբաւեալ Աղջկանց Գոլէճէն:

Նկատելով, որ Մուսուլի մէջ երկրորդական վարժարան չկար, Պարոյր մօրը հետ կու գայ Հալէպ ու կը դիմէ Այնթապէն Հալէպ տեղափոխուած, ամերիկեան հովանաւորութեամբ գործող Ալեքիփօ Գոլէճ՝ ուսումը շարունակելու ծարաւով: Սակայն, Ջահլէի մէջ իր ստացած կրթութիւնը ֆրանսերէնով եղած ըլլալով, Պարոյր արաբերէն եւ անգլերէն չէր գիտեր: Ուստի, 1927-ի ամառնային արձակուրդի շրջանին, մէկ ուսուցիչէն միւսին վազելով, Պարոյր տքնաջան աշխատանքով անգլերէն կը սորվի, կը նախապատրաստուի Գոլէճ ընդունուելու եւ ուղղակիօրէն երրորդ դասարան կ'ընդունուի՝ գիշերօթիկ կարգավիճակով:

Ամառնային այդ երեք ամիսներուն շրջանին, Պարոյր մօրը հետ կը մնար Հալէպի հիւղաւանի բնակիչ ազգականին՝ մօր հօրեղբօր դստեր՝ Արուսեակ Սամուէլեան-Գազանճեանի հիւղակը, որտեղ ալ առնուած է այս նկարը:

Յաջորդ տարուայ՝ 1928-ի ամառնային արձակուրդին, Մուսուլէն Հալէպ վերադարձին, ճամբորդական անբարենպաստ պայմաններու բերումով, Պարոյր կը մնայ

Ռաքքա, ուր թոքատապէ կը բռնուի: Կերպով մը, ծանր վիճակի մէջ, կը հասնի Հալէպ ու կը դիմէ քանի մը բժիշկներու: Անօգուտ: Մինչ այդ Հալէպ կը հասնի մտահոգ մայրը, որ անվարան կը դիմէ Տոքթ. Արթինի (Յարութիւն Տէր Ղազարեան) հոգածութեան: Տոքթ. Արթին հետեւողական խնամքով կը բուժէ (ուսման համար) ժամանակի առումով ուշացած հայրենակից հիւանդը:

Պարոյր Օրջանեան 1934-ին պատուոյ յիշատակութեամբ փայլուն կերպով կ'աւարտէ Ալեքիփօ Գոլէճին սոֆոմոր կարգը: Պարոյր հայերէնի իր հրաշալի տիրապետումը կը պարտի նշանաւոր հայագէտ, Ալեքիփօ Գոլէճի հայերէնի դասատու, գրաբարագէտ հայրենակից Նշան Սաաթեանին²⁴:

Ղառնալով ծնողաց տունը, Պարոյր 1935-ին կ'ընդունուի անգլիական հանրածանօթ Այ. Փի. Սի.ի (I. P. C.²⁵) Քէրքուքի գրասենեակ՝ աշխատանքի, որտեղ կը ծառայէ 35 տարի: Չորս անգամ հետեւած է մասնագիտական վերապատրաստման: Հետեւողական յառաջխաղացքով հասած է շատ բարձր աստիճանի եւ իրեն ենթակայ եղած են անգլիացի հեղինակաւոր պաշտօնեաներ: Իր մշակած, ընկերութեան պաշտօնեաներուն յատուկ սեփական բնակարաններու շինութեան ծրագիր մը կը վաւերացուի Այ. Փի. Սի.ի Լոնտոնի գերագոյն մարմինին կողմէ: Ստորադաս ռեւէ պաշտօնեայ աստիճանի բարձրացում ստանալու համար պէտք է քննութիւն յանձնել Պարոյրին քով:

12 Սեպտեմբեր 1970-ին հանգստեան կոչուելով, Պարոյր Օրջանեան կը հաստատուի Պաղտատ: Կը ծառայէ Ազգային Առաջնորդարանին մէջ իբր առաջին քարտուղար եւ կը նուիրուի հասարակական ծառայու-

թեան: Իրաքի հայոց թեմի Առաջնորդարանին համար հրատարակութեան կը պատրաստէ «Պատմութիւն Իրաքահայոց» գիրքը, զոր առ այսօր կը սպասէ լոյս ընծայման: Կրայ կը հասնին Իրաքի մէջ ու անոր դէմ բռնութեանց եւ պատերազմներու տաժանելի ժամանակները: Պարոյր կ'որոշէ լքել Պաղտատն ու հաստատուիլ Երեւան՝ ապաւինելով փոքր դասեր որդիին նախաձեռնութեանց: Ամէն ինչ կը յաջողի ըստ ծրագրի: Պարոյր այժմ բնակիչ է Երեւանի Զէյթուն թաղամասի յարմարաւէտ մէկ բնակարանին:

Ափսո՛ս... Այս տողերը գրուած ատեն, Պարոյրը առողջական լաւ վիճակի մէջ չէ: Ան տան մէջ քալելու ընթացքին անհասկնալի կերպով կը սայթաքի ու կ'իյնայ՝ կոտրելով կոնքի ոսկորը: Հիւանդանոց, վիրահատութիւն... Կոտրուածքին տեղը կը դրուի մետաղեայ յարմարանք մը, եւ փա՛ռք Աստուծոյ, ամէն ինչ բարեյաջող կ'ընթանայ: Պարոյր այժմ ապաքինումի շրջանը կը բոլորէ դասեր հոգածութեամբ²⁶:

Այժմ՝ հետեւինք նկարին:

Պարոյրին առջեւ նստած է մայրը՝ քանիցս յիշատակուած Լուսաբեր Սամուէլեան-Օրջանեանը, դուստրը Մարաշի հնչակեան գործիչ, իր հայրենակիցներուն լոյս բաշխած Սարգիս Խոճա՜²⁷ Սամուէլեանի: Լուսաբեր ծնած է 1888-ին: Եօթը տարեկանին, մօր, երեք քոյրերուն եւ երկու եղբայրներուն հետ, իր աչքերուն առջեւ կը տեսնէ հօր եւ 12 տարեկան Պարոյր եղբօր խուժդուժ սպանութիւնը թուրք վայրենի ամբոխին կողմէ՝ 1895-ի ապտիլիհամիտեան ջարդերու ծրագրով:

Աստուա՛ծ իմ, ինչպիսի՛ կամք եւ ոյժ ունէին մեր

նախնիքը: Սարգիս Խոճային կինը, հինգ որբերու մայր Մարիամ Տէր Ղազարեանը բարձր կրթութեամբ կ'օժտէ իր զաւակները՝ բոլորին մղելով ազգին ծառայութեան: Առաջին գիրքիս մէջ յիշատակած եմ հանրածանօթ դաշնակցական գործիչ Հրանդ Սամուէլի²⁸ եւ դժբախտ Հրանոյշին աներեր կեանքերը: Լուսաբեր եւս կը ստանայ Մարաշի Աղջկանց Գուլէճի շրջանաւարտի վկայականը եւ կեանքը կը կապէ հայ ազգին առաջնորդներ նուիրած, Արմաշի կրթութեամբ առլցուն Սիրական Օրջանեանի հետ:

Ձախին նստած է Արուս Պաճին²⁹ Արուսեակ Կարդիվաշի Սամուէլեան-Գազանճեանը: ան նոյնպէս ականատես եղած է հօրեղբօր եւ տարեկից հօրեղբօրորդւոյն անարգ սպանութեան: Արուս Պաճին լաւ կը յիշեմ. Յաճախ մօրս հետ կ'այցելէինք Հալէպի Հէօլլիւք թաղամասին իրենց բակով տունը: Տարիներ ետք, ստուգման համար, գացած էի Հէօլլիւք: Շատ դժուար եղաւ գտնել այդ տան տեղը. Հսկայ շէնքեր փոխարինած էին նախկին անշուք տուները, բնակիչներն ալ մեծամասամբ թիրքմէններ էին, նոյնիսկ մէկ տուն հայ չէր մնացած:

Արուսեակը երեք որդի եւ մէկ դուստր ունէր: Փառէն որդին կնքահայրս եղած է. Ան պատմաբան-մանկավարժ է, այժմ՝ Պոսթոն: Միշտ յարաբերութեան մէջ եղած ենք: Հայկազ որդին 1946-1947-ին ներգաղթեց Հայաստան: Վերջերս գտայ Հայկազի երեւանաբնակ որդին՝ Յակօրը:

Չորրորդ պատկերուածը մայրս է՝ Լուսիա Չէօմէգեանը, իմ դժբախտ մամաս, ամէն տեսակ արհաւիրք ճաշակած, ծայր աստիճան խնայողութեամբ ապրած մամաս: 1908-ի ծնունդ, այս նկարին մէջ 20 տարեկան է,

Սամուելյեաններուն նորահարսը: Երկու թէ երեք տարեկանին, տան կտուրէն վար կ'իյնայ. խոր սպի մը կը կրէր ճակատի ձախ կողմին: Կրթութիւնը եղած է մինչեւ նախակրթարանի չորրորդ դասարանը: Արդէն, շարունակելու կարելիութիւն չկար, քանի որ տարագրուած էին Հալէպ, ուր եղած է բնակիչ հիւղաւաններու:

Հակառակ կիսատ կրթութեան, մայրս ընթերցասէր էր. Գլխաւորաբար կը կարդար Աւետարան եւ սուրբերու կեանքին նուիրուած պատմութիւններ, որոնք մեզի՝ իր գաւակներուն կը վերապատմէր իբր կրթիչ ներշնչարան: Այս պատմութիւններէն արտագրուեցին կ'ընէր, որոնք կազմած էր գրքի ծաւալով: Նպատակն էր զանոնք հրատարակել: Այս նպատակի իրագործման համար դիմած էր Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ թաղականութեան, բայց ապարդիւն: Մօրս ընթերցման գիրքերէն մէկն ալ Մարաշի պատմագիրքն³⁰ էր, զոր կը կարդար տօնական առիթներով, տուեալ օրերուն հետ զուգահեռներ գտնելու եւ յիշողութեամբ այդ օրերը վերապրելու համար: Համապատասխան էջերը գոց գիտէր:

Մայրս «ռուհանի» էր, այսինքն՝ ապաշխարած: «Հայ Առաքելական Եկեղեցւոյ Եղբայրակցութիւն» անունով յատուկ հաւաքավայր մը ունէին: Որեւէ աղանդի ենթակայ չէին, օրուան Առաջնորդ Հօր հովանաւորութիւնը կը վայելէին³¹: Պարզապէս, Կիրակիները եկեղեցւոյ մէջ մատուցուող գրաբար պատարագէն անհաղորդ մնալով, շաբաթը երկու-երեք օր հայատառ թրքերէնով Աւետարանէն ընթերցումներ կ'ընէին: Խումբի գիտակ անձերէն մէկը Յիսուսի կեանքի դրուագները կը վերլուծէր, եւ իրենց հաւաքները կը փակէին աղետարշ աղօթքներով:

Մօրս կրօնական դասերը կը շարունակուէին տան մէջ:

Ան ունէր գլխաւոր երազանք մը՝ երեք որդիներէն³² մէկը Հայ Եկեղեցւոյ նուիրել, կրօնաւոր ընել: Մեծ եղբայրներէս յուսահատ, ինծի կը ներշնչէր, որ այդ ուղղութեան հետեւի: Ինը տարի դպիր եղած եմ մեր եկեղեցին: Բայց՝ ապարդիւն: Նախակրթարանն աւարտելէս յետոյ, ես ալ, եղբայրներուս պէս, կլանուած էի թատրոնով...

Ութը թէ ինը տարեկանիս, ծանրօրէն հիւանդացայ թոքատապով: Մայրս, սարսափահար, ամէն վայրկեան անկողինիս կողքին, ինծի կը հսկէր: Իմ ծնունդէս առաջ կորսնցուցած էր աղջիկ մը՝ երկու տարեկան Պերճուհին: Երբ առանձին ըլլայինք, բարձրաձայն աղօթքներ կ'ընէր՝ խնդրելով Բարձրեալն Աստուծոմէ, որ խնայէ ինծի: Հաւանաբար, դեղերէն եւ այս աղօթքներէն ազդուած, իրիկուն մը, զրկուած էլեկտրականութեան բարիքէն, հեղուկ կազի լապտերին մէջ «տեսայ» ուրուագիծերով ճիշդ Յիսուսին, Աստուծածանին եւ հայր Յովսէփին շարժուն նկարները: Զարմանալի բան. մայրս չէր տեսներ իմ բացատրած՝ շարունակուող նկարները... «Տե՛ս, ձեռքը բարձրացուց, ծռեցաւ, Յիսուսը վերմակով ծածկեց»: Այս տպաւորութեանց եւ Տոքթ. Արթինի նշանակած դեղերուն ազդեցութեամբ, մտած եմ խոր քունի մէջ: Չեմ գիտեր, թէ որքան քնացած եմ: Երբ աչքերս բացի, մօրս ափը ճակատիս վրայ էր, աչքերը՝ փայլուն: Ամբողջ մարմինս կորած էր տաք քրտինքի մէջ: Մայրս արագօրէն փոխեց խխում եղած հագուստներս եւ ստուգեց ջերմութիւնս: Աստուած իմ. հրա՛ջք. ջերմութիւնս երեք աստիճանով նուազած էր: Մայրս խաչ հանեց դէմքին, շնորհակալութիւն յայտնեց Աստուծոյ, որ լսած էր իր աղաչանքները: Բժիշկին արտօնութեամբ՝ լոզցուց գիս, եւ այդ օրէն սկսեալ, ապաքինումս արագացաւ եւ շուտով ոտքի

հանեց զիս:

Մայրս իմ տեսած տեսիլքս հպարտութեամբ կը պատմէր մեր մշտական այցելուներուն՝ ինձմով հիացած Մարիամ Պաճիին, մօրքուր Խաթունին եւ երէցկիներին: Սակայն, ազգականներէն ոմանք՝ վարանումներով, ուրիշներ՝ անհեթեթ որակումներով, կը ծաղրէին մօրս հաւատքը:

Անհասկնալի երեւոյթ մը տարիներէ ի վեր զիս անհանգիստ ըրած է: Իբր արեւելքցի ժողովուրդ, ջերմ ենք իրարու հանդէպ, բայց երբ որդ մը մտնէ ազգականներու միջեւ՝ փոխադարձ ատելութիւնը տարիներ կը շարունակուի: Նոյնիսկ եղած են եղբայրներ եւ քոյրեր, որոնց փոխադարձ, անհասկնալի կռիւը ժառանգած են իրենց զաւակները՝ շարունակելով կռիւը աւելի կրքոտ, անզիջում ընթացքով: Տարիներով ցաւ կրած են, որ հօրեղբայրս եւ հայրս 30 տարի իրարու հետ յարաբերութիւնը խզած էին եւ այդպէս ալ գացին միւս աշխարհ: Բայց կռիւը չդադրեցաւ. հօրեղբօրորդիս այնպէս կ'ատէր մեր ընտանիքը, որ զիս մինչեւ իսկ ապօրէն ծնունդ հռչակած էր՝ ծանրօրէն ամբաստանելով խեղճ մայրս: Անօգուտ ատելութիւնը կը շարունակուի մինչեւ օրս: հարազատներու միջեւ նոր տարակարծութիւն մը, այս անգամ հրահրուած երրորդ անձի մը կողմէ, կրկին կը բորբոքէ ատելութեան կրակը:

Փոքր տարիքէս մինչեւ հիմա, ողջ գիտակցական կեանքիս ընթացքին, աշխատած են գործնական քայլերով հարթել եղբայրներուս, քրոջս եւ հարազատներուս հետ յարաբերութիւնները: Եղած է, որ ճիգերս բարի պտուղ տուած են, պատահած է նաեւ, որ զիս

անուանարկեն աներեսութեամբ: Պէտք է խոստովանիմ, որ ցանկալի լաւագոյն արդիւնքին չեմ կրցած հասնիլ: Ատեն մը շատ կ'ամչնայի այս վիճակին համար, կարծելով, թէ միայն մեր ընտանիքին կը վերաբերի այս անցանկալի երեւոյթը: Բայց ժամանակը ցոյց տուաւ, որ շատ ընդհանրացած երեւոյթ է հարազատներու միջեւ անհանդուժողականութիւնը՝ հայի կրքոտ բնաւորութեամբ առջուցուն:

Նախատեսածէս աւելի երկարեցաւ գրութիւնը: Կը բաւէ: Ընթերցողները սիրտ չունին քաշքշուած նիւթեր կարդալու; Եղածն իսկ հերիք է:

2009

*«ԳԵՐՄԱՆԻԿ», թիւ 283-284, 2008
[լոյս տեսած է 2009-ին]*

ՄԱՐԱՇԻ «ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ»Ն

Сarte-postale-ի ծաւալով պատմական այս լուսանկարը տրամադրեց Պարոյր Օրջանեանը:

1921 թուական: Մարաշի համբաւեալ Կեդրոնական Վարժարանի շրջանաւարտ դասարանի աշակերտութիւնը: Կեդրոնը նստած երէցներէն ծախինը տնօրէն Սիրական Օրջանեանն է, քովը՝ օգնական Գալէմքերեանը: «Մարաշի Պատմագիրք»էն (էջ 904) քաղեցի, որ Յակոբ Գալէմճեան-Գալէմքերեանը 1870-ի ծնունդ է, ուսանած է նոյն՝ յիշեալ Կեդրոնական Վարժարանին մէջ: Քսան տարեկանին ուսուցչական պաշտօն կը վարէ իր ուսանած դպրոցին եւ Մարաշի Ակադեմիայի բարձրագոյն վարժարանին մէջ: 1908-ին օսմանեան սահմանադրութեան հռչակումէն ետք, դասաւանդած է նաեւ պետական

բարձրագոյն վարժարանին մէջ՝ մասնաւորապէս իբրեւ հայերէնի ուսուցիչ: 1915-ին տարագրուած է Պէրէճիք: 1919-ին վերադարձած է Մարաշ: Յետոյ Հալէպի մէջ շարունակած է ուսուցչական ասպարէզը: Շուրջ 50 տարի ուսուցանած է՝ յոյժ օգտակար ըլլալով ընդհանրապէս ազգակիցներուն, մասնաւորապէս՝ մարաշցի հայրենակիցներուն:

Փորձենք ներկայացնել տնօրէն Սիրական Օրջանեանը: 1882-ին Մարաշի հայկական Գումպէթ թաղի ծնունդ, նախնական կրթութիւնն ստացած է իր թաղի Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ դպրոցին մէջ: Կանուխէն կորսնցուցած ըլլալով ծնողքը, 1898-ին կը դրկուի Սիսի ժառանգաւորաց Վարժարանը, զոր կ'աւարտէ 1903-ին: Վերադառնալով Մարաշ, 3 տարի կը պաշտօնավարէ իրեն նախակրթութիւն պարգեւած դպրոցին մէջ: 1906-ին սկսած է հետեւիլ Արմաշի դարեվանքի դասընթացքին, որուն եռամեայ շրջանն աւարտած է երկու տարիէն: 1908-ին ան դարձեալ Մարաշ է ու այս անգամ կը պաշտօնավարէ Ազգային Կեդրոնական Վարժարանին մէջ իբրեւ ուսուցիչ, ապա՝ իբրեւ տնօրէն: Սիջանկեալ, 1910-1911 տարեշրջանին կը վարէ Սիսի Ազգային Վարժարանին տնօրէնութիւնը: 1909-ին կ'ամուսնանայ մանկապարտիզպանուհի Լուսաբեր Սամուէլեանի հետ, որուն հայրը հիմնադիր-տնօրէնն էր եղած նոյն ինքն Կեդրոնական Վարժարանին եւ որ իբրեւ յեղափոխական գործիչ նահատակուած էր 1895-ի ապտիւլիամիտեան կոտորածներուն:

1915-ի տեղահանութեան, ընտանեօք կ'աքսորուի առաջին կարաւանին հետ՝ դէպի Հալէպ, ուրկէ ալ՝ Համայի մէկ գիւղը (կը կարծեմ, թէ Սֆիրէ գիւղը պէտք է

ըլլայ): Չորս տարի կ'ապրի մեծ զրկանքներով՝ միշտ ենթակայ մահուան սպառնալիքին եւ կորսնցնելով քանի մը մանկատի զաւակներ, որոնցմէ կը վերապրի միայն մէկը՝ Պարոյրը, որ ներկայիս, խոր ծերութեան մէջ, Հայրենիքի կարօտով, հաստատուեցաւ Երեւան՝ գալով դժոխք դարձած Պաղտատէն:

Զինադադարին, Սիրական Օրջանեանն ալ արքորավայրէն կը վերադառնայ Մարաշ ու կը նուիրուի իր սիրած գործին: Կիլիկիայէն ֆրանսացիներու անարգ նահանջէն ետք, կ'ապաստանի Սուրիա՝ Ղամասկոս, ապա Լիբանան՝ Չահլէ եւ ի վերջոյ՝ Իրաք՝ Քէրքուք եւ Մուսուլ: Յիշատակուած բոլոր քաղաքներուն մէջ ալ կը նուիրուի ուսուցչական ասպարէզին՝ կնոջ հետ միասին:

Ընդառաջելով Քէրքուքի հայութեան միահամուռ բաղձանքին, Սիրական Օրջանեան վարժապետը քահանայ կը ձեռնադրուի 1931-ին, Պաղտատի եկեղեցւոյ մէջ՝ վերակոչուելով Տէր Մեսրոպ Քահանայ: Երկար տարիներ քահանայագործած է Քէրքուքի եւ Մուսուլի մէջ՝ նոյն ատեն վարելով այս քաղաքներու հայկական դպրոցներուն տնօրէնութիւնը:

Կ'աշխատակցէր «Ժամանակ», «Հայ Չայն» եւ այլ թերթերու՝ գրելով ազգային, կրթական, կրօնա-բարոյական նիւթերու շուրջ: Թղթակիցն էր նաեւ «Գերմանիկ»ի:

14 Փետրուար 1954-ին, եղերական պարագաներու տակ, զոհ գացած է ինքնաշարժի արկածի մը, Պաղտատի մէջ:

Իրմով կ'անհետանար դէմք մը, որ յիսուն տարի հաւատարմօրէն ծառայած է զոյգ ասպարէզներու մէջ, որոնց համար կոչուում եւ լուրջ պատրաստութիւն ունէր:

Այս տեղեկութիւնները քաղեցի «Գերմանիկ»ի 1954-ի Ապրիլ-Յունիսի թիւ 115-էն:

Ավստւ, անկարելի եղաւ բացայայտել նկարին մէջ երեւցող 11 պատանի շրջանաւարտներէն մէկն ու մէկին ինքնութիւնը: Գուցէ «Գերմանիկ»ի ընթերցողներ, համբաւեալ ընտանիքներու շառաւիղներ, ճանչնան իրենց հարազատը եւ հրապարակեն անոնց պատուաբեր կենսագրութիւնները:

2009

«ՆՈՐ ՄԱՐԱՇ», թիւ 2, 2009

Սիրելի՛ մայրս Ջարուհի Պետիկեան, Հալէպ.

Մայրիկ,

Երեք-չորս տարիէ ի վեր ձեզմէ որեւէ լուր չեմ ստացած, իսկ քրոջմէս՝ Մերիէն՝ բնաւ: Հիւպատոսէն ձեր մասին երկու նամակ ստացայ, սակայն ձեզմէ ուղղակի նամակ մը կամ տոմս չեկաւ: Հիւպատոսի նամակին մէջ կարդացի, որ ուղարկած դրամս ստացուած է, ճի՞շդ է, թէ՞ սխալ՝ չեմ գիտեր, եւ այժմ օգնութիւն հասցնելու ոչ մէկ միջոց մնաց: Ճամբաներն ամբողջութեամբ գոցուեցան: Այլեւս վիճակնիդ ի՞նչ կ'ըլլայ՝ բան մը չեմ կրնար ըսել, միայն կրնամ երեւակայել:

Սիրելի՛ մայրիկ, արդեօք կ'արժանանամ՞ այն բախտին, որ ձեզ անգամ մը եւս ողջ-առողջ տեսնեմ: Սակայն, եթէ վիճակն այսպէս ընթանայ՝ յոյս չունիմ: Սիրելի՛ մայրիկ, ահաւասիկ ես հայրենիքիս եւ ազգիս նկատմամբ ունեցած միակ պարտականութիւնս կատարելու կ'երթամ: Այլեւս հերիք է, դանակը ոսկորին խրուեցաւ: Պատերազմի կ'երթամ վայրենի գազան թուրքին դէմ, որոս տիրապետութեան տակ դարերէ ի վեր ճնշուած ենք: Ձեր եւ մանուկներուն վրէժը եթէ ես չ'առնեմ, ո՞վ պիտի առնէ: Վրէժին պահը ահա՛ այս պատերազմն է: Մայրիկ, ինծի համար մի՛ լար: Անպայման հպարտացիր, որ զաւակներէդ զոնէ մէկը քու վրէժդ առնելու ճամբով գնաց: Մահ մը ունինք պարտական՝ ուշ կամ կանուխ: Երանի՛ Հայրենիքին համար մեռնողին:

Սիրելի՛ մայրիկ, ներէ՛ ինծի՝ որդիական պարտականութիւնս քեզի հանդէպ կատարել չկարենալուս համար: Ես ինչե՛ր կ'երեւակայէի, ինչերո՞ւ հանդիպեցանք: Տեսած

երագներուս ինչքան ահաւոր ըլլալը ո՛չ լեզուն, ո՛չ ալ գրիչը կրնան նկարագրել:

Սիրելի՛ մայրիկ, Նազար մօրեղբօրս ունեցած պարտքս ամբողջութեամբ վճարած եմ. անկէ զատ, անոր քովը անգլիական վեց ոսկի եւ 50 տոլարնոց նաւթի բաժնետոմս ունիմ, որ կամ կ'արժեւորուի, կամ ալ չեղեալ կը յայտարարուի. այդ գումարը տուած ժամանակս անկէ յոյսս կտրած էի: Ուրիշ բան մըն ալ. Եթէ որեւէ ժամանակ դրամի կարիքն ունենաք, ուղղակի Ջաքէոս Նալպանտեանին դիմեցէ՛ք: Ես անոր քովը չորս հարիւր վաթսուն եօթը տոլար (467 dollar) ունիմ: Ջաքէոսը ուսանած ատեն տարուէ տարի իրեն օգնեցի: Այս դրամը ձեր իրաւունքն է, պահանջեցէ՛ք: Տարեկան ձեզի 100 տոլար պիտի տայ, ինչ որ ձեզի հինգ տարիի չափ կ'օգտէ: Այս հարցէն Պր. Յարութիւն Տաղլեանը եւ Կարապետ Պապոյեանն ու Աստուածատուրը տեղեակ են: Անոնք ինչ որ պէտք է՝ ձեզի կ'օգնեն այդ դրամը գանձելու համար: Նազար մօրեղբօրս քովը նկարներ ունիմ, զանոնք ձեզի պիտի դրկէ:

Սիրելի՛ մայրիկս, ինծի համար սիրտդ թող չնեղուի: Աստուծոյ կամօք՝ ապագայ ազատ Հայաստանին մէջ հանգիստ կեանք մը կ'անցընէք: Բոլոր ողջ մնացած ազգականներուն ինծմէ բարեւներ հաղորդեցէ՛ք, անոնց աչքերն ու այտերը իմ կողմէ համբուրեցէ՛ք: Մի՛ մոռնաք բարեւներս փոխանցել նաեւ ողջ մնացած ընկերներուս:

Մնա՛ս բարով, մայրի՛կ, մնա՛ս բարով: Մտածէ՛, որ զիս մեծցուցիր ազգին համար, առաւել՝ վրէժին համար:

Այժմ, սիրելի՛ մայրիկ, ձեռքերէդ, աչքերէդ, նաեւ քրոջս ու եղբայրներուս երեսներէն համբուրելով ջերմօրէն կը բարեւեմ:

*Կարօտաբաղձ զաւակդ՝
Յակոբ Պետիկեան*

Իրականութիւնը գիտեմ, երեւակայել պէտք չէ:

Առաջին Համաշխարհային Պատերազմ: «Ճամբաներն ամբողջութեամբ գոցուած»: Հայրենի տունէն բռնագաղթեցուած ժողովուրդս կը տառապի սուրիական անապատին մէջ՝ մահու եւ կենաց պայքար մղելով:

Մեր հերոսը յոյս ունի, որ մայրը կը տեսնէ պատերազմէն ետք, «Մի՛ լար, հպարտացի՛ր ինձմով», - կը յորդորէ մօրը: Ազգին ու Հայրենիքին նուիրեալ մըն է ան. «Երանի՛ Հայրենիքին համար մեռնողին», - կը հաւատայ ան: Մեր ծնողաց կրած տառապանքները «ո՛չ լեզուն, ո՛չ ալ գրիչը կրնան նկարագրել», - կը հաստատէ: Ան անխախտ հա-

ւատք ունի, որ «Աստուծոյ կամօք՝ ապագայ Հայաստանին մէջ հանգիստ կեանք մը կ'անցընէք»:

Պրպտումներու շնորհիւ կրցայ մօտ 5000 կամաւորներուն մէջէն բացայայտել նաւակի հեղինակին լուսանկարը: Տեսէ՞ք մեր հերոսը: Ի՛նչ հմայիչ տղայ է:

Արեւելեան Լեզէոնին զինուորագրուած հայ կամաւորները Կիպրո-

սի մէջ հետեւած էին զինուորական կրթութեան՝ ֆրանսական բանակի սպաներու ցուցումներով: Անոնք յետագային անցան ծովը եւ մասնակցեցան Պաղեստինի ռազմաճակատի կռիւներուն՝ իրենց անունը փառքով արձանագրելով Արարայի բարձունքի գրաւման ճակատամարտին, որ տեղի ունեցաւ 19 Սեպտեմբեր 1918-ին: Այս թուականը համեմատելով նամակի հեղինակման թուականին հետ, կը տեսնենք, որ անոնց միջեւ կայ տասնըջորսուկէս ամսուան ժամանակամիջոց մը, զոր ամբողջովին կը բաւէր նախապատրաստուելու համար:

Այնթապցի կամաւոր Յակոբ Պետիկեանը մաս կը կազմէր Արեւելեան Լեզէոնի 5-րդ գումարտակին: Արարայի ճակատամարտի առաջին օրն ինկած 21 նահատակներուն մէջն է ան: Այդ օրը ծանրօրէն վիրաւորուածներէն երկու հոգի եւս կը մահանան յաջորդ օրերուն: Ֆրանսացի գնդապետ Ռոմիէօ հայ կամաւորներուն թաղման ժամանակ արտասանած իր դամբանականին մէջ կ'ըսէ նաեւ. «... Երէկ ամենափոքր շարժումն իսկ մահուան հրաւէր կը կարդար: Մենք հպարտ մխիթարութիւնն ունինք հողին յանձնելու հայ հերոսները, բոլորն ալ առաջին գիծին վրայ ինկած, իրենց դէմքերը դէպի թշնամին... Ամէնքն ալ պաշտպան սուրբերն են Արեւելեան Լեզէոնին...»:

Արեւելեան (Հայկական) Լեզէոնը պատուաբեր մասնակցութիւն բերած է նաեւ Սուրիոյ եւ Լիբանանի համար մղուած մարտերուն: Անոր մարտիկները 1918-ի վերջին շաբաթներուն մտած են Կիլիկիա եւ գրաւած անոր ռազմավարական նշանակութեան կարեւոր կէտերը:

Մնացեալ պատմութիւնը ծանօթ է, յատկապէս՝ ֆրանսացիներու խոստումներուն դրժումը: Պատերազմը

վերջացած էր Դաշնակիցներուն յաղթանակով: Հայ լեգեոնականները կարելոր բաժին մը ունեցած էին արեւելեան ռազմաճակատի մարտերուն մէջ, այդուհանդերձ, ֆրանս-անգլիական սակարկութեանց ժամանակակաթի չէին առնուած «փոքր դաշնակից»ին շահերը: Ֆրանսական ոյժերու Կիլիկիան պարպելու որոշումը աննկարագրելի յուսալքում եւ խուճապ յառացացուցած էր հայոց մէջ: Կերջ, Կիլիկիան լքուած էր: Թուրքերը իրենց շուրջ կէսհազարամեայ բռնագրաւումը օրինականացուցին ֆրանսական օրհնութեամբ՝ ի վնաս Ֆրանսայի արժանապատուութեան եւ ասպետական ոգիին: Հայ լեգեոնականներուն եւ համայն հայ ժողովուրդին գերագոյն զոհողութիւնները շահագործման առարկայ եւ դաւադրութեանց զոհ դարձած էին: Միաժամանակ, ֆրանսացիք Կիլիկիոյ հայերը զրկած էին քեմալական հայատեաց ոյժերէն պաշտպանուելու ամէն հնարաւորութենէ:

1925-ին, Եգիպտոսի եւ Երուսաղէմի նախկին հայ լեգեոնականները կը մտադրեն հերոս նահատակներուն աճիւնները տեղափոխել Երուսաղէմ՝ հայոց գերեզմանատունը եւ յուշարձան մը կառուցել անոնց նոր հանգստավայրին վրայ: Շնորհիւ օրուան պատրիարք Եղիշէ Արք. Դուրեանի՝ ձեռնարկը կը յաջողի:

Արդեօ՞ք մեր հերոսին՝ Յակոբ Պետիկեանին ազգականները պիտի կարդան այս նամակն ու յուշագրութիւնը: Ընթերցողները եթէ ծանօթ են Պետիկեան մականունով ընտանիքներու, կը խնդրեմ զանոնք տեղեկացնել, զուցէ հնարաւոր ըլլայ յաւելեալ ծանօթութիւններ ստանալ այս աննման հերոսին մասին:

1918-ին, շուրջ վեց հարիւր տարի ամբողջական ինքնիշխանութիւն ունեցող պետականութենէ՝ զուրկ ըլլալէ յետոյ, ունեցանք Հայաստանի առաջին հանրապետութիւնը, զոր գոյատեւեց Հայոց Հայրենիքի տարածքի մէկ փոքր մասին վրայ՝ երբեմն ընդարձակուելով ու երբեմն կծկուելով: 1920-1921-ին այդ պետականութիւնը կարմիր գոյն ստացաւ եւ 30 Դեկտեմբեր 1922-ին մաս կազմեց Սովետական նորաստեղծ պետութեան: Գրեթէ 70 տարի վայելեցինք պետական ապահովութիւն մը: Բարգաւաճեցանք, ունեցանք աթոմակայան, կառուցեցինք Արփա-Սեւան թունելը, Երեւանի մետրօն եւ այլ հսկայ ծրագիրներ: Երբ 1991-ին անկախացանք, հայոց յաւիտենական թշնամի թուրքը նորէն աշխուժացաւ, շրջափակեց իր կարծիքով՝ անզօր Հայաստանի Հանրապետութիւնը՝ զէնքի փոխարէն այս անգամ «քաղաքակիրթ» միջոցներով խեղդամահ ընելու համար մեզի ու մեր պետութիւնը: Մէկ միլիոնէ աւելի հայեր լքեցին հայրենի հողը, մենատիրութեան մոլուցքով կուրցած իշխանաւորներ կողոպտեցին պետութիւնն ու ժողովուրդը: Սփիւռքը, յուսախաբ եղած, կը սպասէ ձեռնածալ...

Յո՞ երթաս, Հայաստան...

2009

«ԶԱՐԹՕՆՔ», 31 Դեկտեմբեր 2010, «ՆՈՐ ՍԱՐԱՇ», թիւ 4, www.akunq.am կայք

Թանկագին ընթերցող,

Նախորդ տարուայ վերջին օրուայ «Զարթօնք»ի բացառիկի 7-րդ էջին վրայ կայ գրութիւնս՝ «Սրտայոյզ Նամակ Մը» վերնագրով: Այնտեղ կոչ ըրած էի, որ

գրութեանս հերոսին ծանօթներ եթէ կան՝ բացայայտուին: Ահաւասիկ, մօտ տարի մը ետք, հալէպաբնակ հայրենի մանկավարժ-նկարիչ Հրազդան Թոքմաճեանը բացայայտեր է «Հայ Անթէպ» պարբերաթերթի Ձ. տարի, 1965, թիւ 1 (17)-էն գրութիւն մը՝ նուիրուած մեր հերոսին: Հեղինակն է դամասկահայ Տիար Զաւէն Ա. Սէրայտարեանը:

Կոչ կ'ընեն «Զարթօնք»ի խմբագրութեան, որ այս տարուայ լոյս տեսնելիք բացառիկին մէջ վերահրատարակէ զայն՝ ի նուիրումն մեր ազգային հերոսներուն:

Վահէ Սամուէլեան
Երեւան, 17 Ղեկտեմբեր 2011

ՄԵՐ ՀԵՐՈՍՆԵՐՈՒՆ ՀԵՏ ՅԱԿՈՐ (ԵԱԳՈՒՊ) ՊԵՏԻԿԵԱՆ

Մանկական յիշողութիւններուս մէջ խորապէս տպաւորուած կը մնայ մեծադիր նկար մը, երիտասարդի ճաճանչող գեղեցկութեամբ, ոլորուն պէխերով, զինուորական համազգեստի մէջ, ժպտուն ու գրաւիչ նայուածքով, կուրծքին՝ պատերազմական պատուանշան մը՝ հերոսութեան համար ընծայուած:

Տասնապետ Յակոբ Պետիկեանի նկարն է ատիկա, Արարայի անմահանուն հերոսներէն:

Եւ ամէն անգամ, որ այցելած եմ մօրաքորջս տունը մայրիկիս փէշէն բռնած կամ աւելի ուշ՝ առանձինն, ունեցած եմ անզուսպ պահանջքը մտնելու հիւրասենեակ եւ դիտելու նկարը այդ Հերոսին:

Նախակրթարանի աշակերտ՝ երբ սկսայ սերտել

Հայոց Պատմութիւնը, խորենացիական հերոսներէն մին կարծես գտայ այդ նկարին մէջ՝ երեւակայական նոյնացումով, հերոս մը, որ մահը անարգած, թուրքին դէմ խիզախած եւ իր անօրինակ հերոսութեամբը շահած էր պսակը նահատակի:

Մանուկ օրէս սկսայ ատել թուրքը եւ սիրել Ազգս ու Հայրենիքս: Անշուշտ թէ Զարուհի մօրաքորջս ունեցաւ մեծ դեր ստեղծելու իմ մէջ այդ մտատիպարը: Մօրաքորջս մէկն էր հազուադիւս այն մայրերէն, որոնք հայրենասիրութեան շունչը յաջողած էին ներարկել իրենց գաւակներուն հոգիին խորը:

Յաճախ պատմել տուած եմ իրեն իր սիրելի Յակոբին մասին՝ քանի մը մանրամասնութիւն աւելի կորզելու համար իր բերնէն ու սրտէն, բայց ամէն անգամուն կսկիծ ու արտօսը կիսատ են ձգած իր պատմութիւնը, երբ անզուսպ մղումով մը կը գոչէր. «Յակոբս, անուշիկ գաւակս» ու կը լռէր արցունքով աչքերը ողողելէն: Այդ արցունքները, որդեկորոյս մօր մը սգաւոր սրտէն դուրս պոռթկացող այդ թառանչը չեմ մոռցած դեռ ու պիտի չմոռնամ յաւէտ...

Յակոբ Պետիկեանի ծննդեան թուականը չեմ կրցած ստուգել, բայց զանազան պարագաներ՝ ինչպէս իր դպրոցաւարտութիւնը 1913-ին, զինուորագրուելէ առաջ Թուրքիայէն հեռանալը եւ հայրիկին կսկծալի մահը մեզ կը տանին 1894-1895 թուականները:

Բազմազաւակ մօր մը վերջինեկը կ'ըլլայ ան, դժբախտ ծնունդով մը, քանի որ լոյս աշխարհ գալէ հինգ ամիս

առաջ հայրը կը բաժնուի աշխարհէն եւ Յակոբ կը մնայ որբ: Հայրը՝ Գէորգ Պետիկեանը, Այնթապի մանուսա աշխատցնող վարպետներէն եղած է եւ առուտուրով կապուած՝ մերձակայ քաղաքներու: Չարաղէտ օր մըն ալ, Ատանայէն վերադարձի ճամբուն վրայ թուրք աւազակներու հանդիպած, կը կողոպտուի, ապա կը սպաննուի եւ գերեզմանը կը մնայ անյայտ:

Յակոբի մանկութիւնն ու պատանեկութիւնը կ'անցնին քեռիներուն - Աւետիս, Սարգիս եւ Նազարէթ Գրաճեաններու - հսկողութեան տակ: Վարվառն ու կրակութեան տղայ մըն է արդէն երբ կը մտնէ Ադենական Վարժարան, որուն ընթացքը յաջողութեամբ աւարտած՝ խումբ մը որբերու հետ 1913-ի աշնան կը դրկուի Արմաշի դպրեվանքը՝ յետագային եկեղեցական ըլլալու հեռաւոր ծրագրով: Վանական մթնոլորտը, սակայն, հաշտ չի գար Յակոբի խառնուածքին. Հոգեկան բարդոյթներ զինք կը դարձնեն քնաշրջիկ եւ կը պարտաւորուի վերադառնալ Այնթապ: Քեռիները՝ Աւետիս եւ Սարգիս, միջավայրը փոխելու եւ առետրական կեանքին մէջ մարգելու հեռանկարով 1914-ին զայն կը դրկեն Անգլիա, ուր հաստատուած էր իրենց եղբայրը՝ Նազարէթը: Լոնտոնի խոնաւ եւ անարեւ օդն ալ կ'ըլլայ անսիրելի Յակոբին համար եւ քեռիին կարգադրութեամբ կը դրկուի Ամերիկա՝ զարմիկին՝ Աստուածատուր Լէյլէկեանի մօտ, որ Նիւ Եորքի մէջ տպարան մը հաստատած էր եւ հրատարակչութեամբ կը զբաղէր: Յակոբ կարճատենի մէջ կը վերագտնէ իր առողջութիւնն ու խանդը եւ կը յաճախէ դպրոց՝ ի խնդիր բարձրագոյն ուսման: Վրայ կը հասնին չարագուշակ լուրերը տեղահանութեան եւ ջարդի. Կսկիծով կ'իմանայ ողբերգական մահը իր մէկ

հատիկ քրոջ, որ Խարբերդի Աղջկանց Գուլէճէն Այնթապ վերադարձի ճամբուն վրայ, իջեւանի մը մէջ, առեւանգումէ խուսափելու համար ինքզինք ջրհոր էր նետած, գիտակցօրէն ողջագուրելով մահը:

Ատելութեան ցասումով եւ վրէժի կրակով վառ Յակոբ Պետիկեան կ'ըլլայ առաջիններէն, որ Միացեալ Նահանգներէն կու գայ Կիպրոս, 1917-ին, որպէս կամաւոր Արեւելեան Լեգէոնի: Պաղեստինեան ճակատին վրայ կ'իջնէ ռազմադաշտ, խիզախութեամբ կարճատենէն կը գրաւէ ուշադրութիւնը իր պետերուն եւ կը նշանակուի տասնապետ:

Արեւելեան Լեգէոնի հայկական գունդերը... Ատելավառ ու վրիժածարաւ այդ կորիւնները ինչ հրաշքներ չեն գործած Դաշնակից բանակներու մէջ՝ արժանանալով վերին հրամանատարներու, Ալէնպիներու տարփողալից գնահատանքին ու խոստումներուն... Հայկական այդ գունդերը չէ՞ին միթէ, որ շահեցան փառքը ձեռքելու թրքօգերման ռազմագիծը, երբ 1918-ի Սեպտեմբերին տրուեցաւ հրամանը ընդհանուր յարձակողականի:

Այնթապցի կամաւորներու խումբ մը ընդհանուր յարձակողականէն առաջ նկարուած (*)

(*) Սոյն խմբանկարին մէջ են Յարութիւն Թապագեան, Սմբատ Ալթունեան, Սարգիս Չորպաճեան, քարտրալներէն՝ Յակոբ Պետիկեան, Սողոմոն Սէմէրճեան, Տէօվլէթ Փօլատեան եւ այլք:

Այնթապցի լեգէոնականներու յատուկ ուրիշ նկար մըն ալ լոյս տեսած է ԱՆԹԵՊԻ ՊԱՏՄԱԳԻՐՔԻՆ մէջ (հատոր Ա., էջ 959)՝ Մեծ մասը՝ այնթապցի ենթադրութեամբ: Թէ անոր մէջ որո՞նք կան՝ ծանօթ չէ մեզի, բայց գիտենք, թէ վաթսունէ աւելի հայրենակիցներ մաս կազմած են Արեւելեան Լեգէոնին. ոմանք եկած Ամերիկայէն (4 հոգի), ոմանք՝ միացած Եգիպտոսի մէջ (6 հոգի), իսկ մնացածը՝ Պասրայի մէջ գերի ինկած օսմ. բանակէն, որոնք Հնդկաստան տարուած եւ 1917-ին Կիպրոս փոխադրուած են մարզումի համար: Ապրող

անթապցի լեգէոնականներէն են՝ Պէյրութի մէջ՝ Գրիգոր Տէր Յարութիւնեան (ներկայիս՝ Տէր Գէորգ Քինյ.), Գրիգոր Մեծօղլանեան, Պաղտասար Շէօհմէլեան, Սողոմոն Սէմէրճեան, Հալէպի մէջ՝ Արամ Տէյիրմէնճեան, Գրիգոր Սիւլահեան, Եագուպ Տէր Պօղոսեան, Եիւսիֆ Ալթունճեան, Միսաք Նալպանտեան, Յակոբ Պօշկէզէնեան, Յակոբ Քիւրիւմլեան, Յովսէփ Ապաճեան եւ հաւանաբար քանի մը հոգի ալ՝ Ղամասկոս եւ Ամերիկա:

Ականատեսներու վկայութեամբ՝ Յակոբ կ'ըլլայ առաջիններէն, որ կը խոյանան բարձունքն ի վեր: Անզուսպ թափով մը ան կը նետուի առաջ՝ լռեցնելու համար թշնամի հրետանին, որ ահեղ կորուստ կը պատճառէր արշաւող Ղաշնակից բանակին: Մէկ ձեռքին՝ հրացան, միւսով՝ շալկած կապոցը նռնակներու, ան կը բարձրանայ սարն ի վեր՝ ծայն տալով իր խմբակին.

- Յառա՛ջ, ընկերներ, յառա՛ջ, յանուն մեր յօշոտուած մայրերուն, յանուն առեւանգուած մեր քոյրերուն...

Ի՛նչ փոյթ թէ թշնամի գնդացիը կը նօսրացնէր բարձրացող գունդին շարքերը: Յակոբ կանգուն էր միշտ եւ կը շարունակէր իր անվեհեր վերելքը՝ Վրէժի մարտահրաւերը բերնին.

- Յառա՛ջ, եղբայրներ, հատուցումի օրն է այսօր:

Քանի մը քայլ եւս եւ կը սկսին տեղալ առիծասիրտ հայորդիներուն նռնակները թշնամի հրետանիին վրայ, որ կը լռէ բարձրացող որոտին մէջ պայթիւններու:

Եւ կը պատահի անխուսափելին. Յակոբ կ'իյնայ արիւնլուայ՝ սարսափին տակ գնդակներու, լռած հրետանիին ստորոտը, քսան ընկերներու հետ, որոնք 19 Սեպտեմբեր 1918-ին Արարայի բարձունքը շահեցան պսակը հերոսական նահատակութեան՝ Վրէժի վառ

կրակը իրենց աչքերուն մէջ կիսախուփ...

Կ'ըսեն, թէ ժամանակը կը մորցնէ եւ կը սպիացնէ հարազատներու կորուստին ցաւը: Բայց ո՛չ, քառասուն եօթը տարի ետք մենք, երկու եղբայր, տակաւին չենք կրնար գսպել յուզումն ու մորմոքը մեր ծերունազարդ մօր, երբ ատեն-ատեն կը փորձուինք խօսեցնելու զինք իր քեռորդիին կեանքին ու մահուան շուրջ: Օրերով աչքերը կը մնան թաց եւ քունը՝ խռով, կարծես դեռ երէկ պատահած ըլլար կորուստը իր հարազատին: Անոր սուզը միշտ ամկայ՝ է իր սրտին խորը եւ դժուարաւ կը հաշտուի այն իրողութեան հետ, թէ անմահ են հերոսները, թէ անոնց զոհաբերութեամբ է, որ ողջունած ենք մեր Վերածնունդը, թէ անոնց արեան գինովն է, որ իրաւատէր ենք արդար Դատի մը, թէ խայտանքի մէջ են անոնց հոգիները ի տես շէնցող եւ ուռճացող մեր Հայրենիքին:

Զաւէն Ա. Սէրայտարեան
Դամասկոս

«ՀԱՅ ԱՆԹԷՊ», Զ. տարի, 1965, թիւ 1 (17), էջ 34-37

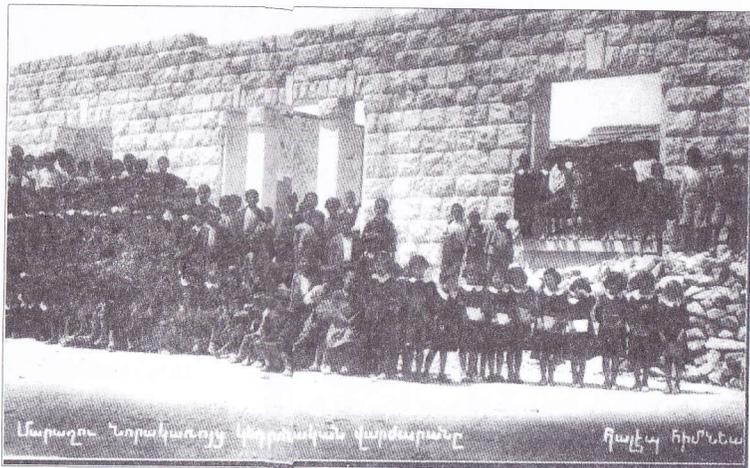

ԱՆԴԱՄԱՏԵՐ

Ընդունուած կարգ էր, որ հալէպահայ միութիւնները ունենային իրենց անդամակցութիւնը հաստատող անդամատոմս կամ անդամատետր: Արդեօք այսօր կը գոյատեւէ՞ այս կարգը:

Թղթապանակներս քրքրելու ժամանակ յայտնաբերեցի երկու անդամատետր՝ Մեսրոպեան Վարժարանի Շրջանաւարտից Միութեան³³ եւ «Գերմանիկ-Վասպուրական» Մշակութային Միութեան անդամակցութիւնս հաստատող փաստաթուղթերը: Ունիմ եւս երեք հատ՝ Հ. Բ. Ը. Մ.ի, Հ. Ե. Ը.ի եւ «Պետրոս Ադամեան» թատերախումբի³⁴, որոնք, հասկնալի է, կը կազմեն գաղափարական ամբողջութիւն մը, ինչպէս վերելք յիշեալ առաջին երկուքը կը

կազմեն մարաշցիական ամբողջություն մը, որուն գլխաւոր յառաջապահներէն է Ազգային Մերոպեան Վարժարանը. տես դպրոցի հիմնադրութեան փառահեղ նկարը: Չայն 1937-ին կառուցեցին մեր հայերը՝ հիւղաւանները քանդելէ յետոյ³⁵, Հալէպի Նոր Գիւղ (պաշտօնական անունով՝ Մէյտան) թաղամասին մէջ: Դպրոցը անխափան կը գործէ մինչեւ օրս՝ ժամանակաւոր վերիվայրումներով³⁶:

Ստորագրեալս Մերոպեան Վարժարանէն շրջանաւարտ եղած է 1948-49 տարեշրջանին: Շրջանաւարտից Միութիւնը հիմնուած է տարի մը ետք՝ 1950-ին³⁷, նախաձեռնութեամբ բազմաւաստակ տնօրէն Տիար Յարութիւն Պարտիզպանեանի, զոր 40 տարի նուիրուածութեամբ վառ պահեց հալէպահայ մարաշցիներուն այս օրրանը:

Ընթերցող, կը ինդրեն ուշադիր կերպով կարդանկարին մէջ ընթերնելի՝ Շրջանաւարտից Միութեան նպատակը եւ ամրապինդ պահէ՝ ժառան-

գութիւնը, աւելի ծաղկեցուր մեր հայերուն անկոտրուն հաւատքը կազմող եկեղեցի-դպրոց-միութիւն եռեակի ազգապահպան միասնութիւնը:

Այս առթիւ հետաքրքրական կը գտնեն հրապարակել տոմսը 26 Յունիս 1949-ին տեղի ունեցած վկայականաց բաշխման հանդէսին, որու հովանաւորն էր այդ օրերուն թեմի Առաջնորդ, մարաշցի Զարեհ Եպս. Փայասլեանը՝ յետագայ Զարեհ Ա. Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը:

Այստեղ մէջբերուող բոլոր նիւթերը կը փոխանցեն «Գերմանիկ-Վասպուրական» Մշակութային Միութեան Ազգագրական Թանգարանին:

Միրելի՛ ընթերցող, եկէք միասնաբար քիչ մը խորհրդածենք արաբատառ եւ նկարագարող անդամատոմսիս մասին: Կը յիշուի 123-րդ թիւը, բայց յիշուած չէ, թէ ե՞րբ ստացած են գայն: Ընթերնելի է արաբերէնով ստորագրութիւնը՝ ատենադպիր՝ Օսկանեան: Վստահ են, որ Ճանիկ Օսկանեանն է: սակայն, զարմանալի է, որ չկայ ատենապետին ստորագրութիւնը: Երեսին վրայ նշուած է

միութեան՝ պետականօրէն արտօնուած ըլլալը՝ «Նատի Ահտ ալ-Ճատիտ» անուամբ, փակագիծերուն մէջ աւելցնելով «Վասպուրական» անունը: Ճիշդ է նշուած նաեւ միութեան 1926-ին հիմնուած ըլլալը (իբր թատերախումբ), սակայն նկարիս կողքին եղող կնիքէն կը տեսնուի, որ պետական ճանաչողութիւնը շնորհուած է 1931-ին:

Լաւ կը յիշեմ, որ այս անդամատոմսին ստուգումով մասնակից կը դառնայի միութեան ընդհանուր անդամական ժողովներուն, «Առիւծ» խումբէն ֆութպոլ կը խաղայի միջմասնաձիղային մրցումներուն եւ համահիմնադիրներէն դարձայ «Անի» թատերախումբին: Ամիսը մէկ անգամ զաւելչուներ կը խաղայինք հանրութեան համար՝ ակումբէն ներս, փինկ-փոնկի ու պիլիարտի սեղանները միացնելով սարքուած «բեմ»ին վրայ, իբրեւ քուլիս օգտուելով ... պէտքարանէն...

1972-ին պետական որոշումով, հալէպահայ երեք մարզական միութիւններու արտօնագիրները միացուեցան եւ կազմաւորուեցաւ «Ուրուպէ» ակումբը, զոր մինչեւ այսօր կը գործէ պետական մարզական դաշնութեան հովանաւորութեան տակ: Վերջին 25-30 տարիներուն մարզական գործունէութիւնը յոյժ նուազած է հալէպահայութեան կեանքին մէջ: Այժմ, անցեալին հալէպահայութեան փառքը կազմող մարզաշխարհը փոխարինուած է առաւելաբար սկաուտական եւ մշակութային գործունէութեամբ:

2010

«ՆՈՐ ՄԱՐԱՇ», թիւ 6-7, 2011

ԱՐԻՆԱԿԻՑՆԵՐՍ

Մեր տոհմի նախնիներուն մասին հօրմէս, մօրմէս ու երէց եղբայրներէս լսած պատմութիւնները մղեցին զիս, որ մեր գերդաստանի բացատրական տախտակ-քարտէսը պատրաստեմ: Քսան տարի հետամուտ եղայ, կրցայ ետ երթալ մինչեւ Մարաշ-Կիլիկիա՝ 1800-ական թուականները, ու, սկսելով հօրս մեծ հօրմէ՝ Գէորգ Սամուէլեանէն, բացայայտեցի 105 արինակից Սամուէլեաններ:

Մեծ հայրս ունեցած է երեք եղբայր: Եթէ հօրս մեծ հայրը եղբայր մը եւս ունեցած ըլլար, հաւանաբար եւս հարիւր արեւակիցներ գտնէի, քանի որ Հալէպի մէջ կային նաեւ մարաշցի ուրիշ Սամուէլեաններ, որոնցմէ ոմանք յաջորդ տասնամեակներուն գաղթեցին ուրիշ երկիրներ, ու անոնցմէ մէկը յետագային դարձաւ Լիբանանի Կեդրոնական Դրամատան փոխ-կառավարիչ³⁸: Երէց դուստրս Ա. Մ. Ն.ի եւ Գանատայի հասցէագիրքէն դուրս հանեց մեծաթիւ Սամուէլեաններ, որոնք իմ կազմած ցանկին մէջ ընդգրկուած չեն: Բայց վստահ եմ, որ եթէ կարենայի բացայայտել հօրս մեծ հօր եւս մէկ եղբայր ունեցած ըլլալը, արինակիցներուս ցանկը շատ

աւելի պիտի մեծնար:

Դիւրին եղաւ անմիջական շրջապատիս անուններուն ցուցակագրումը, բայց ցանկը ընդլայնուելով, հետզհետէ դժուարացաւ ճշգրտելը: Հայրս Մարաշ ծնած ըլլալով, հիմնական տեղեկութիւնները իրմէ քաղեցի: Ի յայտ եկաւ, որ ճշգրտումներս պէտք է ընէի ո՛չ միայն Հալէպի եւ Պէյրութի մէջ, այլեւ՝ Փարիզ (Librairie Orientale), Մարսէյ (J. G. Jezequel), Պոսթոն, Լոս Անճելոս ... մինչեւ Չինաստան (պէյրութահայ բարերար Երջանիկ Սամուէլեան): Տրամաբանական էր, որ անցած 30 տարիներուն ընթացքին նոր յաւելումներ ըլլային: Այդպէս յառաջացաւ իմ իմացած Սամուէլեաններուն վեցերորդ սերունդը, որոնցմէ քանի մը հոգիին անունները ընդգրկած եմ ցանկին մէջ:

1980-ին Փարիզ կը գտնուէի գործիս բերումով: Նպատակայարմար էր ազգականներուս տեղեկացնել տարիներու պրպտումներուս արդիւնքները: Ցանկը, բազմագրելով, հետս տարած էի: Որոշեցի երթալ Մարսէյ՝ ծանօթանալու հօրս հօրեղբօր ճիւղի անդամներուն, որոնց նախնին 1928-ին Պէյրութէն անցած էր Մարսէյ: Պատկերացո՛ւր, սիրելի՛ ընթերցող, որ կայարանը զիս դիմաւորելու եկած էր հօրս հօրեղբօր թոռը՝ եօթանասունամեայ Սեդրակ Ամճօն, որուն կեանքիս մէջ երբեք չէի հանդիպած: Հարազատական ջերմութիւնը անմիջապէս պատեց մեր հոգիները: Զիս առաջնորդեց իր տունը, ուր ծանօթացայ տիկնոջը՝ մաքուր հայերէն խօսող Ազատուհիին: Զարմանքիս ի պատասխան հպարտութեամբ յայտնեց, որ շրջանաւարտ է Կ. Պոլսոյ հռչակաւոր Կեդրոնական Վարժարանէն, որու նստարաններէն հայ գրականութեան տիտաններ ալ անցած են: Երբ երեկոն յառաջացաւ, եկան անոնց երկու դուստրերը՝ Էլիանը

(Eliane) եւ Միւրիէլը (Muriel), առաջինը՝ ֆրանսացի ամուսինով, միւսը՝ ֆրանսացի նշանածով: Որդին գործով ճամբորդած էր Մարոք. ափսո՛ւ, շատ կ'ուզէի տեսնել Պարոյրը, որ կը կրէր մեծ հօր եղբօր նահատակ որդիին անունը: Անոր ֆրանսուհի հարսը մեզ ողջունեց ջերմութեամբ: Սեդրակին մօտ եկաւ եղբայրը՝ Յակոբը (Jacques), որ ինքզինքը զուսպ կը պահէր ի տարբերութիւն իր ջերմ ֆրանսուհի կնոջ: Յետագային իմացայ Յակոբի հայերէնին անբաւարար իմացութեան մասին: Իր թրքախօս ըլլալը ժխտական փաստ մը նկատելով, ինծի հետ յարաբերելու ժամանակ խուսափողական գտնուած է: Ան Մարսէյի քաղաքապետարանին մէջ բարձր պաշտօն մը կը վարէր եւ յաջորդ տարուայ երեսփոխանական ընտրութեանց թեկնածու պիտի ներկայանար: Ան ամերիկեան «No. One» ապրանքանիշի ճինզի առանձնաշնորհեալ բաշխիչն էր ամբողջ Ֆրանսայի տարածքին:

Սեդրակի եւ Յակոբի երէց եղբայրը՝ Յովհաննէսը (Jean) տարի մը առաջ մահացած էր:

Սեդրակի հետ մեր մտերմութիւնը քանի մը օրուան ընթացքին խորացաւ: Նայեցէ՛ք անոր տան բակին մէջ առնուած լուսանկարին, իր ձեռքերովը շինած արեւելեան փուռին, կրակարանին, գինիի յատուկ մութ խցիկին: Սեդրակը պատմեց Մարսէյ հաստատուելու առաջին տարիներուն մասին: Հայրը՝ Արշակ Էմմին եղած է վարպետ դերձակ, եւ ընտանեօք, իր քոյրերուն (Սեդրակի հօրաքոյրներուն) հետ բանած է. Ճիշդ ու ճիշդ «Մայրիկ» ֆիլմին մէջ նկարահանուած ձեւով շապիկ կարած են ու հետզհետէ բարգաւաճ վիճակի հասած, մինչեւ իսկ տիրապետելով Եւրոպայի մէջ տղամարդոց սփոր

հագուստներու ամբողջականությունը: 1962-ին, Սեդրակի հիմնած գործը ամրացուցած են դուստրը՝ Էլիանը եւ փեսան՝ J. C. Jezequel-ը: Այնուհետեւ գործը շարունակած է որդին՝ Քլոտ-Պարոյրը, իսկ այսօր զայն կը շարունակեն թոռները՝ Էրիք, Սթեֆան եւ Ժիլ (Eric, Stephan, Gilles) Սամուէլեանները, որոնք 1999-էն սկսեալ վաճառքի ցուցասրահներ ունին Ֆրանսայի, Պելճիքայի, Հոլանտայի, Սպանիոյ, Գերմանիոյ, Փորթուկալի, Զուիցերիոյ, Յունաստանի, Անգլիոյ, Իտալիոյ եւ այլ երկիրներու մէջ: Անոնք ծրագրած են մօտիկ ապագային իրենց գործին ներգրաւել Արեւելեան Եւրոպան, նախկին Սովետական Միութեան երկիրները, Միջին Արեւելքը ու Ասիան, գլխաւորաբար Չինաստանը: Մաղթանքս է, որ Հայաստանի Հանրապետութիւնն ալ Սամուէլեան եղբայրներու ուշադրութեան արժանանայ:

Սարսէյ կեցութեանս օրերուն ամէն անգամ, որ կը դիմէի Սեդրակին Ամմօ (հօրեղբայր) նախաբանով, կը զգայի, որ գերագոյն հաճոյք կը պարգեւեմ իրեն՝ գոհացնելով իր թաքնուած եսասիրութիւնը: Խօսակցութեանց ընթացքին երբ իմացաւ հին լուսանկարներու

հանդէպ հետաքրքրասիրութեանս մասին, դարակէ մը հանեց 5-6 տարեկանին Մարաշի մէջ առնուած իր մէկ լուսանկարը մեծ հօր եղբօրորդոյն՝ տարեկից Երուանդին հետ միասին, որ իմ կրտսեր հօրեղբայրս է: Երուանդը յետագային եղաւ ուսումնատենչ ու թատերասէր եւ «Գերմանիկ-Վասպուրական» Մշակութային Միութեան հիմնադիրներէն:

Իմ հաշուարկներով՝ լուսանկարը կրնայ առնուած ըլլալ 1919-1920-ին, քանի որ 1910-ին ծնած Երուանդ հօրեղբայրս նկարին մէջ մօտ 10 տարեկան է: Աջի սեւուլիկը ինքն է՝ Սեդրակը, իսկ ձախի դեղնորակ, կապուտաչեայ տղեկը՝ Երուանդը, որու մանկութեան շրջանի իմ նմանութիւնս շատ մօտ է: Հանրածանօթ մարաշցի բժիշկ եւ պատմաբան Յարութիւն Տէր Ղազարեանը (Տոքթ. Արթին) մեր գերդաստանին 12-րդ դարուն հայացած խաչակիրի մը շառաւիղ ըլլալը կը վերագրէր: Նկատելի է, որ Երուանդը տարի մը կամ քիչ մը աւելի մեծ է Սեդրակէն: Լուսանկարը ուշադիր զննելով, նկատեցի, թէ Երուանդի ձախ ձեռքին պայուսակի մը բռնիչը կայ, ինչէն կարելի է հետեւեցնել, որ ան դպրոցական պէտք է ըլլար այդ ժամանակ:

Սեդրակի՝ ինծի ցոյց տուած լուսանկարը պատճէն մըն էր, ուստի կը կարծեմ, թէ բնօրինակին ետեւը պէտք է լուսանկարիչին անունը ըլլար: Հաւանական է նաեւ, որ ան Մարաշի մէջ գործած լուսանկարիչ Յովնան Վարժապետեանն ըլլայ, որու մասին այլ առիթով խօսած եմ, ուստի կարիքը չկայ կրկնութեան:

Տարի մը ետք, նամակատան միջոցով զարմիկէս՝ Սեդրակ Սամուէլեանէն ստացայ ուղղանկիւններով իմ կազմած տոհմածառին հիման վրայ իր պատրաստած

տոհմածառը, զոր այստեղ կը ներկայացնեն ընթերցողին (տես գիրքի աւարտին - խմբ.):

Իսկ ինչո՞ւ զրոյցի եւ այս գրութեան նիւթ դարձուցի այս տոհմածառն ու Սեդրակ Ամմօն: Վերջերս հալէպահայ Գուրուճեան քոյրերը³⁹ իրենց մօր ձեռքի աշխատանքն եղող Մարաշի ասեղնագործութեան հիւանալի նմոյշ մը յանձնեցին ինձի, որպէսզի իրենց անունէն նուիրեմ Սարդարապատի Ազգագրական Թանգարանին՝ ի յիշատակ իրենց ծնողաց: Այս բարեպատեհ առիթով, անգամ մը եւս շրջեցայ թանգարանին ցուցասրահները, եւ անակնկալօրէն տեսայ, որ ցուցանմոյշներու շարքին քանի մը տոհմածառեր ալ կային: Ուղեկցուիիին յայտնեցի, որ ես կազմած եմ մեր տոհմածառը: Թանգարանին պատասխանատուները փափաք յայտնեցին եւս մէկով աւելցնել տոհմածառի ցուցանմոյշները: Հետեւաբար, թանգարանային արժէք ներկայացնող տոհմածառս յարմար գտայ հրապարակել, որպէսզի ուրիշներ ալ քաջալերուին եւ իրենց տոհմածառերը կազմեն: Զէ՞ որ ազգը կազմուած է տոհմերէ, ուստի եւ տոհմածառերը կարելոր աղբիւր են ազգի պատմութեան համար:

Որքան ալ երկարապատումներէ կը խուսափիմ, այդուհանդերձ երբեմն ակամայօրէն կը խրիմ անոնց խորը: Հայու ճակատագիրը բազմաբնոյթ եւ բազմաբ-

վանդակ է, հարուստ ուրախ եւ տխուր վերիվայրումներով: Բայց եկէք կարճ կապենք ու այս էջն ալ փակենք:

«ԵԱՏԻՔԷՐ» («ՅԻՇԱՏԱԿ»)

Տոհմիս անդամներուն եւ տոհմածառիս մասին հրապարակումը խթան դարձաւ, որ յայտնաբերեմ այս պատմական լուսանկարը, որուն ետեւը կայ հայատառ թրքերէն հետեւեալ արձանագրութիւնը. «Պուքարթ եատիքէր օլուր Ասատուր Գատրեանտան Արուսեակ Գազանճեանա» («Այս տոմսակը յիշատակ է Ասատուր Գատրեանէն Արուսեակ Գազանճեանին»):

Որո՞նք են յիշատակուած եւ լուսանկարին մէջ երեւցող անձինք: Ընթանամ ընդունուածէն հակառակ ուղղութեամբ՝ աջէն ձախ:

Ստած կինը Թրուանտ Գատրեան-Սամուէլեանն է՝ Յովհաննէս մեծ Խօրս Վարդիվառ եղբօր Արշակ որդիին կինը, որ ճաշակած է Մարաշի 1920-ի աղէտին բոլոր արհաւիրքները: Տեսէ՛ք, ի՞նչ հմայիչ կին մըն է: Արշակը 1922-ին լքեց ամէն ինչ եւ Մարաշէն գաղթեց Հալէպ, ուր մնաց 2-3 տարի եւ անցաւ Պէյրութ, ուր ալ 2-3 տարի մնալէ յետոյ ընտանիքին հետ փոխադրուեցաւ Մարսէյ 1928-ին: Մինչ այդ, Թրուանտի հետ իր կազմած ընտանիքը ուռճացած էր հինգ զաւակներով՝ Սեդրակ, Ազատուիի, Լիտիա, Յովհաննէս եւ Յակոբ, որոնցմէ երկուքը կամ երեքը ծնած են Մարաշ, միւսները՝ Հալէպ կամ Պէյրութ:

Արշակն ունէր երկուական եղբայր եւ քոյր՝ Սամուէլը, Սեդրակը, Արուսեակը եւ Էլմաստը: Սամուէլը, կինը՝

Նոյեմբար Թերզեան-Սամուէլեանը, անոնց զաւակները՝ Վարդիվառը եւ Վարդուհին կոտորուեցան Տէր Զօրի մէջ: Անոնք 1912-13-ին 15 տարեկան դուստր մըն ալ կորսնցուցած էին Մարաշի մէջ, հետեւաբար, անոնց ամբողջ ընտանիքը բնաջնջուեցաւ: Երկրորդ եղբայրը՝ Սեդրակը եւս երիտասարդ տարիքին մահացած էր Մարաշի մէջ՝ ինծի անծանօթ պայմաններու մէջ: Քոյրերէն էլ մաստը ամուսնացած էր Նշան Պզտիկեանին հետ, եւ ինը ամսու հարս, ապաստանած էր Մարաշի գերմանական Էպենեգեր - Պէյթ Շալոմ որբանոցը: Սակայն, բակի ջրհորէն ջուր բերելու գացած ատեն ան կը սպաննուի մօտակայ մզկիթի մինարէէն արծակուած փամփուշտով: Միւս քոյրը՝ Արուսեակը (իմ Արուս Պաճին)՝ այս լուսանկարը «Եատիքէր» ստացողը, ամուսնացած էր Միսաք Գազանճեանի հետ: Մայրս զիս յաճախ իրեն հետը կը տանէր անոնց՝ Հալէպի արուարծան (ներկայիս՝ քաղաքամաս) Հէօլլիքի մէջ գտնուող ընդարծակ բակով, փայտաշէն եւ աղիւսաշէն երկյարկանի տունը: Միսաքն ու Արուսեակը բախտաւորուած էին երեք որդիով եւ մէկ դուստրով՝ Հայկազ, Սարգիս, Փառէն եւ Արմենուհի: Հայկազը (նկարին մէջ կ'երեւի ծախին) ծնած էր Մարաշ եւ ֆրանսական բանակի զինուոր էր Հալէպի մէջ: Լուսանկարին մէջ ուշագրաւ է անոր ճահելութիւնը, կարծես պէխ-մօրուքը դեռ չէ բուսնած: Մէջքին փաթթած է եւ տեսանելի ապահով գնդասեղով մը ամրացուցած է շալը, առաւել՝ վրան ալ կապած է կաշիէ լայն գօտի մը, որ կոչուած էր ծառայելու անկարգ բազմութիւնները կարգի հրաւիրելու համար: Հայկազը 1946-ին ներգաղթեց Սովետական Հայաստան կնոջ՝ Էլիզա Նիւրբէթլեանի եւ չորս զաւակներուն հետ՝ Մարի (10 տարեկան), Էլմիրա (7

տարեկան), Յակոբ (5 տարեկան) եւ Յարութիւն (1 տարեկան): Մեծ մօր անունով կոչուած աղջնակ մըն ալ համալրած է ընտանիքը արդէն Հայաստանի մէջ: 65 տարի ետք Երեւանի մէջ անոնցմէ գտայ միայն Յակոբը, որ ինծի տրամադրեց այս լուսանկարը: Ուրեմն, «Եատիքէր» այս լուսանկարը Արուսեակը փոխանցեր է իր Հայկազ որդիին, իսկ վերջինս ալ՝ իր Յակոբ որդիին:

Միսաքի եւ Արուսեակի երկրորդ որդին՝ Սարգիսը լռակեաց էր: Կցկտուր լսած եմ, որ Մարաշի աղիտալի դէպքերէն մէկուն ատեն «Մաուզէր»ի կոթով ուժեղ հարուած մը ստացած է գլուխին, եւ գետին փռուած

մեռելներուն մէջէն գտած են զայն զգայագիրկ վիճակի մէջ եւ տուն բերած: Այնուհետեւ ան ապրեցաւ երկար տարիներ՝ լեզուն կապ ինկած վիճակով: Ան հորը՝ Միսաքի կ'օգնէր, դոյլերով հնդկարմաւի (արաբերէն՝ «թամըր հինտի») անուշահամ օշարակ կը կրէր տունէն մինչեւ հօր գործատեղին՝ ոտքով եւ թրամուայով կտրելով 7-8 քիլոմէթր ճամբան եւ սպառած ու պարպուած դոյլերը ետ տուն բերելով: Ան նաեւ ազգականներուն կը ծառայէր: Կը յիշեմ, որ ան հօրեղբօրս տունը հորէն ջուր կը քաշէր եւ կողքի «քիւլլիկ»ին (մոխրանոց) մէջ կը լեցնէր՝ համապատասխան վարձատրութիւն ստանալով: Անվրդով մէկն էր, դէմքին վրայ մկան մը իսկ տեղէն չէր շարժէր: Մենք՝ փոքրերս, անոր պատահած մահացու հարուածի սարսափէն տպաւորուած, հեռու կը մնայինք անոր հետ որեւէ յարաբերութիւն ունենալէ:

Արուս Պաճիին Փառէն որդին մեր ընտանիքին կնքահայրն էր: Ան տիրացած էր համալսարանական վկայականի՝ պատմաբան-մանկավարժ էր, Իրաքի Նաւթի Ընկերութեան՝ I. P. C.ի բարձր պաշտօնատար: Ան որոշ ժամանակ Պէյրութի հայկական երկրորդական վարժարաններուն մէջ ուսուցիչ աշխատեցաւ, Լիբանանի 1975-1991 քաղաքացիական պատերազմին սկիզբը տեղափոխուեցաւ Պոսթոն, ուր եւ մահացաւ անցեալ տարի: Ափսո՛ս, որ հրատարակուած չտեսաւ երկար տասնամեակներու տքնանքով իր պատրաստած անգլերէն հանրագիտարանային աշխատութիւնը, զոր յառաջադէմ մարաշորդիներու նուիրած է:

Վերոյիշեալ երեք եղբայրներուն քոյրը՝ Արմենուհին հարսնացաւ Հալէպի մէջ: Ամուսինը՝ Գրիգոր Շիթիլեանը մոլի դաշնակցական մըն էր: Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ

պառակտման տարիներն էին⁴⁰, ու երբ տարբեր առիթներով ընտանիքները մէկգմէկու կը հանդիպէին, կրքոտ ձեւով կը վիճէր մեծ եղբայրներուս հետ: Սուրիա-Եգիպտոս միութեան տարիներուն⁴¹ երբ հայերը «արման խայէն» («դաւաճան հայեր») կոչուեցան⁴², ընտանեօք գաղթեցին Լոս Անճելոս: Երեսուն տարի ետք վերագտայ Արմենուհին՝ արդէն թռնիկներով շրջապատուած: Այժմ ան անդենականին մէջ միացած է իր ծնողաց եւ եղբայրներուն:

Լուսանկարին մէջտեղը «Մաուզեր»ով եւ սուինով գինուած անձը լուսանկարի նուիրատու Ասատուր Գատըեանն է՝ Թրուանտին եղբայրը: Որոշ հիմքեր ունիմ հետեւցնելու, որ Ասատուրն է լուսանկարման նախածեռնողը, որպէսզի նկարը «եատիքէր» տայ քրոջ տալոջը: Հնարաւոր չեղաւ որեւէ տեղեկութիւն քաղել անոր մասին:

Տեղեկանքիս հեղինակումն աւարտելէ յետոյ վերընթերցելուս ատեն նկատեցի, որ աւելի շատ խօսած եմ լուսանկարին հետ ամնչութիւն ունեցող անձերու մասին: Պարզ է, որ համապատասխան արխիւներու բացակայութիւնը պատճառ կ'ըլլայ յիշողութեանց ընդարձակման: Ուստի, այս էջն ալ փակենք:

ՏԵՂԵԿԱՆՔ ԳԵՐՄԱՆԻԿ, ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ

Յաճախ, մտերմիկ շրջանակի մէջ հարց կը յառաջանայ, թէ մեր միութեան հիմնադիր հայրերը ի՞նչ բանէ ներշնչուած ընտրած են «Գերմանիկ-Վասպուրական» անունը:

Հռոմէացի գորավար Գերմանիկոս գրաւեց Մարաշը եւ իր անունով վերանուանեց զայն Գերմանիկ: Թէեւ այս վերանուանումը երկար չապրեցաւ, բայց մնաց վառ՝ մարդկանց յիշողութեան մէջ: Մեր հայրերը նախընտրած են հայացուած «Գերմանիկ»ը՝ թրքական դաժան տիրապետութեան տակ կոչուած «Մարաշ»էն:

Պատմութեան այս դրուագը ընդհանրացած է: Բայց ի՞նչ է պատմութիւնը «Վասպուրական» երկրորդ անուանումին:

11-րդ դարու սկիզբին, Վանի վերջին թագաւոր Սենեքերիմ Արծրունին ծանր պարտութիւն կրեց անխոհեմ քիւզանդացիներէն, գերի տարուեցաւ Սեբաստիա՝ բոլոր պալատականներով, նոյնիսկ՝ ծառաներով: Յուսահատ ժողովուրդէն մաս մը հետեւեցաւ գերեալ թագաւորի դժբախտութեան: Անգլուխ մնացած ժողովուր-

Մարաշի համայնապատկերը (1919)

դէն մաս մըն ալ աւելի բարձր եւ ապահով կեանքի հեռանկարով, սկսաւ գաղթել դէպի արեւմուտք՝ հասնելով Մարաշ: Վան-Վասպուրականցի գաղթականներէն շատեր տեղակայուեցան հոն եւ այնուհետեւ եղան մարաշցիներ: Հետեւաբար, հայ մարաշցիները հպարտութեամբ կ'ընդունին Վան-Վասպուրականի շրջանի ազգակիցներուն՝ իրենց հարազատ հայրենակիցները եւ նախահայրերը ըլլալու իրողութիւնը:

Այնուհետեւ, պատմական այս ներշնչանքով, մեր սիրելի միութեան հիմնադիր խոհեմ հայրերը հիմնած են «Գերմանիկ-Վասպուրական» անունով թատերախումբ (որ սկսած է գործել հիւղաւաններէն), յետոյ, անոր զուգահեռ, մարզական շարժում (որուն փառքը ոսկեայ տառերով արձանագրուած է հալէպահայ մարզական կեանքին մէջ), ապա՝ մշակութային գործունէութեամբ միութիւն, որուն առ այսօր՝ յիշեալ ասպարէզին մէջ թողած աւանդը նուաճումներու շարան մըն է:

Ընթերցող, առ ի գիտութիւն, ուշադրութեանդ կ'ուզեմ յանձնել հետեւեալ պարագան. երբ կը գրես «Գերմանիկ-Վասպուրական», պէտք է զօրկ մը դնես երկուքին միջեւ՝

իբրեւ տարբեր նշանակութեան բառեր, թէեւ տարիներու ընթացքին նոյնացեր եւ մէկ անուանումի իմաստ ստացեր են:

Սիրելի՛ երիտասարդ, փշոտ ճանապարհներով անվնաս մեզի հասած, մեր պատասխանատուութեամբ ղեկավարուող Ս. Հ. Միութիւնն ու «Գերմանիկ-Վասպուրական»ը, ետին թողած նեղ օրերը, բարգաւաճ շրջան մը կը բոլորեն շնորհիւ փոխադարձ սիրոյ եւ նուիրուածութեան: Անհրաժեշտ է պահպանել զանոնք, գուրգուրալ անոնց վրայ, որպէսզի մեր մեծ հայրերուն հիմնած՝ մեր ծնողաց հայապահպանման կռուանը անսայթաք կերպով գոյատեւէ աշխարհով մէկ ցրուած հայրենակիցներու սրտերուն մէջ, մինչեւ լուսաշող այն օրը, երբ պիտի մէկտեղուինք հայրենի սուրբ երկինքին տակ:

«ՆՈՐ ՄԱՐԱՇ», թիւ 3, 2010

ՄԱՐԱՇ. 1920

Այս լուսանկարին մասին տեղեկութիւնները թէեւ կցկտուր են, այնուամենայնիւ, հետաքրքրական է ժամանակաշրջանը, ուստի փորձեմ բացայայտել ինչքան որ կարենամ:

Պատկերուած անձինք են, նստած, ծախէն աջ՝ կիրինցի Քերոբ Աշճեանը եւ հայրս՝ Հմայեակ Սամուէլեանը՝ 18 տարեկանին: Ոտքի, նոյնպէս ծախէն աջ, Սարգիս Գուլումճեանը եւ երկու յոյն տղաք՝ Շիրին եւ Էֆիկիկ անուններով: Լուսանկարուած են Մարաշի մէջ,

1920-ին, Հալեպ գաղթելին քանի մը ամիս առաջ:

Այս տեղեկությունները քաղեցի լուսանկարին ետևի գրութենէն: Այդ արձանագրութիւնը չի կրնար հօրս պատկանիլ, քանի որ ան հազիւ տառաձանաչ էր: Մօրս ձեռագիրն ալ չէ, քանի որ զայն կը ճանչնամ: Ինծի անծանօթ մնացին յիշեալ Քերոբ Աշճեանն ու Սարգիս Գույումճեանը: Շնորհակալ կ'ըլլամ, եթէ ընթերցողները ինծի օգնեն այս հարցով:

Սակայն, հանելուկ է, թէ երկու յոյն տղաքը ի՞նչ գործ ունէին Մարաշի մէջ, այն ալ՝ հայ տղոց հետ, 1920-ի խառնակ ամիսներուն: Յունական բանակը թէւ Փոքր Ասիա ափ ելած էր ու գրեթէ անարգել կը յառաջանար անոր խորքերը, այդուհանդերձ, Մուսթաֆա Քեմալը կը փորձէր դիմադրութիւն կազմակերպել անոր դէմ: Ի վերջոյ, օգտուելով յոյներու ներքին խնդիրներէն, ան յաջողեցաւ իրար ետևէ յաղթանակներ արձանագրել եւ 1922-ի Սեպտեմբերին յունական բանակը ծով թափել Իզմիրի առջեւ: Հետեւաբար, այս երկու յոյն տղոց Մարաշի մէջ 1920-ին յայտնուելուն համար տրամաբանական բացատրութիւն մը չեմ կրնար գտնել: Հաւանական է, որ անոնք պատճառով մը փախուստ տուած են իրենց բնակավայրէն, հասած Մարաշ ու ապաւին գտած Հայկական (Արեւելեան) Լեզէոնին մէջ, քանի որ բնակած են Մարաշի Ս. Ստեփանոս եկեղեցւոյ շրջաբակին մէջ: Ինչպէս գիտենք, քանի մը ամիս ետք, «ասպետական» Ֆրանսան Կիլիկիան նուիրեց քեմալականներուն: Մնացեալը ծանօթ է՝ Մարաշի աղէտը եւ յուսախաբ ու յուսահատ հայոց Հալեպ փախուստը: Իսկ ի՞նչ եղաւ այս երկու յոյն տղոց ճակատագիրը՝ դժուար է կռահել:

Մարաշի մէջ լուսանկարչութիւնը իբրեւ արհեստ սկսած է Յովնան Վարժապետեանը: Ան ծնած է Մարաշ, 1857-ին, սորված է հօր՝ Տէր Յովհաննէս աւագ քահանայի դպրոցին մէջ: Յովնանը գիտէր հայկական երաժշտութիւնը, զոր կ'ուսուցանէր Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ դպրոցին մէջ, միաժամանակ ըլլալով դպրապետը յիշեալ եկեղեցւոյ: 1888-ին Ջէյթունի մօտակայ Ֆռնուզ գիւղին մէջ Նիկողայոս եպիսկոպոսին ձիու վրայ գէնքը ձեռքին լուսանկարած ըլլալուն եւ այլ ամբաստանութիւններով՝ բանտ կը նետուի, ապա կ'ազատի դժուարութեամբ եւ խոշոր կաշառքներով: 1915-ին ընտանեօք կը տարագրուի Տէր Ջօր, կը վերապրի ու Մարաշ կը վերադառնայ: 1920-ին, Մարաշի աղէտին, կինը եւ զաւակները զոհ տալով՝ կը գաղթէ Պէյրութ, ուր էշրեֆիէ թաղամասի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ մէջ իր առոյգ ծայնը լսելի կը դարձնէր իբրեւ դպրապետ: Այս տեղեկութիւնները քաղեցի «Մարաշ» պատմագիրքէն, ուր կայ նաեւ անոր լուսանկարը՝ բարի ժպիտը դէմքին:

Լուսանկարչութիւնը Թուրքիոյ մէջ հայոց մենաշնորհը եղած է: Մինչեւ այսօր Կ. Պոլսոյ մէջ կը գործէ համաշխարհային ցուցահանդէսներով մեծ համբաւի տիրացած, աշխարհը նուաճած Արա Կիւլէրը: Ապա հայ լուսանկարիչները տարածուած են արաբական աշխարհին մէջ: Տարեկիցներս պէտք է լաւ յիշեն Հալեպի կեդրոնական՝ Պապ էլ-Ֆարաճ հրապարակի ժամացոյցի աշտարակին մօտ բացօդեայ գործող հայ լուսանկարիչները: Այդ սերունդէն կը յիշատակուին գեղանկարիչ Գառզուի (Գառնիկ Ջուլումեան) հայրը՝ Յարութիւնը, որ խոր ազդեցութիւն ունեցած է համաշխարհային ճանաչում ունեցող իր որդւոյն վրայ: Հալեպի նշանաւոր լուսա-

նկարիչներին եղած է Վարդան Տէրունեանը (Photo Derounian): Ան ծաւալած է ազգանուէր գործունէութիւն, լուսանկարած է 1920-ականներու Հալէպի հայոց հիւղաւանները ու կեանքի դաժան պայմանները անոնց մէջ: Յետագային անցաւ Պէյրութ, ուր եւս շարունակեց իր լուսանկարչական գործունէութիւնը: «Գերմանիկ-Վասպուրական» Մշակութային Միութեան շրջանակին մէջ աշխոյժ լուսանկարիչ եղած է Նուպար Շահինեանը, որ յետագային գաղթեց Աւստրալիա: Հալէպահայ արուեստագէտ լուսանկարիչ էր նաեւ մարաշցի Photo Avedis-ը: Աւետիս Շահինեան լուսանկարած էր Սուրիոյ նախկին նախագահ Հաֆէզ Ասատը, զոր ընդունուած էր իբրեւ պաշտօնական լուսանկար՝ տեղադրուելով պետական գրասենեակներուն մէջ: Ան ալ Արժանթին գաղթեց: Դիմանկարի վարպետ էր նաեւ գէյթունցի Յովհաննէս Չամսարեանը:

Ուշադրութեամբ նայեցէ՛ք այս լուսանկարին: Այ՛նուզեմ մատնանշել երեք ընդհանրութիւններ, որոնք այդ օրերու լուսանկարիչները կը կիրառէին: Նկարին կեդրոնական երեք անձինք, մէկը՝ հայրս, իրենց ձեռքին վարդեր բռնած են ցուցադրաբար, իսկ կեդրոնը, ոտքի կանգնած յոյն տղան ձեռքերը դրած է նստածներու ուսերուն: Նոյն դիրքով է նաեւ Սարգիսը, երեւոյթով՝ ամենափոքրը, որ ծախս ձեռքը դրած է Քերոբի աջ ուսին: Կատարած նշումն այդ ժամանակշրջանի խմբանկարներուն յատուկ դասական ձեւերէն մէկն է: Այս ձեւի լուսանկարներուն մէջ միշտ ուշադրութիւնս գրաւած է նաեւ իբրեւ ետնաբեմ (ֆոն) գործածուող, պատին ամրացուած եւ քուրջի տեսք ունեցող պաստառը:

Յատուկ ուշադրութեանս առարկայ դարձան նաեւ

երեք հայ տղոց ոտնամանները: Ինծի շատ ծանօթ են այդ «քլաշ»ները: Այդ ոտնամանները այդ անունով գիտենք մենք՝ հալէպահայերս: Օրինակ, ես մինչեւ 15-16 տարեկանս շատ անգամ հագած եմ այդ ոտնամաններէն, որոնք հարուստ էին իրենց գոյներով: Ձմեռը զանոնք կը հագնէինք հաստ գուլպաներով, իսկ ամառը՝ մերկ ոտքերով: Անպատեհութիւնն այն էր, որ ձմեռան եթէ դուրսը գտնուէիր ու անձրեւ սկսէր, մինչեւ տուն հասնէիր գուլպաներդ ամբողջովին կը թրջուէին: Տուն հասնելով՝ անմիջապէս պէտք է հանէիր «քլաշ»ներդ եւ թաց գուլպաներդ, մերկ ոտքերդ դնէիր վերմակով ծածկուած թոնիրին մէջ, որպէսզի պաղառութեամբ չհիւանդանայիր: Կար թերութիւն մըն ալ. եթէ նոր «քլաշ»ը հագնէիր մերկ ոտքերով, անոր կոշտ կաշին ոտքիդ միսերը կը քերթէր՝ սաստիկ ցաւեր պատճառելով: Այժմ շուկան ողողուած է աւելի նուրբ կաշիով կամ կաշին փոխարինող նիւթերով աշխատցուած եւ մեքենաներով յարահոսաբար պատրաստուող չինական արտադրութիւններով:

Վստահ եմ, որ հայրս իր այդ տարիքին իւրացուցած էր «սանտալճի»ի արհեստը: Մինչեւ 1950-ական թուականները, Հալէպի Թեթրիպէ թաղամասի նեղլիկ, միջնադարեան փողոցներու կրպակ-արհեստանոցներուն տէրերն էին հայ վարպետ «սանտալճի»ները, որոնք մեծաքանակ կ'արտադրէին իրենց բազմաթիւ աշկերտներուն օգնութեամբ: Բոլոր վարպետներն ալ իրենց ապրանքը կը ծախէին միջնորդներու, որոնք զանոնք կը վերավաճառէին քաղաքի ծայրամասերու վաճառատուներու տէրերուն կամ ալ «սանտալ»ները իրարու կապելով խուրցեր կազմած եւ իրենց ուսին նետելով քաղաքին փողոցները շրջող վաճառորդներուն: Սպառումն այնքան

առատ էր, որ հայրս երկու «խալֆա» (վարպետ գործաւոր) կը պահէր, նաեւ հետը կ'աշխատէր միջնեկ եղբայրս, որ ամբողջովին իւրացուցած էր արհեստը: Ես ալ կ'օգնէի հօրս՝ դպրոցական արձակուրդի օրերուն. «սանտալ»ին եգերքի կարը ծածկող «տէարզ»ին մէջ ցուցամատով կը քսէի կաշին փակցնող մածուցիկ, դեղնաւուն սոսինձը, զոր «չիրիշ» կը կոչուէր եւ կը պատրաստուէր տեսակ մը փոշիի վրան ջուր աւելցնելով ու լաւ մը խառնելով: «Չիրիշ»ը նաեւ իւրայատուկ հոտ մը ունէր: Ընթեցո՞ղ, հասկցա՞ր իմ աշխատանքին բաժինը...

Սիրելի՛ ընթերցող, եթէ ձեր տան մէջ ի պահ դրուած մման նկարներ կան, բաղդատէ՛ եւ կը տեսնես նշածս երեք ընդհանրութիւնները:

2010

«ՆՈՐ ՄԱՐԱՇ», թիւ 5, 2010

ԴԺԲԱԼՏՈՒԹԻ՞ՒՆ, ԹԷ՞ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Ավստ՛ս, արդէն շատ ուշ է, ամէն յոյս կորսուած է...

1925-ի ամառն էր: Պէյրուսի մէջ, Չարըզեան ընտանիքի յարկին տակ ծնան երկուորեակներ՝ մանչ մը եւ աղջնակ մը, զորս կոչեցին Յակոբ եւ Մէննուշ: Զանոնք նախորդած էին եւս երկու աղջիկներ՝ Մարին եւ Արմենուհին, որոնք իրենց եղբօր ու քրոջ ծննդեան օրերուն հինգ եւ չորս տարեկան էին համապատասխանաբար (նկարին մէջ կ'երեւին իրենց հօր ձախ կողմը): Այսպիսով, ընտանիքին անդամներուն թիւը վեց հոգիի բարձրացաւ:

1920-21-ի Մարաշի աղէտը եւ բնօրրանէն բռնագաղթի ողբերգութիւնը դառնապէս նստած էր մարդոց հոգիներ-

րուն մէջ: Ընտանիքին հայրը (լուսանկարին մէջ կ'երեւի կեդրոնը, ֆէսը գլխուն, նորածինները գրկած) չափէն քիչ մը աւելի կոնծելու հակում ունէր, ինչը աւելի եւս կը կլանէր ընտանիքին առանց այն ալ վտիտ եկամուտին զգալի մասը ու կը խանգարէր ընտանեկան անդորրը: Երկուորեակներուն ծնած երրորդ թէ չորրորդ օրը, ան կէսօրուան ճաշի համար աշխատանքէն տուն կու գայ, եւ ճաշի չգոյութենէն յուսախաբ, կը բորբոքի: Իսկ երբ կը տեսնէ ծննդկան կինը պառկած, կը կատողի ու ջղագրգիռ վիճակի մէջ ուժգին կից մը կը հասցնէ հէգ կնոջը՝ «Տահա եաթիեո՞րնըսըն» («Ղեռ կը պառկի՞ս») գոռալով: Հարուածը պատճառ կ'ըլլայ արհունահեղութեան եւ ապա՝ մահուան:

Սահացած կինը մօրաքոյրս էր: Մօրական մեծ մայրս երկրորդ անգամ ամուսնացած էր: Առաջին ամուսինը սպաննուած էր Ատանայի ջարդին: Այդ դժնդակ օրերուն, ան գործով գացած է Ատանա եւ զոհ գացած բարբարոս խուժանի վայրագութեանց: Դիակը թաղած են եղբայրական գերեզմանի մը մէջ:

Ես երեք մօրաքոյր եւ երկու մօրեղբայր ունէի: Մօրեղբայրներէս մէկը Հալէպի Հէօլլիք արուարձանին մէջ նպարավաճառ էր: Ան խոշոր կուզ մը կը կրէր կռնակին: Միւս մօրեղբայրս չեն տեսած, քանի որ Ամերիկա փախած էր: Մօրաքոյրներէս մէկը, ինչպէս նշեցի, այս լուսանկարի դագաղին մէջ յաւիտենական քուն մտած կինն է: Միւս մօրաքոյրս, երիտասարդ հարս, զոհ կ'երթայ Մարաշի 1920-ի աղէտին: Ապահովութեան համար ան իր ամուսինին հետ կ'ապաստանի գերմանական Պէյթ Շալոմ որբանոցը, սակայն օր մը երբ բակի ջրհորէն ջուր բերելու կ'երթայ, մօտակայ մզկիթի

մինարէն արձակուած փամփուշտով մը տեղնուտեղը կը սպաննուի: Երրորդը Խաթուն անունով մօրաքոյրս էր, նոյնպէս Հէօլլիքի բնակիչ: Ան չափազանց գէր էր: Անոր ամուսինը չեն տեսած: Յակոբ անունով փաշա տղայ մը ունէին, որ երիտասարդ տարիքին մահացաւ ծանր հիւանդութեամբ: Այս մօրաքոյրս վարպետ վերմակ կարող էր, հետեւաբար՝ նիւթապէս ինքնաբաւ: Ան Հալէպի մարաշցիներու Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ հոգատար կանանց գլխաւորն էր, եկեղեցւոյ Կիրակի եւ տօնական օրերու մոմավաճառը:

Մօրաքոյրներէս ո՞ր մէկը ամբողջովին հարազատ էր, ո՞րը՝ կէս հարազատ՝ չեն գիտեր: Բացի Խաթունէն, միւս երկուքը տեսնելու բախտ ալ չեն ունեցած:

Վերադառնանք լուսանկարին:

Ընտանիքին հայրը, անկարող հոգալու նորածիններուն պէտքերը, ստիպուած կ'ըլլայ հարազատներու միջնորդութեամբ զանոնք յանձնել ֆրանսական հաստատութեան մը մէջ ծառայող հայազգի մայրապետներու՝ փոխան արձանագրութեան տոմսի մը, որու շնորհիւ հայրն ու ազգականները պարբերաբար կ'այցելէին անոնց: Օր մըն ալ բռնագրաւեցին տոմսը ու արգիլեցին այցելութիւնները, պատճառաբանելով, որ որբախնամ կառոյցը տեղափոխուած է: Ազգական կանայք, հետապնդելով հարցը, գիտցան նոր տեղը եւ այցելեցին որբերուն մինչեւ անոնց 7-8 տարեկան ըլլալը: Այցելող կիներէն մէկը եղած է երկուորեակներուն հօրաքոյրը, որ ժամանակ մը ետք հայրենադարձած է: Երկրորդ այցելուն՝ երկուորեակներուն քեռակինը, ընտանեօք գաղթած է Ամերիկա: Ուրիշ այցելու մըն էր երեխաներուն հօրեղբօր

դուստրը, որ տարօրինակ անուն մը ունէր՝ Մէօհթէպէր: Այցելուներու շարքին եղած է նաեւ Արամ չաուշ Սամուէլեանին կինը: Ըստ մօրս մէկ արձանագրութեան՝ այս եղելութիւններն ամբողջովին գիտէ նաեւ Նաղլիքեան ընտանիքը, որուն ինքնութիւնը կամ հետքերը չկրցայ պարզել: Վստահ եմ, որ վերոյիշեալ կանայք կամ անոնցմէ ոմանք պատկերուած են այս լուսանկարին մէջ, բայց թէ ո՞վ ով է՝ չեմ գիտեր: Նոյնպէս ինծի համար անյայտ կը մնայ տղամարդոց ինքնութիւնը:

Այցելութիւնները դադրեցան, քանի որ խնամուող որբերը Ֆրանսա տարուած էին: Այնուհետեւ՝ ոչ մէկ տեղեկութիւն: Տարիները կը սահէին, սակայն դժբախտ զոյգէն ոչ մէկ լուր կը հասնէր: Ի՞նչ եղաւ անոնց ճակատագիրը՝ Աստուած գիտէ: Միայն այն պարզ է, որ «ասպետական» Ֆրանսան տիրացաւ Եղեռնէն ճողոպրած հայ խլեակներու կամ անոնց սերունդներու մէկ մասին...

Մինչ այդ, կործանած ընտանիքին հայրը վերամուսնացած էր եւ բախտաւորուած դարձեալ երկու դուստրերով: Արմենուհին եւ Մարին 9-10 տարեկան եղան: Շուտով՝ հարսնցու պիտի ըլլային: Մտահոգուած աղքատ ընտանիքին վիճակով, մայրս կ'որդեգրէ Մարին, որ բնագոյային աշխատասիրութիւն մը ունէր: Ան շատ արագօրէն կ'իրացնէ հօրս արհեստին կարգ մը գաղտնիքները, յատկապէս՝ «սանտալ»ներու երեսի կաշին կարելը (սայաճիի գործը): Ան կիսատ կը թողու նախակրթարանը, եւ փոխանակ որդեգրող ընտանիքին բեռ դառնալու, ընդհակառակը, ինք օգուտ կը բերէ անոր: Ինծի հարազատ դարձած Մարի քրոջս 13 տարեկան հասակին ծնած եմ ես: Վայելած եմ անոր քոյրական ամբողջ հոգածու-

թիւնը, սէրն ու գուրգուրանքը: Ան մեր ընտանիքի հինգ երեխաներուն աւագն էր, հետեւաբար՝ ծանրաբեռնուած մօրս անփոխարինելի օգնականը:

Անցան տարիներ: Մարի քրոջս փեսացու ներկայացաւ իմ սիրելի քրոջս պէս մանրակազմ, դողողջ քայլերով յոյժ համեստ երիտասարդ մը՝ Յովսէփ Հաճընլեան անունով, որ տիրապետած էր 2-3 տարեկան երեխաներու փափուկ «սանտալ-քլաշ» պատրաստելու գործին, հետեւաբար ինքնաբաւ էր: Հայրս ալ վկայեց փեսացուի բարի վարքին մասին. Նոյն շուկային՝ Թեթրիպէի մէջ դրացիներ էին: Մայրս եւ քոյրս արագօրէն պատրաստեցին համեստ օժիտը՝ քանի մը գիշերանոց, անկողնային ասեղնագործուած կտորներ, հագուստ-կապուստ... Քոյրս հարս գնաց Հէօլլիք՝ փոքր բակով տան մը նոյնքան փոքր մէկ սենեակը՝ դրացնութեամբ բազմանդամ ընտանիքի տէր մեծ տագրոջ:

Անվարան կրնամ ըսել, թէ միականի Յովսէփ քեռայրս աշխարհի ամենաբարի մարդն էր. Ամբողջ կեանքին ընթացքին մեր փոխյարաբերութեանց ատեն օր մը օրանց չեմ լսած իր ձայնը բարձրացուցած՝ նոյնիսկ երեխաներու անկարգութեանց ու չարաճճիութեանց պարագաներուն:

Շնորհալի նկարիչ էր Յովսէփ քեռայրը. Յիշածս փոքր սենեակի պատին կախուած էր ածխամատիտով գծուած, մօտաւորապէս 40 x 50 սմ. մակերեսով «Անիի Պարիսպները» նկարը: Պարիսպին գլխաւոր մուտքով, քանի մը ձիաւորներով, եկեղեցիներու գմբէթներով ու զանգակատուներով գրաւիչ նկար մըն էր, ու ականայ կը գրաւէր հայեացքը:

Զատկուան օրերուն, Յովսէփ քեռայրը անպայման կ'այցելէր մեզի, եւ ես, իբրեւ տան ամենափոքրը, կը

ստանայի իր նուէրը՝ ներկուած հաւկիթ՝ զարմանալի նախշազարդերով: Մէկ ոսպնեակով ակնոցով, ժամերով համբերութեամբ կը զարդարէր գունաւոր հաւկիթները կօշկակարի սրածայր «պիզ»ով, վերմակ կարելու մեծ ասեղներով եւ սրածայր դանակներով:

Յովսէփի եւ Մարիի ընտանիքը հետզհետէ ուռճացաւ. Յաջորդաբար ծնան Շուշանիկը, Կարօն, Յակոբը եւ Կոմիտասը: Յետագային անոնք ընծիւղեցին բազմաթիւ թռնիկներ, բոլորն ալ Մարաշի Հայրենակցական Միութեան եւ «Գերմանիկ-Վասպուրական» Մշակութային Միութեան նուիրեալներ: Զաւակներէն Կարօն ընտրեց բժշկութեան ասպարէզը եւ դարձաւ հալէպահայութեան ծանօթ ակնաբոյժը⁴⁴:

Իբր տանտիկին, Մարի քոյրս բացառիկ նուիրուած էր: Երբ ընտանեկան հաւաքներ ըլլային ու ճաշատեսակներ պատրաստելու անհրաժեշտութիւն յառաջանար, ան ծայր աստիճան բժախնդրութիւն կը ցուցաբերէր: Առարկութիւն կ'ընէր հարսերուն, եթէ լիցքի («սարմա») փաթաթուկները միլիմէթի ճշգրտութեամբ հաւասար չըլլային: «Զիքէօֆթ»-ի պլղուրը շաղելէն առաջ զայն թրջած պահելու յստակ վայրկեաններ սահմանած էր եւ անհնար էր այդ կարգը խախտել:

Առտու մը մայրս տխուր դէմքով հաղորդեց, թէ Մարի քոյրիկին մեծ դժբախտութիւն պատահած է՝ 3-4 տարեկան Կոմիտասը մանկական անդամալուծութեան ենթարկուած է ու սկսած կաղնիկաղ քալել: Մօրս կարգադրութեամբ, մասնագէտ բժիշկը կ'այցելէ հիւանդին ու զայն մանրամասն քննելէ յետոյ կը զարմանայ, թէ երեխան բան մը չունի, ամբողջովին առողջ է: Հանելուկը կը չարչարէ բժիշկն ու հարազատները՝ Կոմիտասը եթէ

առողջ է, ինչո՞ւ կը կաղայ: Վստահ իր քննութեան արդիւնքին, բժիշկը կը ստիպէ Կոմիտասը, որ ոտքի ելլէ եւ ուղիղ քալէ: Կոմիտասը կը հակադարձէ, թէ ուղիղ պիտի չքալէ, քանի որ «օրիորդն» ալ⁴⁵ այդպէս կը քալէ... Վա՛յ, Կոմիտաս, վա՛յ... Կը պարզուի, որ փոքրիկն Կոմիտասի յաճախել սկսած Հէօլլիւքի հայկական դպրոցին մանկապարտէզին մէջ զայն ընդունող ուսուցչուհին կաղ էր...

Ետ դարձ ընենք եւ տեսնենք, թէ ի՞նչ ճակատագիր ունեցաւ Մարի քոյրս հարազատ քոյրը՝ բարեհամբոյր Արմենուհին: Բարեբաստիկ դիպուածով մը զայն կը տեսնէ Երուսաղէմէն գործով Պէյրութ եկած ոսկերիչ Սարգիս Զէքիճեանը, կը հաւնի զայն ու 14-ամեայ Արմենուհին հարս կը տանի հետը Երուսաղէմ: Այս նորակազմ ընտանիքն ալ կը բարգաւաճի. Անայիսին եւ Վարդանին կը յաջորդեն - մօրը հետեւութեամբ - երկուորեակներ՝ Պերճն ու Պերճուհին, ապա՝ Ազնիւր: Բոլորն ալ բարձր կրթութեան կը տիրանան:

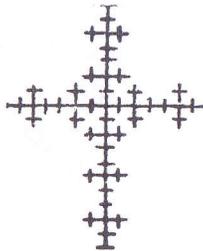
Բախտակից քոյրերը՝ Մարին եւ Արմենուհին 25 տարուան բաժանումէ ետք կ'ողջագուրուին Հալէպի մէջ՝ ուրախութեան արցունքներ թափելով:

Կ'աւարտեմ այս լուսանկարին պատմութիւնը, որ, դժբախտաբար, աւելի շատ ներկայացուեցաւ տխուր դրուագներով: Բայց չէ՞ որ Մեծ Եղեռնէն վերապրածներուն պատմութիւնները իրարու նման են՝ քիչ մը աւելի, քիչ մը պակաս... Այսօր, 95 տարի ետք իսկ, այս ահռելի ցեղասպանութեան հետեւանքները կը կրենք՝ ամէն օր քիչ մըն ալ կոտորակուելով «ճերմակ ջարդ»ով: Հալէպի եւ Պէյրութի կէս միլիոննոց բարգաւաճ գաղութ-

ներէն հարիւր հազարը մնաց: Մէկ միլիոնէ աւելի հայեր լքեցին ազատ-անկախ Հայաստանի Հանրապետութիւնը (ա՞յս պէտք է ըլլար անկախութեան գինը...), գրեթէ ամայացաւ Կոստանդնուպոլսոյ գաղութը: Ժամանակն է, որ սթափինք, գօտեպնդուինք ու միասնականանանք, քանի որ թշնամի թուրքը ատամները սրած, հայեացքն ուղղած է իր՝ անգօր կարծած Հայաստանի Հանրապետութեան: Աշխարհացրիւ հայ ազգը միակամ չէ, հարիւրաւոր տարիներու դժբախտ պատմութեան հետեւանքով ստեղծուած է փոխադարձ անվստահութիւն: Անհրաժեշտ է վտանգներուն դիմակայել միահամուռ կեցուածքով:

2010

«ՆՈՐ ՄԱՐԱՇ», թիւ 5, 2010

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

Ետեւելով նոյն ձեւի նախորդ աշխատանքներուս, տեսնենք, թէ ի՞նչ կը ներկայացնէ 65 տարուայ անցեալ ունեցող այս լուսանկարը:

1945 թուական: Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմին արհաւիրքները խորապէս ապրած, 300 հազար քաջարի զոհերով տխրալի՜ յաղթանակի բերկրանքով հպարտ, մեծ տէրութեանց կարգին, աւարի իր արդար քաժնի իրաւունքի ջանքերով ապարդիւն ժամանակաշրջան:

Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Տեղապահ Գերաշնորհ Տէր Գէորգ Արքեպիսկոպոս Զէօրէքճեանը

1945-ի Փետրուարին աշխարհացրի հայութեան կոչ ըրաւ նախապատրաստուելու եւ նոյն տարուայ 18 Յունիսին համախմբուելու Ս. Էջմիածին՝ գումարելու Ազգային-Եկեղեցական ժողով՝ ընտրելու Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս եւ 1938-էն ի վեր Էջմիածնի Գահը ծածկուած սգոյ սեւ քօղը վերցնելու⁴⁶:

Հոգեպէս Էջմիածնին եւ հայրենի իրականութեան կապուած աշխարհացրի հայութեան հոծ զանգուածները մեծ խանդավառութեամբ ընդունեցին սրտամօտ կոչը, կազմեցին իրաւասու պատգամաւորներու խումբեր: Նշանակուած թուականին Էջմիածին համախմբուած էին 102 պատգամաւորներ, որոնց 28-ը կրօնաւորներ էին՝ գլխաւորութեամբ Կիլիկիոյ Ս. Տ. Գարեգին Ա. Յովսէփեանց Վեհափառ Հայրապետին⁴⁷: Պատմութեան մէջ առաջին անգամն ըլլալով կը նշուի Կիլիկիոյ կաթողիկոսի մը մասնակցութիւնը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրութեան եւ օծումին:

Ներկայ էին նաեւ Երուսաղէմի Պատրիարք Տ. Կիրեղ Ծ. Վրդ. Իսրայէլեանը եւ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքական Տեղապահ Տ. Գէորգ Արք. Արսլանեանը:

Ազգային-Եկեղեցական ժողովը ցնծութեամբ սկսաւ իր աշխատանքներուն 16 Յունիս 1945-ին: Պատգամաւորները Մայր Տաճարի զանգակներու ղօղանջին տակ հաւաքուեցան Հոգեւոր Ճեմարանի շէնքի դահլիճին մէջ: Յաջորդ նիստերը հերթականութեամբ կայացան Յունիսի 18-ին, 19-ին, 20-ին եւ 21-ին: Վեցերորդ նիստը գումարուեցաւ 22 Յունիսի ժամը 15:30-ին, Մայր Տաճարին մէջ: Ստուգումով ի յայտ եկաւ բացակայութիւնը երկու պատգամաւորներու՝ հիւանդութեան պատճառով. Հալէպի պատգամաւոր Արշակ Գալէմքէրեանը եւ Վրաստանի

պատգամաւորներէն Սամուէլ Շահպարունեանը: Երդման արարողութենէն ետք սկսաւ ընտրութիւնը: Գաղտնի քուէարկութեամբ կաթողիկոս ընտրուեցաւ Գէորգ Արք. Զէօրէքճեանը՝ 111 ձայներու 110-ին բացարձակ մեծամասնութեամբ: Նշեալ մէկ ոչ-կողմ ձայնը ընտրեալին քուէն էր, զոր ան տուած էր Գարեգին Ա. Վեհափառ Հայրապետի օգտին:

Ժողովներու սկսած թուականէն մինչեւ ընտրութեան օրը, ուշացած 11 պատգամաւորներ եւս կը հասնին: Ափսո՛ւ, որ այդ օրերու ճամբորդական մեծ դժուարութեանց պատճառով, ուշացումով կը հասնին Հարաւային Ամերիկայէն Տ. Գարեգին Արք. Խաչատուրեանը՝ յետագային՝ Պոլսոյ Պատրիարք, Դամասկոսէն Եփրեմ Արք. Տոհմունին⁴⁸, հանրածանօթ ազգային բարերար Նազաբէթ Աղա Եագուպեանը եւ այլք:

Շատ ուշագրաւ է մասնակիցներուն ցանկը.

Ռումանիայէն՝ Վազգէն Վրդ. Պալճեան՝ յետագային՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս:

Միացեալ Նահանգներու երկփեղկուած թեմին՝ արեւելեան եւ արեւմտեան թեմերուն⁴⁹ Առաջնորդներն ու պատգամաւորները՝ թիով եօթը հոգի:

Ներկայ են Իրանա-Հնդկաստանի (Սպահանի), Ատրպատականի եւ Թեհրանի թեմերուն պատգամաւորները, Եգիպտոսի, Պուլկարիոյ, Լիբանանի, Յունաստանի, Սուրիոյ, Ֆրանսայի եւ Անգլիոյ իրաւասուները: Ներքին՝ սովետական թեմերէն ամենաբազմամարդն են Արարատեան Հայրապետական եւ Շիրակի թեմերը՝ 28 անծինք, այնուհետեւ Վրաստանի թեմն է՝ 14 պատգամաւորով, որու կը յաջորդեն Հիւսիսային Կովկասի հայութեան

պատգամաւորները: Ուշագրաւ է, որ Նոր Նախիջեւանի եւ Պաքուի թեմերը կը մասնակցին 10-ական ներկայացուցիչներով, իսկ Լեռնային Ղարաբաղը՝ ընդամենը մէկ պատգամաւորով:

Այս առիթով կ'ուզեմ հպարտութեամբ հաղորդել, որ Հայ Եկեղեցին ժողովրդային կառոյց մըն է: Եկեղեցւոյ գերագոյն առաջնորդի ընտրութեան մասնակցելու իրաւունք ունի ժողովուրդի իւրաքանչիւր 25 հազար հոգիին կողմէ ընտրուած մէկ պատգամաւոր: Աւելին. եթէ գաղութ մը 60 հազար հոգի կը գնահատուի, իրաւունք կ'ունենայ երեք պատգամաւորով մասնակցութեան: Հետեւաբար, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը կ'ընտրուի մեծամասամբ ժողովուրդին ձայներով, մինչդէռ այլ Եկեղեցիներու մեծաւորները կ'ընտրուին միայն դաւանակից կրօնաւորներու կողմէ:

Կը հետեւցնեմ, որ այս խմբանկարի անձերէն ոեւէ մէկը չհասաւ այս օրերուն, որպէսզի վկան ըլլար ճիշդ ու ճիշդ կողմնորոշուած իրենց գործունէութեան: Թող հրճուին անոնց անարատ հոգիները: Ափսո՛ս, բազմակողմանի գոհունակութեան մթնոլորտը կարճ տեւեց. Այդ օրերէն տասը տարի ետք, Անթիլիասի ղեկավարները քաղաքական հակամարտութեան ճամբով խաթարեցին փոխադարձ սահուն գործակցութեան վիճակը: Այսօր, 50 տարի ետք, արեւախ մնացած է բռնագրաւեալ կարգ մը թեմերու հարցը: Կը յուսայինք, որ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Ա.ի գահակալութեամբ պիտի վերանան լռութեան մատնուած տհաճ երեւոյթները, բայց այդպէս չեղաւ: Ստուերոտ վիճակը գոյատեւեց:

Արդեօ՞ք ինձի չվերաբերող հարցի մը մէջ քիթս խոթեցի: Ներող եղէք, բարեկամներ: Քանի նետը աղեղէն

ելաւ, կ'ուզեմ միտք մը յառաջ քաշել:

Մէկ-մէկ կը պատահի, որ եկեղեցի երթամ, վայելեմ հոգեպարար պատարագը, հետեւիմ շարականներու երգեցողութեան, որոնք գրեթէ գոց գիտեմ: Է՛, չէ՞ որ ինը տարի դպիր եղած եմ: Միշտ ալ ուշադրութեամբ կը լսեմ պատարագի երկարապատում «յիշատակութիւնք» մասը՝ սկսելով Թաղէոս եւ Բարդուղիմէոս առաքեալներէն հասնելու համար մինչեւ Ոսկեանց եւ Սուքիասեանց, այնուհետեւ մեր Տրդատ թագաւորի շարքին կը յիշատակուին Բիւզանդիոյ Կոստանդիանոս եւ Թէոդոս կայսրերը, ասորի Աբգարը... Շարունակելով, յիշատակութիւնը կը հասնի «ընդհանուր ամենայն հաւատացելոց, արանց եւ կանանց, ծերոց եւ տղայոց...», «եւս առաւել՝ գեպիսկոպոսապետն մեր եւ զպատուական հայրապետն...»: Ճիշդ այստեղ, եթէ էջմիածնական եկեղեցի է, չի յիշատակուիր Կիլիկիոյ Հայրապետը, իսկ եթէ անթիլիասական եկեղեցի է, զանց կ'առնուի Ամենայն Հայոց Հայրապետի անուան յիշատակումը⁵⁰:

Ամենայն Հայոց թանկագին Վեհափառ Հայրապետ, նախածեռնողը Դուք եղէք, հրահանգեցէ՛ք, որ յիշատակումն ըլլայ ամբողջական: Թող այս վերքը բուժուի: Աւելին, թող յիշատակուին Մոսկուայի եւ Համայն Ռուսիոյ Պատրիարքը, Ղպտի, Ասորի Հովուապետները, որոնց Եկեղեցիները շատ մօտ են մեր Եկեղեցւոյ, գուցէ Անկլիքան Եկեղեցւոյ առաջնորդն ալ յիշատակուի: Արդեօք մեր նկատմամբ կը փափկի՞՞ Վրաց Պատրիարքը եթէ յիշատակենք նաեւ զինք: Թող յիշատակուին նաեւ Յունաց Տիեզերական Պատրիարքը, նաեւ՝ Հռոմի Պապը: Ի՞նչ կը կորսնցնենք այդպէս ընելով. կարելորդ մեր Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ինքնուրոյնութիւնը պահպանելն է:

Աւելի ցանկալի է եւ ճիշդ, որ Կիլիկիոյ Գահակալն ըլլայ նախածեռնողը: Թող ան աշխարհով մէկ յայտարարէ, թէ Ս. Էջմիածինը Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ նախամեծար Աթոռն է: Այսպէս ընելով, Կիլիկիոյ Կաթողիկոսն իր անկախութենէն բացարձակապէս բան մը չի կորսնցներ, ընդհակառակը, մեծ, շատ մեծ համակրանք կը շահի, երկու կաթողիկոսութեանց միջեւ գործակցութիւնն աւելի արդիւնաւէտ կ'ըլլայ՝ յօգուտ ազգային վարկի եւ արժանապատուութեան բարձրացման եւ բարի օրինակ կ'ըլլայ սփիւռք-Հայրենիք անվերապահ գործակցութեան համար: Համոզուած եմ, որ Հ. Յ. Դաշնակցութեան վերին մարմինները, եթէ ուզեն, շատ դիւրին կ'ըլլայ Կիլիկիոյ Գահակալին դրական յայտարարութիւնը: Չէ՞ որ քաղաքական հակամարտութիւն չմնաց, աւելին, Հ. Հ.ի այժմեան կառավարութեան մասնակից է Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը: ուրեմն ինչո՞ւ այս անհասկնալի կացութեան շարունակումը:

Սոռնալ եւ սրբագրել պէտք է մօտիկ անցեալի տհաճ երեւոյթները: Երկու կողմերուն համար անհրաժեշտ է ղեկավարի առանձնայատուկ քաջութիւնը: Հայ ժողովուրդը բարձր պիտի գնահատէ այս կարգի որեւէ նախածեռնութիւն:

Վերադառնանք խմբանկարին:

Հետաքրքրական է անոր անցած ճանապարհը:

Ինչպէս վերը նշեցի, Հալէպի պատգամաւորն էր Արշակ Գալէմքէրեանը: Ան ուշ ամուսնացած էր եւ կանուխ մահացաւ: Աղօտ կերպով կը յիշեմ՝ կարծեմ ազգային թաղում եղաւ: Անոր ազնուափայլ տիկինը կը գործէր Հ. Բ. Ը. Միութեան մէջ՝ Տիկնանց Վարչութենէն

ներս: Լռակեաց եւ անաղմուկ, համեստ նիստ ու կացով տիկին մըն էր: Մահացաւ 1999-ին: Ժառանգներ չունէին, ուստի ունեցուածքը՝ բնակարանը եւ այլն նախօրօք, օրինական ձեւակերպումով ձգեց Հ. Բ. Ը. Միութեան Հալէպի մասնաճիւղին: Տան առարկաները դասաւորելու ատեն, Գօգօ Օքճեանը կը յայտնաբերէ լուսանկարը, իսկ նկարիչ-մանկավարժ Հրազդան Թոքմաճեանը խորհուրդ կու տայ լուսանկարը փոխանցել ինձի, հաւատալով, որ ան կը վերածուի հասարակական նիւթի: Այժմ նկարը փոխանցուած է Արարատեան Հայրապետական թեմի գրասենեակի վարիչ, յարգարժան Գէորգ Սարկաւազին, որ իր կարգին, զայն իբր մասունք կը ներկայացնէ այցելուներուն:

Անհնար եղաւ խմբանկարին մէջ ճանչնալ Արշակ Գալէմքէրեանը: Այդ այդքան ալ կարեւոր չէ: Բոլորն ալ պատուական մարդիկ են:

Ծանօթ.- Գրութեանս մէջի տեղեկանքը քաղած եմ «Էջմիածին» ամսագրի Բ. տարի, 1945, Յունիս-Յուլիս ամիսներու թիւէն, ուր կայ նաեւ Ազգային-Եկեղեցական ժողովին մասնակցած պատգամաւորներուն անուանացանկը՝ իրենց ներկայացուցած երկիրներուն յիշատակութեամբ:

2010

«ԶԱՐԹՅՈՒՔ», 2 Դեկտեմբեր 2010

ՀԱՒԵՊԵԱՆ ՕՐԵՐ

Լուսանկարը Հալեպի մէջ կարճ ժամանակ մը գործած «Երեւան» Մարզական Միութեան վարչութեան անդամներու եւ համակիրներու մէկ խմբանկարն է՝ առնուած 1946-ին, Մեծ Հայրենադարձութեան առաջին հոսանքի շաբաթներուն:

Ժամանակաշրջանը շատ ուշագրաւ է. Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմը աւարտած էր Ռաշնակից Պետութեանց յաղթանակով եւ Առանցքին ջախջախումով, Սովետական Միութեան տուած ահաւոր կորուստներով, այդ թիւին՝ Առաջին Համաշխարհային Պատերազմի ժամանակ 1.5 միլիոն զոհ տուած հայութեան ընծայաբերած եւս 300.000 ծաղիկ կեանքերով: Պատերազմի ամբողջ տելուղութեան, յատկապէս 1939-1943-ին, թուրքը

Ախուրեանի միւս կողմը կանգնած, ատամները կը սրեր կուլ տալու համար Հայաստանի ու հայութեան՝ Ախուրեանէն անդին նոր պետականութիւն ստեղծած հատուածները: Հալեպը փորը մնաց՝ շնորհիւ Կարմիր Բանակի յաղթական երթին Սթալինկրատի մատուցներէն մինչեւ Պեռլին...

Ուշադրութեամբ նայեցէ՛ք նկարին ու միտքով կեդրոնացէ՛ք տուեալ ժամանակաշրջանի իրողութեանց վրայ: Հազիւ կը նկատէք քանի մը անձանձիր կիսաժպիտներ, սակայն բոլորին աչքերը խոհուն են ու խոր նայուածքով հարուստ: Բոլորն ալ ինքնավստահ են, բարեկիրթ, տղամարդիկը՝ պատշաճ հագուած եւ փողկապով:

Լուսանկարուելու առիթն է լուսանկարին կեդրոնը գրաւած «Էջմիածին» քանդակը, որուն հեղինակը կ'երեւի նկարին կեդրոնը. ան կիսանստած, ակնոցաւոր Գէորգ Գանտահարեանն է, որ քանի մը շաբաթ ետք Հայրենիք ներգաղթած է:

Ծանօթանանք լուսանկարին մէջ երեւցող անձերուն, այնքանով, որքանով թոյլ կու տան քաղած տեղեկութիւններս ու իմ անձնական ծանօթութիւններս:

Առաջին շարք: Նստած, ծախէն աջ,

- **Առաջինը** Յակոբ Ներսոյեանն⁵¹ է՝ հալէպահայութեան մօտ ծանօթ «Ազգապետ» կեղծանուն-պատուանունով, «Հաւուրտ Գարակէօզեան» բարեսիրական հիմնարկի տնօրէն Գէորգ Ներսոյեանին⁵² եղբայրը: Յետագային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներ գաղթած է:

- **Երկրորդը** Տոքթոր Ռոպէր Ըէպէճեանն է, որուն մասին Հալեպի հայերը եւ նոյնիսկ արաբներէն շատեր հազիւ թէ լսած չըլլան եւ իրենք կամ իրենց ազգական-

ները օգտուած չըլլան անոր ակնաբոյժի ժողովրդանուէր ծառայութենէն: Եղած է նաեւ ազգային մշակութային եւ հասարակական աշխոյժ գործիչ, մեծ օժանդակութիւններ մատուցած է Սովետական Հայաստանին: Հիմնած է «Սարեան» նկարչական ակադեմիան եւ «Վիոլէթ Ճէպէճեան» գրադարանը: Խորհուրդ կու տամ կարդալ անոր յուշերու գիրքը, ուսանելի շատ բան կայ այդ հատորին մէջ:

- **Երրորդը** Մարիամ Ճէպէճեանն է, որու հօրական մականունը չեմ գիտեր: Մարիամը հասարակական գործիչ էր, Հալէպի Հ. Ե. Ը.ականներուն ծանօթ եւ բոլորէն սիրելի Առէնին մայրը: Ա. Մ. Ն.ի մէջ հրատարակեց պահքի հայկական ճաշատեսակներու մասին շատ լաւ գնահատանքներու արժանացած գիրք մը:

- **Չորրորդը** խմբանկարին մէջ երեւցող ամենատարեց անձն է՝ ուսուցիչ Յակոբ Պուրունսուզեանը: Ափսո՛ս, որ հնարաւոր չեղաւ յաւելեալ տեղեկութիւններ քաղել անոր մասին:

- **Հինգերորդը** Վահան Դարբինեանն է: Ծնած է 1917-ին: Արմատներով Սեբաստիոյ նահանգի Եւդոկիոյ գաւառի Տէրէնտէ աւանէն է: Եղած է վարպետ փականագործ, Հալէպի կիրակնօրեայ դպրոցներու փոխ-տնօրէն: 1947-ին հայրենադարձած է, յաջորդ տարի ամուսնացած է արմատներով իսկենտէրունցի, նոյնպէս Հալէպէն ներգաղթած Անահիտ Պօղիկեանի հետ: Մահացած է 1980-ին, Երեւանի մէջ: Ունեցած են երեք որդի, որոնցմէ մէկը կանուխ մահացած է: Տիկ. Անահիտ Պօղիկեան-Դարբինեանը աւարտած է Հալէպի Կիլիկեան Նախակրթարանը, Ալէքսիո Գոլէճը եւ Երեւանի Վալերի Պրիստվի անուան Օտար Լեզուների Մանկավարժական

Հիմնարկը՝ մասնագիտանալով անգլերէնի մէջ: Երկար տարիներ անգլերէն դասաւանդած է Եղիշէ Չարենցի անուան դպրոցին մէջ: Այժմ ծանրաբեռնուած է թարգմանական գործերով: Հեղինակ է բանաստեղծութանց երեք գրքոյկներու: Միայնակ կ'ապրի Երեւանի իր բնակարանին մէջ. երկու որդիները իրենց հինգ զաւակներով այսօր Ռուսաստանի մէջ կ'ապրին...⁵³

- **Վեցերորդը** Ճորճ Պալիոզեանն է: Իր երկու եղբայրներուն հետ արդիական կօշիկներու վաճառքի բանուկ խանութ մը կը վարէր Հալէպի կեդրոնական մարդաշատ պողոտաներէն մէկուն վրայ:

Երկրորդ շարք: Չախէն աջ,

- **Առաջինը** եւ **երկրորդը** համապատասխանաբար Յակոբ Աթթարեանն ու Ջաւէն Մաթոսեանն են: Դժբախտաբար, բացի անոնց անուններէն, ուրիշ տեղեկութիւններ չկրցայ ունենալ:

- **Երրորդը** միակ անձն է, որու նոյնիսկ անունը չկրցայ գտնել:

- **Չորրորդը**, կիսանստածը, ինչպէս վերը նշեցի, քանդակին հեղինակը՝ Գէորգ Գանտահարեանն է: Չեմ գիտեր, թէ արդեօք Պէյրութի «Ազդակ» օրաթերթի տնօրէն եւ խմբագրապետ Շահան Գանտահարեանի ընտանեկան ծառէն ճի՞ւղ մըն է, մանաւանդ որ կը կրէ Շահանի երջանկայիշատակ հօր՝ բազմավաստակ ուսուցիչ եւ խմբավար, շէնշող մարդ Գէորգի անունն ու մականունը⁵⁴: Աղօտ կերպով կը յիշեմ Հալէպի կիրակնօրեայ դպրոցներու տնօրէն Գանտահարեան մականունով մէկն ալ: Որքան լոյս սփռուի այս անձի ինքնութեան վրայ՝ այնքան ուրախ կ'ըլլամ եւ յետագային, այս ալպոմ-յուշագիրքին վերահրատարակութեան պարագային կ'ամբողջացնեմ՝

ի պահ պատմութեան:

- **Հինգերորդը** Մովսէս Հալլաճեանն է, զոր «Թոփալ Մովսէս» կը կոչէին: Գրիչս առջեւ չ'երթար, տխուր մտածումները զիս կը կաշկանդէն. բարի համբաւ չունեցաւ այս մարդը, կողոպտեց իրեն նկատմամբ հաւատք ունեցող հայրենադարձները եւ ապօրինի հարստութիւն դիզեց...⁵⁵

- **Վեցերորդը** սփիւռքի եւ Հայրենիքի մտաւորականութեան, մասնաւորաբար՝ հեղինակներուն քաջածանօթ, մինչեւ 2007-ին իր մահը բազմաթիւ գիրքերու հրատարակութեան մեկենաս, սակայն չեմ գիտեր ինչո՞ւ, իր երէց եղբօր անտիպներու հրատարակութեանը չնպաստած, յետագային ամերիկաբնակ Յարութիւն Սիմոնեանն է՝ հալէպահայ, ապա լիբանանահայ վաստակաշատ մտաւորական, գրող, խմբագիր, հրատարակիչ եւ այլն եւ այլն (շարքը շատ երկար է) Սիմոն Սիմոնեանի կրտսեր եղբայրը:

- **Եօթներորդը** Հրանդ Ատուրեանը (կամ Աստուրեանն) է: Ուրիշ տեղեկութիւն չգտայ անոր մասին:

- **Ութերորդը**՝ երկրորդ շարքին վերջին անձը Պարգեւ Գասարճեանն է: Հալէպի Հ. Բ. Ը. Մ. - Հ. Ե. Ը.ի նախկին շէնքի երկար միջանցքին մէջ երբեմն կը հանդիպէինք իրարու եւ զուսպ, գլխու թեթեւ հակումով մը կը բարեւէինք զիրար: Անողոք հիւանդութեամբ մը կորսնցուց բժշկութեան մասնագիտութեան համար Սպանիա մեկնած երիտասարդ որդին: Պարգեւը Հալէպի Հ. Բ. Ը. Մ.ի Լազար Նաճարեան - Գալուստ Կիւլպէնկեան Երկրորդական Վարժարանի երբեմնի տնօրէն, եղերաբախտ Ալեքսան Աթարեանի մօրեղբայրն է:

Վերջին շարք: Չախէն աջ.

Առաջին անձն է Անդրանիկ Աճէմեանը, Չէմպըրլէյն յորջորջուած: Յիշատակուած է Հալէպի Կիլիկեան Ճեմարանի յուշամատենանին մէջ:

Երկրորդ եւ վերջինն է խստապահանջ լուսանկարիչ Յակոբ Իսկէմեանը: Ըստ մեր ունեցած տեղեկութեանց, ան այս խմբանկարէն միակ ապրողն է այսօր: Ան սիրով ընդունեց զիս ու ընդառաջեց հարցումներուս պատասխանելու: Շատ բաներ վերյիշեց, յատկապէս՝ հայրենադարձութեան եւ Ս. Մ. Ս.ի (Սուրիահայ Մշակութային [կամ Մարմնակրթական] Միութիւն) գործունէութեան շրջանին յառաջդիմական-յետադիմական անիմաստ կռիւներուն մասին, բայց գրեթէ ոչինչ կրցաւ յիշել խմբանկարին մասին:

Հաւանաբար տհաճ է խօսիլ այդ օրերու եղբայրական կռիւները դրդող երեւոյթներուն մասին: Նոր սերունդը գրեթէ բան չի գիտեր անոնց մասին, բայց պէտք է գիտնայ, որպէսզի դասեր քաղէ Անոնք գաղթահայութեան պատմութեան մաս կը կազմեն: Այդ կռիւներն այսօր յաղթահարուած են, անցած պատմութեան գիրկը՝ խորցաւ, երբեմն նոյնիսկ դառն ծիծաղ յառաջացնելով:

Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմին, յատկապէս Սովետական Միութեան հետ պայմանագրին խախտումով Հիթլերի՝ Սովետական Միութեան վրայ յարձակումէն ետք, քիթ-քիթի ապրող գաղթահայերս - նկատի ունիմ մասնաւորաբար Սուրիոյ եւ Լիբանանի հայութիւնը - աւելի եւս երկուքի բաժնուեցանք: Մէկ կողմի վրայ էր Հայ Յեղափոխական Ղազնակցութիւնը՝ «յետադիմական» որակումով, միւս կողմի վրայ էին հնչակեան-

ները, «պուրժուա» ռամկավարները, ընդատակին մէջ գործող հայ համայնավարներն ու անկուսակցական հայրենասէր զանգուածը, որոնք միասնաբար իբրեւ թէ «յառաջդիմական» ճակատը կը կազմէին: Այս ճակատը Դաշնակցութեան կողմէ «համայնավարութեան գործակալ» կ'որակուէր: Այլամերժութիւնն այնքան սրեցաւ, որ ահագին անմեղ արիւն հեղուեցաւ, հարազատ ընտանիքներ կոտորակուեցան, ընտանեկան կապեր խզուեցան, հարսնացուներ եւ փեսացուներ կը մերժուէին նման անիմաստ հակառակութեան պատճառով... յաջորդ տասնամեակին, Հայաստանեայց Եկեղեցին իսկ երկփեղկուեցաւ... Ամէն օր ծեծկռտուք կար. դուռ-դրացի, ազգականներ, արհեստակիցներ, հայրենակիցներ եւ այլն իրարու դէմ կ'ելլէին: Հայրենիքի իրականութեան ճիշդ ըմբռնումն ու ժամանակը ի վերջոյ հանդարտեցուցին կիրքերը: Փա՛ռք Աստուծոյ:

Լուսանկարին վարի աջ անկիւնը լատինատառ նշուած է «Տէրունեան, Հալէպ»: Լուսանկարիչ Վարդան Տէրունեանի օգտակար գործունէութիւնը ծանօթ է ընթերցողին:

Յայտնի է, որ այս լուսանկարը սթիւտիոյի գործ չէ, այլ՝ տան մը մէկ սենեակը յարմարցուած է խմբանկար առնելու համար: Ուշագրաւ է պատի գորզը, զոր հայկական զարդանախշեր կը կրէ անվիճելի կերպով

Իսկ ո՞ր է արդեօք «Էջմիածին» քանդակը այսօր:

Կրկին վերանայինք խմբանկարին: Անոր մէջի 16 անձերէն որեւէ մէկը մոլի կուսակցական չէ եղած: Հայրենասիրութեան գաղափարը միատեղեր է զանոնք: Արդէն միայն «Էջմիածին» քանդակը բաւական պէտք է ըլլար բոլորը ներշնչելու համար միասնականութեան գաղափարով: Էջմիածինը, իբրեւ հայութեան հոգեւոր

կեդրոն, անցեալին, այսօր եւ միշտ ալ եղած է ու պիտի ըլլայ հայ ազգի միութեան եւ համախմբութեան խորհրդանիշը:

Այսօր ալ պակասը չունինք հայրենասէր զանգուածներու: Հազար-հազարներ իրենց արիւնը հեղեցին Արցախի ազատագրութեան համար: Սփիւռքահայ նուիրեալներ իրենց կարողութենէն բաժին կը հանեն կարօտեալներուն: Ամէն տարուան Նոյեմբերին յուսալի արդիւնքներով կ'աւարտենք «Հայաստան» Համահայկական Հիմնադրամի աշխարհատարած արշաւը:

2010

«ԶԱՐԹՕՆՔ», 4 Դեկտեմբեր 2010 (գրութեան նախնական տարբերակը)

3. Գ. Այս գրութիւնս լոյս տեսաւ «Զարթօնք»ի 4 Դեկտեմբեր 2010-ի թիւին մէջ եւ ... ամէն ինչ իրար անցաւ: 18 օր ետք, 22 Դեկտեմբերին, նոյն օրաթերթին մէջ լոյս տեսաւ անակնկալ գրութիւն մը Տիրան Գ. Սարգիսեանի ստորագրութեամբ եւ խմբագրութեան կողմէ դրուած «զխարկ»ով:

Ծանօթացէ՛ք մերժելի գրութեան:

ԱՆՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՅՕԴՈՒԱԾԻ ՄԸ ԱՌԹԻ

Խմբագրությունն ցաւ կը յայտնէ մեր էջերուն վրայ անճիշդ տեղեկութեամբ մը լոյս տեսած ներքոյիշեալ յօդուածին առթիւ: Միաժամանակ նշենք, թէ «Զարթօնք»-ի խմբագրութիւնը, ինչպէս որեւէ թերթի պարագային է, հնարաւորութիւնը չունի ստուգելու լոյս տեսնող յօդուածներուն մէջ բերուած տեղեկութիւններուն ճիշդն ու սխալը, հետեւաբար պատասխանատու կը նկատուի միմիայն ինքը՝ յօդուածագիրը՝ իր գրութեան մէջ մէջբերած⁵⁶ տեղեկութիւններուն կապակցութեամբ:

Մեր յարգելի յօդուածագիրներէն կը խնդրուի միշտ նկատի ունենալ այս պարագան՝ խուսափելու համար անհաճոյ դրութիւններու մատնուելէ:

2.

Այս երկրորդ անգամն է, որ որպէս պատասխան կը գրեմ անպատասխանատու գրիչի մը, որ պատշաճութեան չափը անցած է անհիմն եւ սանձարձակ գրութեամբ մը:

Այս անգամ ալ, ինչպէս առաջինը, կ'ուզեմ երկտողով մը պատասխանել: «Զարթօնք»-ի 4 Պեկտեմբեր 2010-ի թիւին մէջ լոյս տեսած «Հայ Անցեալը՝ Լուսանկարներով» խորագիրը կրող յօդուածի մը, որուն մէջ հեղինակը՝ Պր. Վահէ Սամուէլեան, ինչ-ինչ նպատակներէ թելադրուած, կ'ամբաստանէ նկարին մէջ գտնուող վաղամեռիկ անձերէն մին:

Այդ «մին» հորաքրոջս անուսինն էր: Ես շատ լաւ

ճանչցած եմ զինք, ինչպէս նաեւ շատ լաւ կը ճանչնամ Պր. Սամուէլեանը:

Ուստի, չարախօսութիւն կամ անհիմն ամբաստանութիւններ չէ, որ պիտի ընեմ, այլ՝ լոյսի տակ պիտի դնեմ յօդուածը գրողին անպատասխանատու արտայայտութիւնը, որ հակասութիւններու շարան մըն է պարզապէս:

Այսպէս, հեղինակը ձեռք բերած է մարզական յանձնախումբի մը լուսանկարը եւ տեղ մը կ'ըսէ. «Քաղածս շատ տեղեկութիւններով ... հազիւ կրցայ անունները քաղել, զորս կը յուսամ ճիշդ ըլլան...»: Շատ յստակ է, ծանօթ չէ լուսանկարի ներառած անձերուն, բայց եւ այնպէս, ամօթալիօրէն անհատի մը ֆիզիքական արատը որպէս ածական օգտագործելով կը ձգտի վարկաբեկել զայն՝ չարամտութեան ամէնէն աժան միջոցին դիմելով:

Ան իր վերջաբանի տողերուն մէջ կը գրէ. «Կրկին նայինք խմբանկարին. այստեղ մեր տեսած անձերէն ոեւէ մէկը կուսակցական չէ եղած, հայրենասիրութեան միտքը միատեղեր է զիրենք»:

Ինչպէ՞ս կրնայ հայրենասիրութեամբ միատեղուող անձ մը «կողոպտել իրեն հաւատք ունեցող ներգաղթողներուն»⁵⁷: Կասկածէ վեր է, որ այդ հաւատքի գոյացման մղիչ ոյժը ամբաստանեալին պարկեշտութիւնն էր:

Վերջապէս, կ'ուզեմ թելադրել Պր. Սամուէլեանին՝ յարգել անցեալի լուսանկարները եւ հանգիստ ձգել զանոնք: Չեմ ուզեք նաեւ իր անցեալի «նկարին» մասին խօսիլ ու գրել, որ օր մը իր իսկ ձեռքով պատռեց...

Առածը կ'ըսէ. «Եթէ տունդ ապակիէ է, ուրիշին տունը քար մի՛ նետեր»:

Տիրան Գ. Սարգիսեան

25 Դեկտեմբեր 2010-ին պաղարհինութեամբ գրեցի պատասխանս «Ջարթօնք»ի խմբագրութեան եւ Տիրան Գ. Սարգիսեանին ուղղեալ: Սակայն, խմբագրութիւնը (թէ՞ թերթին վարչութիւնը) չիրատարակեց իմ խօսքը:

Իմացայ, որ այս անտեղի իրարանցման միջոցին, խմբագիրը գործէն արձակուած է, իսկ նոր հրաւիրուած խմբագիրն ալ զգոյշ վերաբերմունք ցոյց տուաւ հեռաձայնային խօսակցութեանս:

Անցաւ եւս երկու ամիս, սակայն թերթին ուղղուած երկու գրութիւններս լոյս չտեսան: Երբ ուրիշ անգամ հեռաձայնեցի, անակնկալօրէն պատասխանեց նախկին խմբագրուհին: Խորապէս վշտացած էր ինձմէ, թէ ես ի՞նչ փորձանք բերած էի իր գլխուն... Այնուհետեւ խզեցին «Ջարթօնք»ին հետ իմ 60 տարուան կապը՝ կուսակցական մենատէրի մը անտեղի միջամտութեամբ...

Հետեւաբար, այս նիւթին առնչուած գրութիւններս այստեղ կը հրատարակեմ՝ առ ի լուսաբանութիւն ընթերցողին, որպէսզի ան ալ իր դատողութեամբ կատարէ եզրակացութիւնը:

Երեւան, 25 Դեկտեմբեր 2010

Պատուարժան խմբագրութիւն «Ջարթօնք» օրաթերթի,

22 Դեկտեմբեր 2010 թուակիր «Ջարթօնք»ի 7-րդ էջին վրայ ինձի ուղղեալ գրութիւն մը կայ՝ սկիզբը խմբագրութեան կողմէ, ապա, մնացեալը, Տիրան Գ. Սարգիսեա-

նի կողմէ:

Խմբագրութիւնը եղած է կողմ՝ 4 Դեկտ. 2010-ի թիւին մէջ լոյս տեսած գրութիւնս (յօդուածս) որակելով «անճիշդ տեղեկութեամբ մը լոյս տեսած» գրութիւն:

Յարգարժան խմբագրութիւն,

Ինքս պատասխանատու եմ յիշեալ եւ բոլոր գրութիւններու տեղեկութեանց համար: Կ'ուզէի իմանալ, թէ ի՞նչ տուեալներով կողմնորոշուեցաք իմ հանդէպ՝ իբրեւ թէ «անճիշդ տեղեկութիւն» հաղորդողի:

Տիրան Գ. Սարգիսեան, լսէ՛, տղան, կ'ուզեմ տող առ տող հետեւիլ բարձրաձայն մտածումներուդ, որոնք լեղի են քեզի պէս հիւմորը սիրող-գրի առնող անձի մը համար⁵⁸:

Գրութիւնդ կը սկսիս «այս երկրորդ անգամն է» ըսելով: Ո՞րն է առաջին անգամը: Նման բան մը չեմ ստացած կամ ալ չեմ յիշեր, կ'ուզեմ գիտնալ:

Երկրորդ պարբերութեամբ զիս կասկածանքի կ'ենթարկես, գրելով թէ «ինչ-ինչ նպատակներէ թելադրուած...» եմ: «Հայ Անցեալը՝ Լուսանկարներով» գրութիւններուս ամբողջ շարքը նպատակային է: Մեծ լարում չեմ սպասեր ընթերցողէն, որ ճշգրիտ ընկալէ գրութիւններուս բովանդակալից նպատակը: Հարցը անհատի մը վարքը չէ... Այս շարքին առաջին գիրքը սպառեցաւ: Կ'ուզեմ, որ զայն տեսնես («Ջարթօնք»ը անկէ օրինակ մը պէտք է ունենայ): Ան արժանացաւ շնորհանդէսներու՝ Հալէպ ու Երեւան, վերջինը՝ Մանկավարժական Ինսթիթուտին կողմէ: Ներկայ էր Գրողներու Միութեան նախագահը՝ ոչ իմ հրաւերով: Քաջալերուած, ծրագրած եմ երկրորդ հատորի լոյս ընծայումը:

Երրորդ կարճ եւ չորրորդ պարբերութիւններով կ'ըսես,

թէ «Այդ «մին» հորաքրոջս ամուսինն էր, ես շատ լաւ ճանչցած եմ զինք»: Խորհուրդ կու տամ՝ յիշեալ անծին մասին դիմէ՝ այդ ժամանակաշրջանն ապրած քանի մը վկաներու եւ արդիւնքը ... քեզի պահէ: Շատ կ'ուզէի, որ դիմէիր հորդ ու հորեղբորդ՝ ճշդելու համար դիրքդ: Ափսո՛ւ, հազար ափսո՛ւ, որ երկուքն ալ երկինքն են այժմ: Ո՛վ Տիրան, իմ ի՞նչ հոգն է մարդկանց «չարախօսել»ը: Իսկ «լոյս»ը չբաւարարեց, որ «հակասութիւններու շարան»ը տեսնեմ... Յետոյ՝ շատ լաւ է, որ զիս «շատ լաւ կը ճանչնաս», ես հայրդ եւ հորեղբայրդ լաւ կը ճանչնամ. Քեզ աղօտ կերպով կը յիշեմ, 30-35 տարի կ'ընէ, որ տեսադաշտէս դուրս ես:

Հինգերորդ պարբերութեան սկիզբը կը հաստատես գրութենէս քու առած մէջբերման տարակուսանքը: Շնորհակալ եմ: Բայց միտքէս բացարձակապէս չէ անցած, որ «անհատի մը ֆիզիքական արատը ածական գործածելով, կը ձգտի[մ] վարկաբեկել զայն...»: Մեր շրջապատը լեցուն է մարդոցմով, որոնք ֆիզիքական արատը կը կրեն իբր մականուն՝ Թոփալեան, Չոլաքեան, Պուրունսուզեան, Փարմաքսզեան, եւ այլն, եւ այլն... Այդ մարդիկ, այդ ընտանիքները երբեք նուաստացում չեն կրեր: Կան մարդիկ, որոնք հանրածանօթ են ածականով, քան անուն-մականունով: Օրինակ, Հալէպի մէջ ոսկերիչներէն շատեր չէին գիտեր, թէ ով է Պօղոս Օսկանեանը. զայն «Մուալլէմ» անունով գիտէին: Նոր Գիւղի մէջ Աթթար Կարապետը գիտէին, մականունը չէին գիտեր⁵⁹, նոյնը եւ՝ «Շաշօ»ն, «Պաքքալ Խորէն»ը⁶⁰, Պոսթան Փաշայի «Թոփալ Գարեգին»ը...

Չէ՛, Տիրան, «չարամտութեան ամէնէն աժան միջոցին» դիմած ես...

6-7-րդ պարբերութիւններով գրած ես. «Կասկած է վեր է, որ այդ հաւատքի զօրացման մղիչ ոյժը ... հայրենասիրութիւնը եւ պարկեշտութիւնը միատեղած է»: Չէ՛, Տիրան, հայրենասիրութիւնը եւ պարկեշտութիւնը տարբեր բաներ են. լաւ իմացիր շրջապատդ:

Վերջին՝ 8-րդ պարբերութեամբ «կը թելադրես յարգել անցեալի լուսանկարները եւ հանգիստ ձգել զանոնք»: Չէ՛, չէ՛, Տիրան, դուն իմ քաջութիւնը չունիս, որ անցեալի՝ ցաւ յայտնող նկարը «պատռես»: Ճիշդ է, իմ տունս ապակիէ էր, ես կիցով հարուածելով քանդեցի, որպէսզի քեզի պէտքերը ձեռքը քար չառնեն հարուածելու:

Վերջ:

Կը խնդրեմ, որ խմբագրութիւնը անաչառ գտնուի եւ հրապարակէ նամակս, ինչպէս հրապարակեց նամակդ՝ առաւել՝ իր կողմնակցութեամբ: Մե՛ղք տուածս ժամանակին, կրնայի անցեալի այլ նկար մը բացատրել: Հետեւի՛ր «Զարթօնք»ին: Կը տեսնես յաջորդող գրութիւնները, եւ եթէ խոցելի բան մը նկատես, ուղիղ կերպով կապուի՛ր հետս՝ էլ. նամակատուփիս միջոցաւ:

Վահէ Սամուէլեան
Երեւան-Հալէպ

Երեւան, 24 Յունուար 2011

*Յարգարժան խմբագիր
«Զարթօնք» օրաթերթի, Պէյրութ,*

Մեծայարգ Տիար⁶¹,

Հակառակ մէկ ամսեայ սպասումիս, «Պատասխան նամակ»ս լոյս չտեսաւ՝ երկու անգամ հեռածայնային

յիշեցում ընելովս մէկտեղ:

Վերջին անգամ Ձեր պատասխանը խուսափողական էր. Կը յայտնէիք, որ հրատարակման որոշումը «վարչութիւն»ը պիտի առնէ:

Յարգելի՛ Տիար,

Հեռուէ հեռու քաղածս տեղեկութիւններով կցկտուր իմացայ, որ դուք անձամբ յանձն չէիք առած խմբագրի պարտականութիւնը, երբ այս տաղտուկը յառաջացաւ: Չեմ գիտեր՝ ճի՞շդ է, թէ՞ սխալ, կը զգամ, որ անիմաստ է այս խօսակցութիւնը շարունակել: Եթէ Տիրանը տեղեկացաւ պատասխանս՝ կը բաւէ: Ջիս աւելի շատ յուզողը եղաւ այն, որ խմբագրութիւնը (կամ՝ «վարչութիւնը») ինչպէ՞ս կողմնորոշուեցաւ գրութիւնս անուանելով «անճիշդ տեղեկութիւն»: Ես ի վիճակի եմ յիշեալ անարժան մարդու մասին վկայող 86-88 տարեկան չորս կենդանի անձինք յիշելու, բայց կոհիւր շարունակելու սիրտ չունիմ: Կ'ուզեմ մէջբերել միայն մեզմէ հեռացած պատուարժան Տոքթ. Ճէպէճեանի՝ տարիներ առաջ (երբ կ'ապրէր նաեւ հերոսը), մտերիմ մէկ պահուն ըրած որակումը՝ «... Աւագա՛կ...»:

«Հայէպեան Օրեր»ը գրի առած ատենս չէի գիտեր, որ Տիրանին հօրաքրոջ ամուսինն է Թուփալ Մովսէսը, թէւ բան չէր փոխուեր: Բայց ցաւ զգացի, երբ նոր իմացայ Տիրանին հօրաքրոջ տղուն ով ըլլալը, որ յարգարժան անձնաւորութիւն մըն է: Ինչ ընենք:

Յարգարժան Տիար Կարապետեան,

60 տարի «Զարթօնք»ի ընթերցող եղած եմ, 40 տարիներու անպաշտօն աշխատակից, կ'ուզեմ գիտնալ,

թէ հակառակ «անճիշդ տեղեկութիւն» հաղորդողի, պիտի շարունակուի՞ն լոյս տեսնել գրութիւններս: Երկու յօդուած ունիմ Ձեր մօտ, «Արիւնակիցներս» եւ «Անահիտ Սահինեանի Յիշատակին»: Պատրաստ ունիմ եւս երկու յօդուած: Կը սպասեմ Ձեր անդրադարձին:

Արաբական աշխարհի լուրերը մտահոգիչ են. Թունուզը տակնուվրայ է, կայծը անցաւ Ալճերիա, Յորդանան: Լիբանանը փխրուն է: Աստուած Ձեզի ոյժ եւ կարողութիւն պարգեւէ:

Խորին յարգանօք՝

Վահէ Սամուէլեան

Երեւան, 4 Փետր. 2011

Ազնուաւիայ՝ Տիկ. Պայծիկ Գալայճեան,

Հաճելի անակնկալ էր «Զարթօնք»ի հեռաձայնային կապով կրկին Ձեզի հանդիպիլը:

22 Դեկտ. 2010 թուակիր «Զարթօնք»ի մէջ Տիրան Գ. Սարգիսեանի մերժելի գրութիւնը անձիս եւ յօդուածիս հանդէպ, պարտաւորեցուց զիս պատասխան նամակով դիմելու խմբագրութեան: Անակնկալ՝ իմ դիմումիս պատասխանեց նոր անձնաւորութիւն մը՝ իբր խմբագիր: Ինձի համար զարմանալի եւ մերժելի էր յատկապէս խմբագրութեան կողմնորոշումը՝ գրութիւնս որակելով «անճիշդ տեղեկութեամբ մը լոյս տեսած»: Այնուհետ, մէկ ամիսէ աւելի ժամանակ եւ մինչեւ օրս՝ իմ պատասխան նամակս լոյս չտեսաւ: Թէւ Դեկտեմբեր ամսի 1, 4, 11 եւ 31 թուակիրներուն մէջ հրատարակուած էին չորս գրութիւններս: Անցած Յունուար ամսուն եւ մինչեւ օրս

նոր գրութիւններս սառեցուած են՝ հակառակ անտիպ յօդուածներս իրենց տրամադրութեան տակ ունենալնուն:

Այս նամակիս նպատակը Ձեզ տեղեկացնելն է ընթացքին մասին: Չեմ ուզեր որեւէ տաղտուկ պատճառել Ձեզի, յատկապէս երբ հեռաձայնէն ըսիք, որ անտեղեակ էք անցուդարձէն: Արդէն «համը փախաւ»: Եթէ Տիրանը տեսաւ իմ պատասխան նամակս, առաւել՝ 24 Յունուար 2011 թուակիր նամակս՝ ուղղուած Տիար Հրայրին, իբր խմբագրի՝ կը բաւէ: Սիրտ չունիմ տհաճ երեւոյթը շարունակելու: Ես պատասխանատու եմ իմ գրութեանց մէջ եղած բացայայտումներուն, որոնք երբեմն դառն են՝ ճշմարիտ ըլլալնուն համար: Նպատակս է վերջին 100-150 տարուայ հայկական իրականութիւնները հրապարակել - ինչքան հնարաւոր է - «Հայ Անցեալը՝ Լուսանկարներով» շարքերով:

Անցած Սեպտեմբերին մեր կարճ հանդիպումէն տպաւորուած, յատկապէս Ձեր կողմէ «էջմիածին» յօդուածիս լոյս ընծայումով, կը հաւատամ, որ մեր գործակցութիւնը պիտի արդիւնաւորուի բարի նպատակներով:

Այս առիթով տեղեկացէ՛ք, որ երկու անտիպ յօդուած ունիմ Ձեր մօտ, ուղարկած էի info@zartondaily.com էլեկտրոնային հասցէով՝ «Արիւնակիցներս» եւ «Անահիտ Սահինեանի Յիշատակին» վերնագիրներով: Պատրաստ ունիմ եւս երկու անտիպ: Կը սպասեմ Ձեր անդրադարձին:

Թող Աստուած բազմապատկէ Ձեր ոյժն ու կարողութիւնները:

Խորին յարգանքով՝

Վահէ Սամուէլեան

3. Գ. Յօդուածներս հրատարակելու պարագային, յատուկ կը խնդրեմ, որ նկարները ամբողջական ըլլան՝ հոգ չէ թէ փոքրացուած չափերով:

Նոյն

19 Փետրուար 2011

*Յարգարժան Տիկ. Պայծիկ Գալայճեան,
25 Դեկտ. 2010 թուակիր՝ խմբագրութեան եւ Պր. Տիրանին ուղղեալ նամակիս օրինակը ստացէ՛ք՝ առ ի գիտութիւն միայն: Ձեր մէկ ու կէս ամսուայ բացակայութեան միջոցին լոյս չտեսաւ ան:*

Նկատի ունենալով անցած ժամանակը, լոյս չունիմ, որ լոյս տեսնէ ան, կիրքերը բորբոքելը անիմաստ է: Ձեզի ուղարկելուս միտք բանին միայն տեղեկացնելն է Ձեզ անց ու դարձին:

Կրկին ու կրկին ըսեմ՝ ես իմ գրութիւններուս պատասխանատու եմ, որուն իբր արդիւնք՝ ցարդ, երեւելի մարդոց գնահատականները ունիմ:

Վահէ Սամուէլեան

ՀԱՅ ԴՊՐՈՑ

«... Թուրքը իր պետական յատկացումներով եւ հասոյթներով չէր կրնար կրթապէս մրցիլ հայուն հետ, որ իր սեփական միջոցներով ու նոյնիսկ գոհողութիւններով կը կառավարէր իր կրթական գործը...» («Մարաշ Կամ Չերմանիկ» պատմագիրք, Բ. հրատարակութիւն, Նիւ Եորք, 1988, էջ 19):

Նախակրթութիւնը Մարաշի մէջ կը սկսի մօտ 1828-1830 թուականներուն՝ նախաձեռնութեամբ Մարաշի Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ երեւելի իշխան Գէորգ աղա Թովալեանի: Ան Կեսարիայէն բերել կու տայ Կարապետ Վարժապետ անունով ուսուցիչ մը եւ իր նոր կառուցած տան մէջ դպրոց կը բանայ: Դասագիրքերն էին Սաղմոսարանը, Նարեկն ու Գործք Առաքելոցը: Կը դասաւանդուէին նաեւ թուաբանութիւն եւ Հ. Միքայէլ Վրդ. Չամչեանի «Քերականութիւն»ը: Այս դպրոցի պատանի աշակերտներէն եղած է Կիլիկիոյ ապագայ կաթողիկոս Մկրտիչ Ա. Քէֆ-սիգեանը: Այդ ժամանակներուն, «դպրոց» հասկացութիւնը տարբեր էր անոր այսօրուան ըմբռնումէն: Չաւակը դպրոց դնելու ատեն ծնողքը ուսուցիչին կ'ըսէր՝ «Մասը

քեզ, իսկիւրիւ եէս» («Միսը՝ քեզի, ոսկորը՝ ինձի»): Ուսուցիչը ծեծի եւ ուրիշ տեսակի պատիժներ կիրառելու բացարձակ իշխանութիւն ունէր:

1840-ական թուականներուն, Մարաշի բոլոր եկեղեցիներուն կից արդէն կը գործէին «ժողկոց»ներ՝ նախակրթարաններ, որոնք աւելի վերջ կը ստանան դպրոցի քիչ թէ շատ վայել կարգուսարք:

1845-ին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինէն Մարաշ կը ժամանէ Սերովբէ Ծ. Վրդ. անունով ուսումնական հոգեւորական մը եւ 5-6 տարի ուսուցչութիւն կ'ընէ՝ դասաւանդելով գրաբար շարադրութիւն, քերականութիւն, ճարտասանութիւն, տրամաբանութիւն, թուաբանութիւն եւ աշխարհագրութիւն: Պահ մը երեւակայեցէ՛ք. աշխարհագրութեան դասերը աւելի հասկնալի ընելու համար, ան ձմերուկներու վրայ կը գծէ քարտէսներ եւ այդ կերպով կը սորվեցնէ աշակերտներուն:

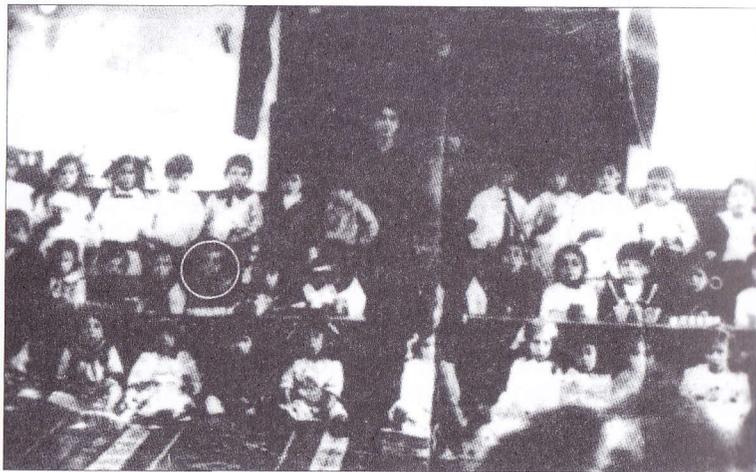
1880-ին Մարաշի կրթական համակարգը ամբողջովին կը բարեփոխուի Կեդրոնական Վարժարանին հիմնադրումով: Վեց եկեղեցիներու նախակրթարաններէն կ'ընտրուին առաջնակարգ աշակերտներ եւ վարժարանը կը սկսի իր կեանքը: Առաջին երկու տարիներուն տնօրէնն է լեզուագէտ Միսաք Էլմաստեանը, որու կը յաջորդէ գրող, թատերագիր, զէյթունցի Սմբատ Բիւրատը, այնուհետեւ՝ ազգային գործիչ, նուիրեալ հնչակեան Սարգիս Սամուէլեանը (հօրս հօրեղբայրը): Վերջին երկու տնօրէնները նահատակուած են, Սարգիս Սամուէլեանը՝ 1895-ին, Սմբատ Բիւրատը՝ 1915-ին: Սարգիս Սամուէլեանը իր հայրենակիցներուն շատ մեծ ծառայութիւններ մատուցած է Մարաշի մէջ:

Կեդրոնական Վարժարանին ջամբած կրթութեան մէջ

տիրող հայեցի գիծը ուշագրաւ եւ յոյժ գնահատելի եղած է շնորհիւ բարեյիշատակ Սարգիս Սամուէլեանի եւ անոր գործակիցներուն նուիրումին:

Այժմ Հալէպի մէջ գործող, պաշտօնական անուամբ «Մարաշի Ազգային Մեսրոպեան Կեդրոնական Երկսեռ Վարժարան»ը իր մէջ կը կրէ երկու յիշատակ. առաջին՝ «Մեսրոպեան» անունը որպէս յուշ Մարաշի մէջ գործած հայ կաթողիկէ Մեսրոպեան Վարժարանի, երկրորդը՝ «Կեդրոնական»ը՝ ի յիշատակ վերոնշեալ Կեդրոնական Վարժարանի:

Այս առթիւ կ'ուզեմ յայտնել տարիներէ ի վեր մէջս այրող խորին փափաք մը՝ այժմ գործող եւ Հալէպի մարաշցիներու՝ բնօրրանի յիշատակներով հիմնուած Մեսրոպեան նախակրթարանը վերածուի միջնակարգ դպրոցի: Եթէ մեր հայրերը չորս տարիներու տքնաջան հետեւողականութեամբ ոչինչէն կրցան ստեղծել այսօրուան բարւօք նախակրթարանը, ուրեմն մեր անքննելի պարտքն է աւելի բարձր մակարդակի հասցնել

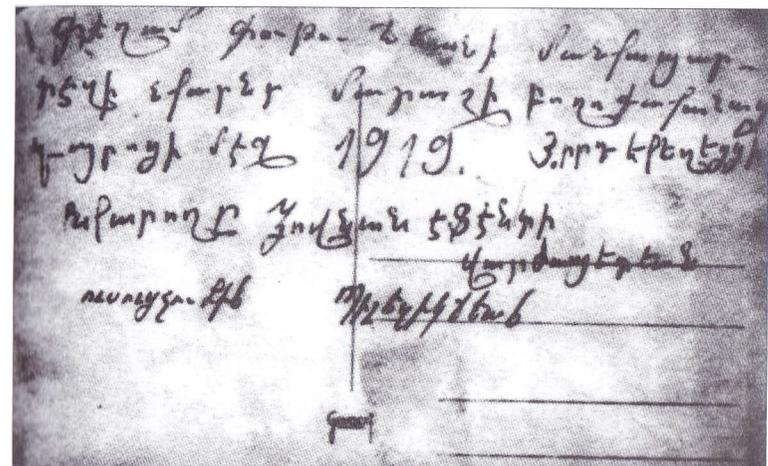

զայն, մանաւանդ երբ սկսի գործել լուսահոգի Անդրանիկ Փոլատեանին⁶² կտակը:

Մեր լուսանկարին մէջ պատկերուած է Մարաշի բողոքականաց դպրոց-մանկապարտէզը 1919-ին՝ ըստ հայրենակից Գեղամ Գուրուճեանի վաւերական տեղեկութեան: Նկարը ստացած եմ անձամբ իրմէ: Տեսէ՞ք նաեւ նկարին ետեւը նշուած արձանագրութիւնը իր ձեռագիրով: Ուշադրութեամբ նայեցէ՛ք. նկարին ձախ կողմը, ընդգծուած շրջանակին մէջ կը տեսնէք զինքը՝ Գեղամ Գուրուճեանը, վեց տարեկան հասակին:

Տարիներու տառապալից ընթացքը մաշեցուցած է նկարը: Այստեղ արտատպուածը երկուքի ծալլուած բուն լուսանկարին ընդօրինակութիւնն է: Ուսուցչուհիին աջ կողմը փողկապով մանուկը յետագային վերապատուելի դարձած Պարգեւ Օրջանեանն է՝ ըստ իր տեղեկութեան:

Թէեւ մարաշցիութեան մէջ հանրածանօթ է Պիլէգիկճեան մականունը, այդուհանդերձ անկարելի եղաւ բացայայտել նկարին կեդրոնը գրաւած բարեւոտս

ուսուցչուհիին՝ Կիլենիա Պիլեգիկձեանին կենսագրութիւնը՝ հակառակ մանրակրկիտ պրպտումներու: Աւելի մեծ հանելուկ մը եղաւ ուսուցչուհիին քովը կանգնած ցածրահասակ կերպարը: Չայն խոշորացոյցով գննելէ ետք այն տպաւորութիւնն ստացայ, որ վեղարաւոր անձ մըն է, հայ առաքելական հոգեւորական մը: Սակայն, տրամաբանական հարց մը կը ծագի. հայ առաքելական կղերականը ի՞նչ գործ ունի բողոքականաց դպրոցին մէջ: Ծալլուած նկարին ծալքի գիծը ճիշդ եւ ճիշդ կ'անցնի անոր դէմքին վրայէն ու կ'աղաւաղէ զայն: Այս կերպարին ինքնութիւնը բացայայտելու համար դիմեցի շրջապատիս օգնութեան: Ըսողներ եղան, որ ան վեղարաւոր չէ, այլ՝ դպրոցին «մայրիկ»ն է՝ գլխաշորով: Ընթերցո՞ղ, կը խնդրեմ, օգնէ՛, որպէսզի ճիշդ կողմնորոշուինք:

Պր. Գուրուձեանը յստակօրէն նշած է լուսանկարիչին անունը, զոր ծանօթ է նաեւ ընթերցողներուս: Յիշեցնեմ, որ «Մարաշ, 1920» վերնագիրով գրութեանս մէջ բաւարար չափով գրած եմ Մարաշի հայ լուսանկարիչներուն, այդ թուին՝ Յովնան Վարժապետեանի մասին:

Մարաշի հայ դպրոցի պատմութեան այս մասունքին հետ, Պր. Գուրուձեանը օրին ինծի պարգեւեց նաեւ այդ աւանդներուն շարունակութիւնը կազմող, Հալէպի հիւղաւանին մէջ գործած Մեսրոպեան Վարժարանի 1927-1928 տարեշրջանի չորս էջնոց վիճակացոյցը (տե՛ս կողքի եւ անոր յաջորդող էջերուն նկարները) եւ 1926-1927 տարեշրջանի Ա. կիսամեակին նիշերը (տե՛ս վարի նկարները):

Ուսուցչական մարմնին կողմէ եղած ստորագրութիւնն անընթեռնելի է: Ուշագրաւ է դասաւանդուած նիւթերուն ցանկը: «Արաբերէն» դասանիւթին դիմացը գծիկ մը կայ,

♦ Վ Ի Ճ Ա Վ Ա Ց Ո Յ Ց ♦

Ա.գ.գ. Մեսրոպեան Վարժարանի

Ս. ԽԱՉ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ

Աստուծոյ Գրքի Գործարար

Ասացած է հետեւեալ ճիշդը՝ 1926-1927 տարեշրջանի կիսամեակին:

Կրօն	95	Հայոց պատմութիւն	95
Հայերէն	93	Մշակութաբանութիւն	96
Ֆրանսերէն	93	Գիւղագրութիւն	92
Արաբերէն	—	Երգեցողութիւն	80
Քուրանութիւն	91	Ձեռագործչութիւն	90
Իրազիտութիւն	95	Մարմնամարզ	90

Նիշերու տարեկան միջինը 92

Վարժ ու. Բարբ 86

Բացակայութիւն —

ՄԱՆՕԹ:

Հալէպ - Բամի բէմը 1927

Ի Գ Ի Մ Ա Ց Ո Ս Ս Ո Ւ Յ Ց. Մ Ս Ր Մ Ն Ո Ց

Տպ. Սլաւոն Հալէպ

երկու միլիոն հաշուող մեր գաղութին ազգակիցները: Անդարձ կորած են Լեհաստանի քառորդ միլիոն հայերը: Իսկ նիւթական հարստութեանց կորո՞ւստը, յատկապէս Ծայրագոյն Արեւելքի երկիրներուն եւ Հնդկաստանի մէջ: Պատկերացուցէ՛ք, որ այսօր աշխարհի ամենաբանուկ նաւահանգիստներէն մէկը եղող Սինկափուրի նաւահանգիստը հայ անհատի մը կը պատկանէր: Տարիներ առաջ անգլիացի տնտեսագէտ մը իր հետազօտութեանց իբրեւ արդիւնք եզրակացուց, որ եթէ Հնդկաստանի օրէնքները թոյլատու ըլլան եւ հայերը տիրանան իրենց հարստութեանց՝ այդ երկիրը կը սնանկանայ: Իսկ կարելի՞ է արդեօք վերջնական կորուստէ փրկել Թուրքիոյ մէջ բռնի իսլամացուած հայոց՝ այսօր 2-3 միլիոն գնահատուող սերունդները: Այդ տեսակէտէն, խրախուսիչ է համշէնահայութեան տարտամ վերադարձը իր ազգային ակունքներուն:

Այս բոլոր փաստացի ու հաւանական կորուստներուն դիմաց, փա՛ռք Աստուծոյ, ունինք մեր հայրենիքի տարածքի 1/10-րդին մէջ գոյութիւն ունեցող Հայաստանի Հանրապետութիւնը, իսկ եթէ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետութիւնն ալ ներառենք՝ այդ թիւը քիչիկ մը կը մեծնայ հասնելով 1/7-ի, ինչը նորէն շատ քիչ է մեր ազգային հողային արդար իրաւունքներուն տեսակէտէն:

Այս առթիւ կ'ուզեմ փափաք մը յայտնել, զոր տարիներէ ի վեր մէջս կուտակուած է. Կոչ կ'ընեմ Հայաստանի Հանրապետութեան նախագահին, կառավարութեան ու մանաւանդ Ազգային Ժողովին, դիմել օրինական համապատասխան քայլերու, որպէսզի պետութեան անուան առջեւ կարելոր բառ մը աւելցուի ու ան վերակոչուի «Արեւելեան Հայաստանի Հանրապետութիւն», այնպէս

ինչպէս Ուրուկուէյը պաշտօնապէս կը կոչուի «Ուրուկուէյի Արեւելեան Հանրապետութիւն»: Ասիկա պէտք է կատարուի առանց աւելորդ աղմուկի, առանց իրար անցնելու, առանց անհարկիօրէն շահարկելու այս լրացումը: Կատարուելիքը պարզ ճշդում մըն է միայն, զոր կ'արտայայտէ մեր ազգային իղձերը: Նմանապէս կ'առաջարկեմ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետութեան անունը փոխել Արցախի Հանրապետութեան. չէ՞ որ Ղարաբաղը ունի Լեռնային ու դաշտային հատուածներ, իսկ անոր հայկական տեղանունը Արցախ է եւ ոչ թէ թրքօպարսկերէն Ղարաբաղ...

Ղաս քաղելով պատմութենէն՝ ամրապնդե՛նք հայ դպրոցը՝ հայակերտման դարբնոցն ու հայապահպանութեան ամրոցը:

2010

«ՆՈՐ ՄԱՐԱՇ», թիւ 6-7, 2011

ՎԵՆԵՏԻԿ

Գործի բերմամբ քիչ թե՛ շատ եղած եմ եւրոպական երկիրներ: Այցելածս քաղաքներուն մէջ բոլորովին իւրայատուկ է Վենետիկը՝ իր ջրանցքներով, ուշագրաւ կամուրջներով, պատմական գրաւիչ կառոյցներով եւ, մասնաւորաբար, հայկական ներկայի եւ անցեալի յիշատակութիւններով:

Հալէպահայութեան ծանօթ է Հայր Լեւոն Զէքիեանի հայանպաստ գործունէութիւնը: Մեր բարեկամութեան հիմքը դրուած էր 5 Մայիս 1984-ին, առաջին անգամ Հալէպ այցելութեանը՝ վաղամեռ Տոքթ. Թեմիզեանի⁶³ կազմակերպած սեմինարին առիթով:

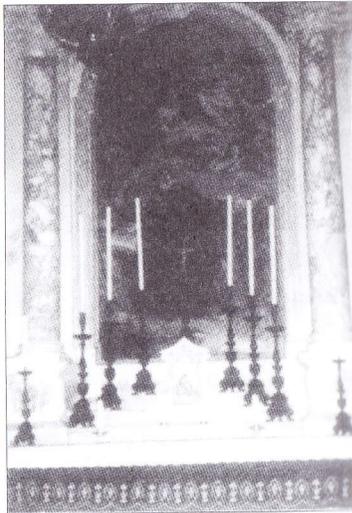
Բախտաւոր եղայ 2009-ի Օգոստոսի 1-էն 21 Վենետիկ կեցութիւնս արժեւորելով իբր մասնակից Հայր Լեւոն Զէքիեանի հայերէնի խտացեալ դասընթացքին, որ կը

գործէ 25 տարիէ ի վեր: Տեսէ՛ք խմբանկարը մասնակիցներուն, որոնք բաժնուած էին 4 դասարաններու՝ ըստ հայերէնի իրենց իմացութեան մակարդակին: Մասնակիցներուն մէջ կային հայրով-մայրով հայեր կամ կէս հայեր, նաեւ՝ լրիւ օտարներ, որոնք շատ արագօրէն սորվեցան հայերէնով ողջունելը՝ «բարեւ, ինչպէ՞ս էք»: Նկարի աջին, չորրորդ շարքի սպիտակ մազերով կինը ֆրանսուհի էր: Աջին ամենաբարձր կանգնածը Հայր Լեւոնն է, իր աջին, երրորդ սիրունատես աղջիկը գերմանուհի Սառան է. Անունէն կը հետեւցնեն, որ թերեւս իրեայ է: Այստեղ է նաեւ ուսուցչական կազմը. Աջէն երկրորդը դէմքը կիսածածկուածը փրոֆ. Ռաֆֆի Սէթեանն է, դարձեալ աջին՝ չոքածներու երրորդը Փարիզէն Ռոզինէ Թաշճեան-Ադամեանն է, իր կողքի ակնոցաւորը՝ հայ թատրոնի եւ շարժարուեստի պատմութեան դասախօս Արծուի Բախչինեանն է, վեցերորդը՝ հալէպահայ ծանօթ լրագրողուհի Սալբի Գասպարեանն է, անոր գլխավերելը՝ Երեւանէն պարուսոյց Արմինէ Մելքոնեանն է: Ավստ՝ս, որ

նկարին մէջ չեն տեսներ գրաբարի մասնագէտ, ամուսինը հալէպահայ իտալուհի Պենետիթան:

Տեսէ՞ք նաեւ կանաչագարդ Ս. Ղազար կղզին՝ օդէն դիտուած: 1717-ին Մխիթար Աբբահայրը երբ ստանձնեց կղզին, տարածութիւնը շուրջ 7000 քառակուսի մէթր էր: Ներկայիս՝ 30.000 քառակուսի մէթր է՝ բարեկարգման ծրագրով ընդարձակուած է քառապատիկ: Բարեբախտ զուգահիւսութեամբ, Ս. Աստուածածնայ տօնին, խումբով ներկայ եղանք հայածէս Ս. Պատարագին, ապա եւ խաղողօրհնէքին: Կէսօրուայ ճաշին, խումբով հիւրն էինք միաբանութեան: Ներկայ էին նաեւ Պրիւքսէլէն, Փարիզէն, Մարսէյէն, Նիսէն, Միլանոյէն յատուկ այս արարողութեան համար եկած հայեր, մէկ քանին՝ ընտանեօք:

Պատարագի ժամանակ ուշադրութիւնս գրաւեց խորանի յառաջամասի՝ Մարաշի ասեղնագործութեամբ բանուած ծածկոյթը (տե՛ս նկարը): Խոնարհաբար կը համբուրեմ զայն ասեղնագործած ձեռքերը: Հուսկ զուարթախօս միաբան վարդապետի մը առաջնորդութեամբ շրջեցանք թանգարանն ու գրադարանը եւ հպարտութեամբ առջուն վերադարձանք Վենետիկի մեր կացարանը:

Կարելի է երկարօրէն խօսիլ Վենետիկի եւ հոն իրենց հայկական կնիքը դրոշմած հայորդիներու

մասին: Հետաքրքրուողներուն կ'առաջարկեմ մօտէն ծանօթանալ Հայր Լեւոն Զէքիեանի գործունէութեան, տեսնել իր «Վենետիկը եւ Հայերը» գիրքը, դասընթացքներու 20-ամեակին նուիրուած՝ Սալբի Գասպարեանի «Յուշամատեան»ը: Պրպտումներուս իբր արդիւնք տեսէ՞ք յաջող գրութիւնը՝ անհաւատալի գործունէութեամբ Սուրիահայ Անտոնի նուիրուածութիւնն ու ծառայութիւնը Վենետիկին:

Յիշեալ յօդուածին հեղինակն է Երեւանէն Տոքթ. Յարութիւն Մինասեանը, որու բարեկամութիւնը կը վայելեմ երեք տարիէ ի վեր: Ան Հայ Կենսագիրներու Ակումբին հիմնադիրն է: Իւրաքանչիւր ամսուան վերջին Հինգշաբթին, ակումբին անդամները կը հաւաքուին իր բուժարանին կից ընդարձակ սենեակի մը մէջ եւ զրոյց կ'ընեն նոր հրատարակութեանց մասին: Վերջերս լոյս տեսաւ հայ հոգեբոյժներու կենսագրութեանց նուիրուած չորրորդ գիրքը. իւրաքանչիւր գիրք կազմուած է 100 բժիշկներու կենսագրութիւններով, կցեալ՝ լուսանկարներով: Եթէ ընթերցողը կ'ուզէ այս մասին որեւէ տեղեկութիւն փոխանցել, թող բարեհաճի ուղակիօրէն կապուիլ Տոքթ. Մինասեանին հետ. E-mail: harut@mesrop.info: Կանխայայտ շնորհակալութիւններ:

2010

ԱՆՏՈՆ ՍՈՒՐԵԱՆ

Հռչակաւոր գիտնական, գիւտարար, ճարտարագէտ, զինագործ, հրետանագործ, դեղագործ, բժիշկ, համաճարակաբան, բարերար: Աշխարհի մէջ առաջինն է ստեղծած յատուկ նաւեր՝ խորտակուած նաւերը ծովէն հանելու համար:

Անտոն Սուրեանը ծնած է մօտաւորապէս 1535-ին, Սուրիա: Հօր անունը Յովսէփ է, այլ աղբիւրի մը մէջ յիշատակուած է Միքայէլ, որ հաւանաբար մեծ հօր անունն է:

1559-ին Անտոնը Կիպրոսէն շաքար եւ գինի տեղափոխող նաւէն իջած է ափ: Վենետիկ ժամանող արեւելքցիները կ'արձանագրէին իրենց անձնական տուեալներով, մկրտութեան վկայագիրով եւ եկած երկրին կամ քաղաքին անունով: Եւ քանի որ Անտոնը եկած էր Սուրիայէն, ուստի զայն կ'արձանագրեն Սուրեան Անտոնիօ Հայ անունով (Surian Antonio dellto Armeno):

Անտոնը, բոլոր հայոց նման, յաճախած է Վենետիկի հայկական թաղամասին մէջ գտնուող հայկական Ս. Խաչ եկեղեցին եւ մասնակցած է պատարագի արարողութիւններուն: Ան քաղաքին մէջ ծանօթ էր Անտոնիօ Հայ անունով:

Հայր Ղեւոնդ Ալիշանի՝ Վենետիկի պետական արխիւէն յայտնաբերած փաստաթուղթը կը վկայէ, որ 24 Յունիս 1561-ին, Սուրեան մականունով ստորագրած հայը աշխատանքային խնդրագիրով դիմած է Ճիրովամօ Փրիքոլի դուքսին:

Երիտասարդ Անտոնը քաջատեղեակ էր առեւտրա-

կան եւ ռազմական նաւատորմի կառոյցներուն, կը տիրապետէր տարաբնոյթ գիտելիքներու, ինչը կը մղէր զայն ամէն գնով մտնելու Սան Մարքոյի Հանրապետութեան ռազմա-ծովային ծառայութեան մէջ: Ան փորձնական ժամանակով աշխատանքի կ'ընդունուի Վենետիկի զինանոցին մէջ՝ որպէս հիւսն: Մարդիկ շուտով կը հասկնան, որ Անտոնը բազմակողմանի գիտելիքներով եւ փայլուն ընդունակութիւններով օժտուած է: Կարճատեւուման մէջ ան կը ստանայ սպայի կոչում: Ան իր յօրինած հսկայ սարքին օգնութեամբ կը մաքրէ Վենետիկի ջրատարները եւ նաւահանգիստը՝ հինգ դարերու ընթացքին կուտակուած աղբերէն: Կը կառուցէ նաեւ իւրայատուկ նաւ մը, որուն վրայ տեղադրելով իր յօրինած յատուկ սարքը, յաջողութեամբ ջուրի երես կը հանէ խորտակուած թնդանօթածիզ առագաստանաւը՝ իր բոլոր թնդանօթներով, գէնքերով ու արժէքաւոր մասերով:

Անտոն Սուրեանի անունը կը տարածուի ամբողջ երկրին մէջ: Բոլոր սուզուած նաւերը ջուրի երես հանելու գործը անոր կը յանձնարարուի: 1561-ին, ան Վենետիկի Հանրապետութեան Ծերակոյտէն կը ստանայ հրամանագիր մը՝ 30 տարուայ ժամկէտով, միանձնեայ կերպով գործելու ընկղմած նաւերը հանելու Վենետիկին պատկանող ջուրերէն: Հնարամտութեամբ, մէկը միւսին ետեւէն ծովէն դուրս կը բերէ քանի մը տասնեակ խորտակուած խոշոր նաւեր, թնդանօթածիզ ռազմական առագաստանաւեր: Կը վերականգնէ Ճիրովամօ Քոնթարինիի երեք հսկայ թնդանօթները: Անոր խորհուրդներով կը սկսին արտադրել նաւաշինութեան մէջ լայնօրէն օգտագործուող տարբեր տեսակի պարաններ եւ ճոպաններ: Այս բոլորին համար Անտոնը կ'արժանանայ երկրաչափի

կոչումին: Համեստ, մարդամօտ բնաւորութեամբ, փայլուն գիտելիքներուն եւ տաղանդին շնորհիւ կը վայելէ հասարակ մարդոց սէրը, գործընկերներուն համակրանքը, ղեկավարներուն յարգանքը եւ կառավարութեան վստահութիւնը: 1570-ին, Անտոն Սուրեանը կը դրսեւորուի նաեւ թնդանօթաշինութեան մէջ. անոր պատրաստած նոր տեսակի թնդանօթները կը կրակէին աւելի հեռու եւ աւելի դիպուկ:

Անտոն Սուրեան կը սիրահարի տեսակաւոր տէգեր պատրաստող հմուտ վարպետի մը դաստը՝ Գլարային: Շուտով կ'ամուսնանան եւ տասը տարուան ընթացքին կ'ունենան վեց զաւակներ: Թոռներէն եւ ծոռներէն ոմանց անունները աւելի քան 100 տարի յիշատակուած են Վենետիկի զինանոցի փաստաթուղթերուն մէջ:

Անտոն Սուրեան 1571-ին կը մասնակցի Կորնթոսի ծովածոցի նաւամարտին: Վտանգելով իր անձը՝ արագօրէն կը նորոգէ վնասուած նաւերը: Նոյն տարուան Հոկտեմբերին, Յունաստանի արեւմտեան ափերուն մօտ, Լեփանթոյի հռչակաւոր ճակատամարտին, եւրոպական քրիստոնէայ դաշնակից պետութիւններու միացեալ ծովային ոյժերու (Տոն Խուան Աւստրիացիի գլխաւորած 217 ռազմանաւերով) եւ Ալի փաշայի ղեկավարած՝ Օսմանեան Կայսրութեան 275 ռազմանաւերու ահեղ ճակատամարտին իր անձնուէր մասնակցութիւնը կը բերէ եւ խիզախութեամբ կը փայլի Անտոն Սուրեանը: Ան նոր եղանակով դասաւորած էր իր պատրաստած թնդանօթները, որոնք դիպուկ, արագ, անվրէպ ու անողոք կերպով կը ռմբակոծէին թուրքերուն ռազմանաւերը՝ խուճափ մատնելով թշնամին:

Այդ օրը, հայ ճարտարագէտը, վտանգելով սեփական

կեանքը, խորտակումէ կը փրկէ դաշնակից ռազմանաւերը՝ իր ստեղծած նոր եղանակով արագօրէն նորոգելով զանոնք եւ գոցելով թշնամիին արկերէն յառաջացած ճեղքուածքները: Լեփանթոյի ծովային ճակատամարտին, թրքական նաւատորմը լիովին ջախջախուեցաւ: Այրեցան թուրքերու 94 նաւեր, 130-ը գերի ինկան: Թուրքերը կորսնցուցին նաեւ 300 թնդանօթ եւ տուին 15.000 գերի: Դաշնակիցները կորսնցուցին ընդամէնը 15 թիւնաւ եւ զոհուեցան 8.000 նաւաստիներ: Օսմանեան թուրքերուն համար, այս պարտութիւնը եղաւ ճակատագրական: Փրոֆ. Հայր Լեւոն Զէքիեանը այդ իրադարձութեան մասին գրած է. «... Սուրեանի ստեղծած անվրէպ թնդանօթները քրիստոնէական ոյժերու յաղթանակի գաղտնիքն էին»:

1575-ին Եւրոպան կը բռնկուի ժանտախտի համաճարակով: Վարակը արագօրէն կը հասնի Վենետիկ: Ձեռնարկուած հակամիջոցառումները արդիւնք չեն տար: Տեսնելով համաճարակին ահագնացող չափերը, Անտոն Սուրեանը կառավարութեան կ'առաջարկէ իր բժշկական օգնութիւնը: Կառավարութիւնը, տեղեակ ըլլալով 1571-ի ծովային ճակատամարտի ատեն Անտոնի պատրաստած դեղերով շատ վիրաւորներու բուժման, կ'ընդունի օգնութեան առաջարկը: Անտոնի կը վստահին Տորտոլթօ թաղամասի բնակչութեան փրկութեան գործը: 21 Յուլիս 1575-ին, դրսեւորելով գերմարդկային արիութիւն, Սուրեանը ձեռնամուխ կ'ըլլայ բռնկուած համաճարակին դէմ պայքարին: Ան ամբողջութեամբ կը նուիրուի մարդիկը փրկելու սրբազան գործին: Իր բժշկական եւ դեղագործական գիտելիքներով ան մարդիկը կը բուժէ անհաստոյց կերպով եւ հազարաւոր կեանքեր կը փրկէ:

Վենետիկի Հանրապետության Ծերակոյտին որոշումով, Անտոն Սուրեան կը պարգևատրուի: Այդ օրէն, ան յայտնի կ'ըլլայ նաեւ Բժշկեան (De Medice) մականունով: 17 Յուլիսը Վենետիկի մէջ կը հռչակուի Փրկութեան Օր եւ Անտոնի պատուին կը կառուցուի Ս. Փրկիչ եկեղեցին:

Կանգ առնելով Անտոն Սուրեանի դեղագործական եւ բժշկական կարողութեանց վրայ, կարելի է ենթադրել, որ ան անկասկած տիրապետած է ժանտախտը կանխելու համար նախատեսուած տարատեսակ դեղերու պատրաստման գաղտնիքներուն (ի դէպ, Ամիրտովլաթ Ամասիացիի «Անգիտաց Անպէտ» աշխատութիւնը կ'ընդգրկէ 3754 տեսակ դեղանիւթ, եւ դեղագիտական գրականութեան մէջ աշխարհի առաջին երկն է):

Անտոն Սուրեանի բազմաթիւ սխրանքներուն եւ բարերարութեանց համար՝ մարդկայնօրէն կը յուսայինք Վենետիկի պետութեան համապատասխան գնահատանքը: Սակայն, կառավարութիւնը շրայլ չէ, կը բաւարարուի տաղանդաւոր եւ քաջարի հայը մշտական ծառայութեան պահելով զինագործարանին մէջ՝ անոր ցմահ տրամադրելով անվճար սնունդ: Նման վերաբերմունքը յոյժ կը վշտացնէ Սուրեանը: Զայն կը սկսին հետապնդել նաեւ նախանձողները: Ան կ'ապրի բոլոր կողմերէն մոռցուած եւ՝ աղքատութեան մէջ:

Անտոն Սուրեան կը մահանայ 22 Օգոստոս 1591-ին՝ վաթսուն տարին չբոլորած, եւ կը թաղուի Ս. Մարթինոս եկեղեցւոյ գաւիթին մէջ: Անոր գործը կը շարունակէ ոչ-պակաս հռչակաւոր որդին՝ Ճիուզէփիէ (Յովսէփ) Սուրեանը: 1613-ին, ռազմական երկրաչափ Յովսէփ Անտոնի Սուրեանը կը պարգևատրուի Վենետիկի Ծերակոյտի յատուկ հրամանագրով՝ հօր հետ միասին

Լեփանթոյի ճակատամարտին դրսեւորած խիզախութեան համար:

Հայր եւ որդի Սուրեանները Վենետիկի Հանրապետութեան ծառայած են աւելի քան 75 տարի:

Անտոն Սուրեանի միւս որդին՝ Մարկոսը եւ թոռը՝ Պետրոսը իրենց բարի գործերուն համար արժանացած են փառք ու պատիւներու: Յետնորդներէն Վալմիրո Սուրեանը իր նախապապին պէս սիրած է պատրաստել հրազնի մանրակերտներ, նախագծած է սուզանաւ մը Հարաւային Ափրիկէի ափերը խորտակուած նաւերէն աղանանդներ դուրս հանելու համար:

Յարութիւն Մինասեան
Հոգեբոյժ-հոգեթերապիւթ

Արեւմտահայերէնի
վերածումը՝
Վահէ Սամուէլեանի, 2010

«ՆՈՐ ՄԱՐԱՇ», թիւ 4, 2010

ԱՆԱՀԻՏ ՍԱՀԻՆԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Կստահ եմ, որ ընթերցողին ծանօթ է պատկերուած միջավայրը: Զուարթնոցի տաճարն է՝ 7-րդ դարուն կանգնեցուած եւ աշխարհի ուշադրութիւնը գրաւած ճարտարապետական հրաշալիքը, որուն հմայքը հասած է մինչեւ Բարիզ՝ ի դէմս 13-րդ դարու կառոյց Աէն Շափէլի: Նոյնքան ծանօթ է նաեւ Անիի 11-րդ դարուն կառուցուած նոյնաոճ Գագկաշէնը: Յետագային շատ ու շատ ճարտարապետներ հպարտօրէն կրած են Զուարթնոցի ազդեցութիւնը: Ամենաթարմ օրինակներէն է Հալէպի հայ կաթողիկէ Ս. Երրորդութիւն եկեղեցին: Հալէպահայը, կաթօլիկ կամ ոչ, եկեղեցին ինքնաբոլս կերպով անուանակոչած էր Զուարթնոց, սակայն այդ օրերու Հալէպի հայ կաթողիկէներուն Առաջնորդը⁶⁴,

հայկական արմատներէն հեռու մէկն ըլլալով, մերժած էր այդ անունը՝ ի մեծ յուսախաբութիւն հալէպահայութեան մեծամասնութեան: Այս առիթով հրապարակայնօրէն կ'առաջարկեմ Հալէպի հայ կաթողիկէներու բարեջան Առաջնորդ Գերապայծառ Պետրոս Արք. Միրիաթեանին (Միրիաթի)՝ եկեղեցին վերանուանել Զուարթնոց, կամ եկեղեցիի պաշտօնական Ս. Երրորդութիւն անուան կցել Զուարթնոց անունը:

Ունեցած ենք նաեւ «Զուարթնոց» անունով գրական-գեղարուեստական պարբերական մը, որ ընդհատուածներով լոյս տեսած է Բարիզի մէջ 1929-1967 ժամանակաշրջանին՝ վաստակաշատ մտաւորական Հրանդ Բալուեանի խմբագրութեամբ, որուն աշխատակցած են հայ գրականութեան մեծանուն դէմքեր: Եղած են եւ այսօր ալ կան նոյն անունով ուրիշ պարբերականներ:

Զուարթնոցի ւերակներուն մէջ այս թեւաբաց արծիվի քանդակը հրապուրած է շատ այցելուներ: Մենք ալ երբ կը նկարուէինք, յիշեցինք, թէ ինչպէս Վարպետը՝ Աւետիք Իսահակեանը իր կեանքի վերջին տարիներուն լուսանկարուած էր ճիշդ նոյն տեղը՝ իր հռչակաւոր ձեռնափայտին հետ՝ ստեղծելով հմայիչ ու տպաւորիչ լուսանկար մը:

Գառնիի տաճարի ամբողջական վերականգնումէն ետք աշխուժացան խօսակցութիւնները նաեւ Զուարթնոցի ամբողջական վերականգնման մասին: Սակայն օրուան մասնագէտ պատասխանատուները սխալ գտան նման վերականգնումը՝ յենուելով գիտական բացատրութիւններու եւ տեսութիւններու վրայ: Այնուամենայնիւ, դասաւորուեցան տաճարին սիւնաշարերը, քանի մը կամարներ, մուտքեր եւ այլն:

Ջուարթնոցը ընդգրկուած է ԵՌԻՆԻՍԷՖ-ի պաշտպանութեան տակ գտնուող համաշխարհային ճարտարապետական կոթողներու ցանկին մէջ: Խորհուրդ կու տամ Հայաստանի Հանրապետութիւն այցելող ամէն մարդու, հայ թէ օտար, անպայման ժամանակ գտնել այցելելու Ջուարթնոց եւ հոգեպէս լիանալու անոր հրաշք ճարտարապետութեամբ ու արուեստի գլուխ-գործոց քանդակներով:

Վերադառնանք լուսանկարին մէջ երեւցող անձանց: Անոնք են՝ ձախէն աջ.

Վարդան Գրիգորեան.- Պատմական գիտութիւններու դոկտոր, Մաշտոցի անուան Մատենադարանի գիտաշխատող եւ գիտական գծով փոխ-տնօրէն: Հալէպահայութեան ծանօթ է իր յաճախակի այցելութեանց առիթներով: Ան Հալէպի մէջ կ'ունենար հրապարակային ելոյթներ՝ հայոց կոչ ընելով ի լոյս հանել պահուած ձեռագիր մատեններն ու Մատենադարանը հարստացնել հայոց ձեռագրական արժէքներով: Հեղինակած է բազմաթիւ մենագրութիւններ եւ գիտական յօդուածներ, որոնց մէջ կ'առանձնացնեն էսթոնացի միսիոնարուհի, հայոց վերքերուն բալասան դրած Միս Հետուիկ Պիլին նուիրուած գրքոյկը, զոր բարձր գնահատուեցաւ հայկական եւ էսթոնական պետական, գիտական ու ժողովրդային շրջանակներուն մէջ: Մեր բարեկամութիւնը կը շարունակուի բազմաթիւ տասնամեակներէ ի վեր: Ան այս պտոյտին կազմակերպիչն էր:

Լուսանկարին մէջտեղը երեւցողը այս տողերը գրողն է՝ Վահէ Սամուէլեանը: Իմ մասիս լաւ-գէշ խօսողներ եղած են. տեւ, օրինակ, Պէյրութի «Ջարթօնք» օրաթերթին 2 Մարտ 2002-ի թիւը եւ «Հայ Անցեալը՝ Լուսա-

նկարներով» մատենաշարիս Ա. գիրքին վերջնամասը: Ամենաթարմ օրինակն է նոյն «Ջարթօնք»ի 22 Դեկտեմբեր 2010-ի թիւին մէջ լոյս տեսած գրութիւն մը, որուն՝ խմբագրութեան կցած «գլխարկ»ին մէջ ցաւ կը յայտնուի, որ իբր «անճիշդ տեղեկութիւններ» հաղորդեր են թերթին մէջ իմ մէկ հրապարակումիս մէջ...

Լուսանկարին մէջ երեւցող ազնուազարմ տիկինը Լարձակագիր Անահիտ Սահինեանն է: Մեր ծանօթութիւնն ստեղծուեցաւ Ակադեմիայի Արուեստի Հիմնարկի տնօրէն, ակադեմիկոս Ռուբէն Զարեանին միջոցաւ, յորմէ հետէ մեր բարեկամութիւնը ուռճացաւ եւ փոխադարձ այցելութիւններով մտերմութեան վերածուեցաւ: Կեանքիս մէջ երբեւէ չեմ հանդիպած այսպիսի հաւասարակշիռ, չափի զգացողութեան տէր տիկնոջ: Բոլոր հանդիպումներուն ընթացքին, անմատչելի վեհութիւն մը կը կրէր եւ միշտ կը յատկանշուէր իր խոհականութեամբ: Փա՛ռք Աստուծոյ, ապրեցաւ 92 տարի՝ շրջապատուած զինք սիրող հարազատներով, զաւակներով, թոռնիկներով ու ծոռներով: Այս տարուան Յունուարի 7-ին, մահուան տարելիցին առթիւ հրաւիրուած էի մասնակցելու գերեզման այցելութեան եւ հոգեճաշին, որմէ ալ յառաջացաւ այս լուսանկարին պատմութիւնը ներկայացնելու փափաքը: Ափսո՛ս, որ Հայաստանի Գրողներու Միութեան աւելի քան 400 անդամներէն ոեւէ մէկը ներկայ չէր...

Անահիտ Սահինեանի գրական հունձքը ուշագրաւ է ու առատ: Թէժ պատերազմի տարիներուն, 1942-ին, «Վայելք» խորագիրը կրող առաջին վիպակին լոյս ընծայումով նախանշուեցան հեղինակի նկարագիրին հիմնական գիծերը: Այնուհետեւ, 1946-ին հրատարակ-

ուած «Խաչուղիներ»-ը մեծ արձագանգ ունեցաւ: 1955-ին ընթերցողի դատաստանին յանձնուած «Ծարաւ» վէպը նուիրուած էր կենսական նշանակութիւն ունեցող ոռոգման հարցերուն (վերահրատարակուած է 1980-ին եւ պետական մրցանակի արժանացած): 1974-ին լոյս տեսաւ «Կարօս»-ը, ուր կ'անդրադառնայ մարդկային ճակատագիրներու անհմանալի զարգացումներուն: Սահինեանի գրական վաստակին մաս կը կազմեն նաեւ բարոյախօսական բնոյթի պատմուածքներ ու անոնցմով կազմուած ժողովածուները՝ «Բարեկամներ», «Վերադարձի Արահետներով», «Ուշացած ժամադրութիւն» եւ «Կեանքներ»: Պարբերական մամուլին մէջ հրապարակուած ունի բազմաթիւ ակնարկներ, ուղեգրութիւններ, նօթեր եւ ինքնակենսագրական բնոյթի «Սեփական Ունեւորներով» պատումը: Եղած է «Պիոներ Կանչ» մանկապատանեկան թերթի խմբագիր, պարգեւատրուած է «Պատուոյ Նշան» շքանշանով («Հայկական Սովետական Հանրագիտարան», 10-րդ հատոր, էջ 141):

Մեր ընտանեկան բարեկամութիւնը խթան եղաւ, որպէսզի Հալէպի Գերմանիկ-Վասպուրական Մշակութային Միութեան Տիկնանց Վարչութիւնը 1970-ականներուն Անահիտ Սահինեանը Հալէպ հրաւիրէ դասախօսութեանց շարք մը տալու համար: Այս առթիւ կ'ուզեմ երկու պատահարներ պատմել, որոնք վեր կը հանեն Սահինեանի վերը նշած բարեմասնութիւնները:

Կազմակերպուած էր այցելութիւն Ս. Սիմէոն Միւնակեացի եկեղեցւոյ աներակներ: Վարչականներ, պատասխանատուներ եւ անդամներ, մօտ յիսուն հոգի, կը մասնակցէին այդ պտոյտին: Խաչածէ եկեղեցւոյ մուտքին, աջակողմեան բարձր պատին տակ, պեղում-

ներէն կուտակուած քարեր դասաւորուած էին: Գարնանամուտ էր, արեւը՝ հաճելի: Տիկնանց Վարչութիւնը պահը յարմար նկատեց նախաճաշիկի հիւրասիրութիւնը կատարելու: Կուտակուած քարերը յարմար էին արշաւէն յոգնածներուն՝ հիւրասիրութիւնը նստած վիճակով վայելելու: Բարձրացայ ամենավերի քարին վրայ: Պատին կռթնած երբ հագիւ բրդուձ մը համտեսած էի սանտուիչէն, յանկարծ գլխուս բան մը ինկաւ: Շփոթած, նկատեցի, որ 1-1.5 մէթր երկարութեամբ օձ մը ոտքերուս արանքէն սողալով կորսուեցաւ քարակոյտին ծակուծուկերուն մէջ: Պիմացէն այս բոլորը տեսնողներէն շատեր իրար անցան՝ «Օ՛ձ, օ՛ձ...» կրկնելով: Զիս շրջապատեցին, սկսան հարցուփորձել խայթոց ստացած ըլլալուս մասին: Խայթոցի որեւէ հետք չկար, ոչ ալ ցաւ կը զգայի... Կեանքիս մէջ առաջին անգամ էր, որ կենդանի օձի հետ շփում կ'ունենայի: Այնուհետեւ, արշաւի ողջ մնացեալ ժամանակ խօսակցութեան գլխաւոր նիւթը գլխուս ինկած օձն էր: Սողունին չափը բերնէ բերան ուռճացաւ, 1-1.5 մէթրը 4-5 մէթր եղաւ: Այս խօսակցութիւնները լսող տիկին Սահինեանը ականջիս փսփսաց. «Վահէ ջա՛ն, մինչեւ Հալէպ դառնանք, օձը երեւի վիշապ կը դառնայ...»:

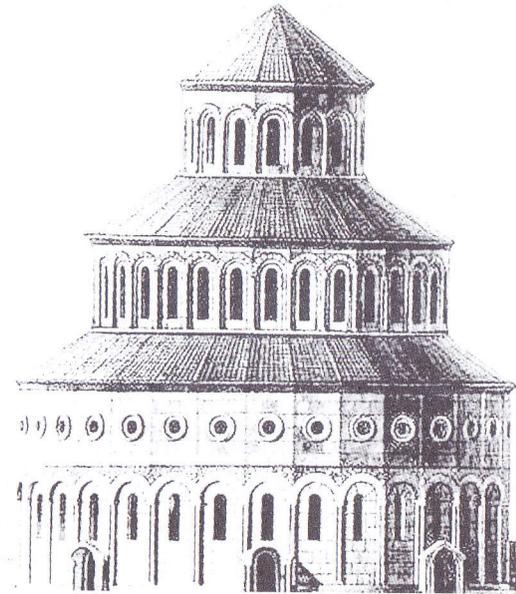
Մինչեւ Սահինեանին Հալէպ վերադարձը, աւարտեցի «Խաչուղիներ» հաստափոր հատորին ընթերցումը: Նպատակս էր մեր տան մէջ, գրասէր մտերիմներու սեղմ շրջանակով անոր քննարկումը կատարել: Օրն ու ժամը հասան: Ներկայ էին նաեւ տէր եւ տիկին Ասատուր եւ Ենովա Պետեանները⁶⁵: Հատորը ներկայացուց Հայկ Գույումճեանը՝ անսպասելի կերպով սուր քննադատական ոճով: Մթնոլորտը շիկացաւ: Պետեանները «մի կերպ» հաւասարակշռեցին ճնշող մթնոլորտը: Ի վերջոյ

պաշտպանական խօսք առաւ հեղինակը: Ան խոհուն դատողութեամբ լիուլի պատասխանեց քննադատութեանց եւ այնուհետ լռեց մինչեւ հաւաքոյթին աւարտը՝ բաւարարուելով հակիրճ պատասխաններ տալով իրեն ուղղուած հարցումներուն միայն...

Իբր վերջաբան պատմեմ նաեւ հետեւեալը: Վերջացած էր Անահիտ Սահինեանի Հալէպ կեցութեան ծրագիրը, ճշդուած էր վերադարձի օրը: Գերմանիկ-Վասպուրական Մշակութային Միութեան վերին մարմինը որոշած էր սեղմ շրջանակի մը մէջ ողջերթի հացկերոյթ մատուցել: Մասնակից էին միութեան միայն վարչական պատասխանատուները: Պատուոյ սեղանին կեդրոնը, Սահինեանի կողքին, նստած էին մէկ կողմը՝ հանրածանօթ Հաճի Նազարը⁶⁶, միւս կողմը՝ զինավաճառ Անագոն(եան)ը: Ճաշկերոյթի ընթացքին հնչեցին ողջերթի պաշտօնական ուղերձներ: Մնացած ամբողջ ժամանակ Սահինեանը կլանուած էր իր երկու սեղանակիցներուն հետ զրոյցով: Ամէն ինչ բարեյաջող անցաւ: Հանդիպումը վերջացաւ Սահինեանի շնորհակալական խօսքով: Մարդիկ ցրուեցան իրենց տուները: Մենք ալ, մեր հիւրին եւ պատուարժան Մինաս Օսկանեանին⁶⁷ ուղեկցութեամբ հասանք Սահինեանի իջեւանած հռչակաւոր Օթէլ Պարոնը⁶⁸ եւ նստեցանք պանդոկին ընդունարանը՝ վերջին սուրճը ըմբռնելու: Սահինեանը խօսք բացաւ վերը յիշածս երկու սեղանակիցներուն մասին եւ հարցումներով ողողեց մեզ: Ծայր աստիճան զարմացած էր, որ գրել-կարդալ չգիտցող Հաճի Նազարը հինգ լեզու կը խօսէր, որ ան Գերմանիոյ ամերիկեան գրաւման բանակէն գնուած բարեկարգ 50 «Ճիփ» ինքնաշարժներ նուիրած էր սուրիական բանա-

կին, իսկ երեւոյթով սովորական որսորդական զինավաճառ Անագոնը եղած է Քուպայի՝ Ֆիտէլ Քասթրոյի ղեկավարած յեղափոխականներուն սովետական զէնքի մատակարարը: Անահիտ Սահինեանը հիացած էր ու բացականչեց. «Մարդ արարածը ամենակարող է՝ նայած իր նուիրումին»:

2011

ՂԱՄԱՍԿԵԱՆ ՄԱՍՈՒՆՔՆԵՐ

Ա.

Երեւան: Հայ Կենսագիրներու Ակումբի ամենամսեայ հերթական հաւաքն էր: Աւարտին, մեծահասակ տիկին մը ներկայացաւ ինծի. Եղիսաբէթ Արսէնի Բարսեղեան: գիրքէս կրած տպաւորութիւններէն մղուած՝ ձեռքին բռնած քանի մը լուսանկարները տուաւ ինծի՝ հապճեպ բացատրական տեղեկութիւններով: Այս անակնկալ եւ անսպասելի հանդիպումին պատրաստ չէի գրառումներ կատարելու: Ան ինծի հաւաստիացուց, թէ նկարներուն ետեւը արձանագրութիւններ թողած է՝ իւրաքանչիւրի ետին՝ առանձինն: Իբր յաւելեալ տեղեկութիւն, ան հաղորդեց, թէ 1946-ին իր ընտանիքը հայրենադարձած է Դամասկոսէն, ուր ատեն մը առաջ սպաննած էին հայրը՝ իբր ... համայնավար գործիչ: Կարիք կա՞ր ըսելու, թէ որոնք էին դահիճները...

Ինծի տրուած լուսանկարները երեք հատ են՝ 1934-էն

1945 ժամանակաշրջանի դամասկահայ մասունքներ:

Քննարկելով իւրաքանչիւրը, գտայ, որ պէտք է զանազան հարցեր լուսաբանուէին: Անհրաժեշտ էր կրկին հանդիպիլ Տիկ. Եղիսաբէթ Բարսեղեանին՝ յառաջացած հարցերը պարզաբանելու համար:

Ամիսներ անցան աննկատ կերպով. Կենսագիրներու Ակումբի հերթական հաւաքին բացակայեցայ ճամբորդութեան պատճառով, յաջորդին ալ բացակայ էր Տիկ. Բարսեղեանը: Պէտք եղած հետեւողականութիւնը չցուցաբերեցի՝ սպասելով Ակումբի մէկ ուրիշ հաւաքի մը՝ հանդիպելու անոր: Սակայն օր մըն ալ ստացայ անսպասելի եւ տխուր լուրը՝ Տիկ. Բարսեղեան մահացեր էր սրտի տագնապի պատճառով...

Շուարած էի. Երեք լուսանկարները կցկտուր տեղեկութիւններով կարելի՞ էր հրատարակել:

Կը տարակուսիմ՝ զանոնք արդեօք միասնաբա՞ր ներկայացնեմ, թէ՞ իւրաքանչիւրը առանձինն, բայց յաջորդաբար:

Ուրեմն, վերի նկարը, ըստ անոր ետեւի արձանագրութեան (կ'արտագրեմ նոյնութեամբ), «10 Յուլիս 1944, Դամասկոս, 2-րդ դասարան, բողոքական Հայ Աւետարանչական դպրոցների...»: «...ների»ն «դպրոց»էն բաժնուած է տողադարձով: Ինչո՞ւ յոգնակի. Արդեօք մէկէ աւելի՞ հայ աւետարանական դպրոցներ կային Դամասկոսի մէջ...

Նկարին մէջ երեւցողները ներկայացնեմ ինծի փոխանցուած անուանացանկով՝ նոյնութեամբ. «Ուոքի, աջից ծախ. 1 - Պերճուհի Սեֆերեան, 2 - Վարդուհի Պելեան, 3 - Աստղիկ Գոջազայանեան, 4 - Մարգարիտ Թորոսեան, 5 - Վիկտոր Պաղտատեան, 6 - Թագուհի Գոջազայանեան, 7 -

Վիկտորիա Կոչարեան (հաւանաբար պէտք է ըլլայ «Կէօջէրեան»), 8 - Մարգարիտ Գիւլգիւլեան, 9 - Լիդա Եփրեմեան:

Նստած, ձախից աջ. 10 - Սօսի Պուլտուքեան (գրուած է «Պուլտակեան», ինչը սխալ կը նկատեմ), 11 - Լուիզա Ջախատուրեան (հաւանաբար պէտք է ըլլայ «Պահատուրեան»), 12 - Լուիզա Կոչարեան (հաւանաբար պէտք է ըլլայ «Կէօջէրեան»), 13 - Ժանէթ Կցինեան (հաւանաբար պէտք է ըլլայ «Կտցինեան»), 14 - Ժազլին Ասարեան, 15 - Տալիթա Պայրագտարեան, 16 - Եղիսաբէթ Բարսեղեան»՝ նկարին տէրը:

Բոլորը եօթը-ութը տարեկան աղջիկներ են, բացի մէկէն: Արդեօք տղոց բաժինը առանձի՞ն էր...

Թէեւ անուանացանկը ներկայացուցի դասական ուղղագրութեամբ, բայց պահեցի արեւելահայերէնի հնչիւնաբանութիւնը:

Վստահ եմ, որ վերոյիշեալներէն մաս մը կամ անոնց ժառանգները կը գոյատուեն, սակայն Աստուած գիտէ, թէ

աշխարհի ո՞ր մասին մէջ ցրուած են: Եթէ հանդիպին այս գրութեան, փափաքելի է լսել անոնց արծազանգը:

Բ.

Երկրորդ նկարը կը կրէ «22 Յուլիս 1945 (Տամաս), Ազգ. Ս. Թարգմանչաց նախակրթարանի ուսուցչական կազմը» արծանագրութիւնը: Տրուած են նաեւ օրիորդաց անունները, որոնք են, ըստ Եղիսաբէթ Բարսեղեանի, աջէն ձախ.

Ուոքի՝ Օրիորդներ Թէվրիզ Մանուկեան, Մարի Տէր Աէորգեան, Գաղթուհի Յովհաննէսեան, Սառա Ջուլֆայեան:

Նստած՝ Ովսաննա Գիրիւմեան, Սանդուխտ Բարսեղեան: Վերջինս նկարները տրամադրած Տիկ. Եղիսաբէթ Բարսեղեանի հօրաքոյրն է: Ղամասկոսի ազգային երեւելիներէն՝ Ռաս-իւլ-Այն գործող բժիշկ Ճորճ Բարսեղեանն ու Տիկին Ճենին արդեօք նոյն տոհմէ՞ն են:

Ղամասկոսի՝ 1898-ին հիմնուած եւ այժմ երկրորդական վարժարան Սրբոց Թարգմանչացը կը գործէ մինչեւ օրս: Ներկայիս տնօրէնն է Պր. Յակոբ Վարդանեանը:

Առաջին գրքիս 124-րդ էջին վրայ կայ վկայագիրի մը յատուկ գրութիւնս, ուր կը յիշատակուի այս վարժարանի 1920-ի հոգաբարձութեան մշակած օրինակելի կանոնագիրը: Կ'արժէ վերընթերցել:

Վերը նշուած օրիորդներուն անուններէն հետաքրքրական է երրորդը՝ Գաղթուհի: Երբեւէ չեմ հանդիպած այս անունը կրող որեւէ այլ օրիորդի⁶⁹: Ան ծնած է 1915-ին՝ գաղթի ճամբուն վրայ, հետեւաբար ծնողները զայն կոչած

են ... Գաղթուհի: Աստուած իմ, ի՛նչ տառապանքներ կրած են մեր մայրերը, ինչպիսի՛ պողպատեայ կամքով գոյատևած են: Տէ՛ր իմ, ա՛լ կը բաւէ՛, ցո՛յց տուր Քու հզօրութիւնդ հայ ժողովուրդի արիւնը եօթը հարիւր տարիներէ ի վեր ծոող մարդակերպ գազաններուն: Աւելի լաւ կ'ըլլայ, որ մենք կազմակերպուինք նոր Նժդեհներու բանակով մը, որուն ոգեշնչող օրինակը տեսանք Հ. Հ.ի անկախութեան 20-ամեակին նուիրուած տողանցքին: Պէտք է միշտ պատրաստ ըլլալ, քանի որ սպառնալիքը միշտ մեր գլխավերեւն է

Այս լուսանկարին ետեւը կայ լուսանկարիչին կնիքը՝ PHOTO STAR - DAMAS տեսքով:

Գ.

Արձանագրութիւնը կը յայտնէ. «Նկարուած Պապ Շարքիի պարտէզներուն մէջ՝ դպրոցական պտոյտի մը ընթացքին: 17 - 5 - 934, Դամասկոս»:

Արձանագրութիւնն ունի յիշատակութիւն միայն հինգ անձերու անուններու:

Նկարին կեդրոնը գրաւած ուշագրաւ դէմքն է այդ օրերուն Դամասկոսի թեմի Կաթողիկոսական Փոխանորդ Եփրեմ Եպս. Տոհմունին:

Մէջբերեմ յիշատակուած անունները. ետեւի շարքէն աջէն առաջինը «Պրն. Բարսեղ»ն է, միւս երկուքի անուններուն յիշատակութիւնը չկայ: Նստած, աջէն ձախ՝ «1 - Օր. Կուլուզար, 2 - Օր. Սանդուխտ, 3 - ?, 4 - Օր. Մարի, 5 - Տոհմունին»:

Կ'արժէ հոս շեղուիլ եւ ծանօթանալ Տէր Եփրեմ Արքեպիսկոպոս Տոհմունիի կենսագրութեանը:

Աշխարհական անունով՝ Կարապետ, ծնած է Սիս, 1880-ին՝ Ասըլեան ընտանիքէն: Նախակրթութիւնն ստացած է ծննդավայրի ազգային վարժարանին մէջ: 1908-ին մտած է Սիսի վանքի ժառանգաւորաց

Վարժարանը: Սարկաւագ ձեռնադրուած է Կիրակոս Եպիսկոպոս Բէքմէզճեանէն՝ 1909-ին: Սահակ Բ. Խապայեան Կաթողիկոսին ձեռամբ ստացած է վարդապետական աստիճան: 1920-ին՝ ծայրագոյն վարդապետ: 1930-ին Եպիսկոպոս կ'օծուի Դամասկոսի մէջ, 1937-ին կը ստանայ արքութեան տիտղոս: Վարչական պաշտօններ վարած է աւելի քան քառորդ դար՝ 1920-1923՝ հոգեւոր հովիւ Յունաստանի մէջ, 1923-1929-ին եղած է Լիբանանի թեմի Կաթողիկոսական Փոխանորդ, 1924-1925-ին՝ Բերիոյ թեմի Առաջնորդական Տեղապահ, 1925-1933-ին՝ Անտիոքի թեմի, իսկ 1933-1946-ին՝ Դամասկոսի թեմի Կաթողիկոսական Փոխանորդ: 1945-ին, իբրեւ Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան պատուիրակ՝ մեկնած է Ս. Էջմիածին՝ մասնակցելու Ազգային-Եկեղեցական ժողովին եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գէորգ Զ.ի ընտրութեան:

Վախճանած է 17 Նոյեմբեր 1946-ին, Դամասկոսի Առաջնորդարանին մէջ՝ սրտի կաթուածի պատճառով: Գարեգին Ա. Յովսէփեանի կարգադրութեամբ, վերջին օծումի եւ թաղման համար Դամասկոս կ'երթան Խաղ Արք. Աջապահեանը, Ղեւոնդ Ծ. Վրդ. Չէպէյեանն ու Տաճատ Վրդ. Ուրֆալեանը: Յուղարկուորութիւնը տեղի կ'ունենայ 20 Նոյեմբեր 1946-ին, Ս. Սարգիս առաջնորդանիստ եկեղեցւոյ մէջ: Կը թաղուի եկեղեցւոյ բակին մէջ («Հասկ» ամսագիր, 1946, թիւ 11): Յետագային կը տեղադրուի տապանաքար մը:

Տոհմունի Սրբազանին մասին հետաքրքրական տեղեկութիւններ լոյս տեսած են «Դամասկահայ Ամէնուն Տարեգիրքը»-ի 1958-ի Ա. թիւին մէջ, տպարան Եիրիքեան հրատարակութիւն: Ափսո՛ւս, այս տարեգիրքէն այլ թիւեր լոյս չեն տեսած:

Տարեգիրքին մէջ տեղադրուած է «Դամասկոսի Յուշերէս» վերնագրով գրութիւն մը՝ Վերապատուելի Ներսէս Սարեանի կողմէ, որ 1926-էն սկսեալ մօտ 30 տարի եղած է Դամասկոսի հայ աւետարանական համայնքին հոգեւոր հովիւը: Վերապատուելին զանազան տեղեկութիւններով կը պատմէ իր յուշերը, Տոհմունի Սրբազանին հետ իր ջերմ յարաբերութիւնները:

Վերոյիշեալ տարեգիրքին մէջ, դամասկահայ գաղութի պատմութեան ուսումնասիրութեան համար գրութեան բաժին մը ունի նաեւ Շաւարշ Վրդ. Գույումճեանը (յետագային՝ Դամասկոսի թեմի Առաջնորդ, Եպիսկոպոս): Սոյն գրութեան մէջ, այլոց շարքին, կը հանդիպինք Եփրեմ Տոհմունի Սրբազանի հակիրճ կենսագրութեան:

Յիշեալ տեղեկութիւնները այս գրութեանս համար հաւաքեցին Տիարք Սարգիս Քէշիշեանը (դամասկահայ) եւ Գէորգ Եազըճեանը (պէրութահայ), իսկ Սրբազանին փառահեղ լուսանկարը տրամադրեց Դամասկոսի թեմի այժմու Առաջնորդ Արմաշ Եպս. Նալպանտեանը: Մեծ դժուարութեամբ արտագրեցինք լուսանկարին աջ կողմին վարի նշումը՝ Photo Francia Jack Dakessian ... ? Damas: Կարելի չեղաւ տեղեկանալ, թէ այդ ի՞նչ մետալ է, զոր իր կուրծքին կը կրէ Տոհմունի Սրբազանը:

Տիկին Բարսեղեան, հոգիդ խաղաղ մնայ: Ձեր տրամադրած նկարներուն մասին այսքանը կրցայ ընել: Գիտեմ, որ պակասաւոր է, բայց եթէ չյաջողիմ նոր տեղեկութիւններ գտնել, երկինքի արքայութեան մէջ կ'ամբողջացնենք:

« ԷՐՄԵՆԻ ԷԼԻՖՊԱՍԻ »
 (« Հայկական այբուբենը »)

Ձեզի ներկայացնելիքս լուսանկար չէ, այլ՝ 1901-ին «Տէր Սաստէթ»⁷⁰, Պապը Ալի պողոտայ⁷¹, թիւ 38 հասցեով գտնուող՝ «Սարըեան եւ շէրիքի»⁷² տպարանէն լոյս տեսած՝ «Էրմէնիճէ Օգումագ Եագմագ Եոյրէնէնլէր Իչիւն»⁷³ խորագիրով 32 էջոց պրակ մը՝ 13 x 19 սանթիմէթը չափերով: Պատրաստողն է Վահրամ Յ. Մարգարեանը, որուն անունը կը տեսնէք պրակի կողքին վրայ տպուած:

Թէեւ իբրեւ ոչ-մասնագէտի իմ գործս չէ այս նիւթին քննարկումը, այդուհանդերձ անիկա արժանի է պատշաճ ուշադրութեան: Ես պարզապէս կը տեղեկագրեմ: Ճիշդ կ'ըլլար եթէ այս նիւթը քննարկէին հայ օսմանագէտները, մինչդեռ հայկական միջավայրին մէջ օսմանագէտի գոյութիւնը շատ դժուար է, եթէ ոչ անհնար: Շատ պիտի փափաքէի, որ Լոս Անճելոսի թանկագին բարեկամս ու մարաշցի հայրենակիցս՝ արաբագէտ-օսմանագէտ Տիար Կարօ Մոմճեանը ինք կատարէր համապատասխան փորձագիտական հետազօտութիւնը:

Չարմանալին այն է, որ 1901 թուականին պոլսեցի հայ

նտաւորականը հետամուտ է թուրքին հայոց այբուբենը սորվեցնելու, մինչդեռ նոյն թուրքերը, հին թէ երիտասարդ, հայութիւնն ի սպառ վերացնելու ծրագիրներ կը մշակէին եւ յարմար առիթներուն ալ կը գործադրէին⁷⁴:

Իմ համոզումովս՝ «Սարըեան եւ շէրիքի» կոչուած տպարանը հայկական տպարան մը եղած է:

«Էսեր»ը⁷⁵ պատրաստող Վահրամ Յ. Մարգարեանի մասին տեղեկութիւններ չկան հայկական հանրագիտարաններուն մէջ: Կը մնայ պոլսահայ աղբիւրները պրպտել⁷⁶:

Դարձնենք պրակին առաջին կողք-էջը եւ ծանօթանանք «Մուգատտէմէ» վերնագրուած հայատառ թրքերէն յառաջաբանին, զոր մեզի համար ձեռնհասօրէն թարգմանեց երեւանաբնակ պոլսահայ Տիար Տիրան Լոզմակէօգեանը: 3-րդ էջին վրայ տպուած է նոյն յառաջաբանը՝ արաբատառ օսմաներէնով:

«Հայերէն սորվելու համար իմ նախապէս հրատարակած «Գեղեցիկ Ջբօսարան» կոչուող գիրքին առաջին եւ երկրորդ մասերը կայսերական քաղաքացիական դպրոցներուն կողմէ ընդունուելու եւ դասաւանդման ներգրաւելու համար տպեցի այս գրքոյկը: Չնայած որ ասկէ առաջ կարող դասատուներու կողմէ հայերէնի այբուբենի պրակներ հրատարակուած են, մեր այս այբբենարանին ձեւն ու կանոնը տարբեր են: Այնպէս որ այս ձեւը առաջին օրէն կարդալու եւ կարդացածը հասկնալու վրայ է հիմնուած: Ներկայացուած օրինակները հայերէն տառերով թրքերէն բառեր ըլլալնուն պատճառով, անհրաժեշտութիւն չկայ հարցնելու «Ճի՞շդ է, թէ՞ սխալ»: Բացի այդ, դժուար ձայներով քանի մը գիրերու մասին բացատրութիւն տրուած է, եւ իբրեւ յաւելուած, հայերէն ու թրքերէն

համառօտ խօսակցական մըն ալ աւելցուած է: Մեր այս ստեղծագործութիւնը եթէ սորվիլ փափաքողներուն համար օգտակար ըլլայ՝ մենք մեր վարձատրութիւնն ստացած կ'ըլլանք:

Վահրամ

Սթանպուլ, Մերձան Շուկայ թիւ 57»:

Շատ հետաքրքրական է յառաջաբանին սկիզբը, ուր կը կարդանք, թէ այս պրակին հեղինակը թուրքին հայերէն սորվեցնելու նախափորձ ունի: Ան նաեւ կը վկայէ, թէ «կարող դասատուներ» եւս հայերէն այբուբենի պրակներ հրատարակած են, բայց այս պրակին «ձեւն ու կանոնը տարբեր են»: Կայ աւելի զարմանալին՝ իր առաջին գիրքը՝ «Գեղեցիկ Ջբօսարան»ը իբր թէ «կայսերական քաղաքացիական դպրոցներուն կողմէ ընդունուած եւ դասաւանդման ներգրաւուած է»: Անվարան կ'ըսեմ՝ ասիկա փուճ երեւակայութիւն է:

Ուրիշ անգամ ուրիշ տեղ մըն ալ հանդիպած եմ նման անհեթեթ յայտարարութեան: Պետրոս Ջէքի Կարապետեանը⁷⁷ 1907-ին իր հրատարակած հայերէն-օսմաներէն բառարանի յառաջաբանին մէջ կ'ըսէ, թէ «հայերէնի ուսուցումը պարտաւորիչ է թուրք երկրորդական եւ բարձրագոյն վարժարանաց մէջ»: Օրին դիմած էի Կ. Պոլիս՝ մշակութային գործիչ տոքթ. Հրանդ Փափագեանին, որ հարցը հետազօտելէ յետոյ հեզմանքով գրած էր, թէ տպուածը «քաղցր երագ» մըն էր... Օսմանեան Կայսրութիւնը հպատակ հայուն առաջին իսկ օրէն

ارمنيجه يازيلرك اسملري وصدالري

صدا	اسم	صدا	اسم	صدا	اسم
Մ	آ	Մ	آ	Մ	آ
Բ	ب	Բ	ب	Բ	ب
Գ	ق	Գ	ق	Գ	ق
Դ	ط	Դ	ط	Դ	ط
Ե	ی	Ե	ی	Ե	ی
Զ	ز	Զ	ز	Զ	ز
Է	ا	Է	ا	Է	ا
Ը	ی	Ը	ی	Ը	ی
Թ	ت	Թ	ت	Թ	ت
Ժ	ز	Ժ	ز	Ժ	ز
Ի	ی	Ի	ی	Ի	ی
Լ	ل	Լ	ل	Լ	ل
Խ	خ	Խ	خ	Խ	خ
Յ	نا	Յ	نا	Յ	نا
Կ	ک	Կ	ک	Կ	ک
Ն	ح	Ն	ح	Ն	ح
Շ	ج	Շ	ج	Շ	ج
Չ	غ	Չ	غ	Չ	غ
Պ	ج	Պ	ج	Պ	ج

الميامز ۷ نجی صحیفه دن باشلار ۵-۴ صحیفه لر ارمنيجه يازيلره كوز آلمشوق.
 ايجون قولمش ۶ نجی ايسه يازى اوكرتمكه مخصوصدم .

վերաբերած է իբրեւ թուրքին ստորադաս ժողովուրդի եւ բռնի կրօնափոխութեամբ ու ցեղասպանութեամբ ուզած է հայը վերացնել Հայաստանի տարածքէն: Տրամաբանական չէ, թէ ինչո՞ւ տիրակալ թուրքը հայերէն պիտի սորվէր, այն ալ՝ պարտադիր:

Օանօթացէ՛ք չորրորդ էջի՝ հայկական տառերու օսմաներէնով անուններուն եւ հնչիւններուն (տե՛ս կողքի էջը): Արաբերէն այբուբենի տառաձանաչին համար շատ հետաքրքրական է ծանօթանալ հայերէնի նոյնահունչ տառերուն ձայնագրութեան. գ, կ, ք - ձ, ծ, ց - ռ, ր - բ, պ, փ - դ, տ, թ - ե, է - ջ, ճ, չ:

Հինգերորդ էջով կը ծանօթացնէ հայերէն ՏՊԱԳԻՐ եւ ԳԼԽԱԳԻՐ տառերը: Յաջորդ էջով ցոյց կու տայ ձեռագիրը եւ գրելաձեւը՝ չորս գիծերու բացատրութեամբ: Այսպէս, մէջտեղի երկու գիծերով, ա-ս-ո-ւ-ւ-ռ, մէջտեղէն վեր՝ ժ-ծ-հ-ճ-մ-ե-ն, մէջտեղէն վար՝ բ-գ-ք-դ-ր-պ-զ-լ-ղ-ը-չ-ջ եւ վերի գիծէն մինչեւ վարի գիծը՝ ի-խ-կ-փ-վ-է-ֆ: Այս ցուցակին վարը գրուած է՝ «Գրատուն Մարգարեան, հաստատեալ 1805»: Ուրեմն, մօտ 100 տարուան փորձառութիւն ունի հրատարակիչը:

Յաջորդող 11 էջերուն մէջ, բացատրեալ օրինակներով կը սորվեցնէ հայերէն տառերը-բառերը՝ հայատառ թրքերէն հնչիւնաբանութեամբ, ինչպէս որ կ'ըսէ յառաջաբանին մէջ:

21-րդ էջով, կը սորվեցնէ կարճ խօսակցութիւններ՝ հայատառ թրքերէնով. բարի լոյս = սապահլար խայր օլտուն, ինչպէ՞ս էք = նասը՞լ սընըզ: Կը սորվեցուին թուանշանները՝ 1-2-3-էն մինչեւ միլիոն՝ պիր-իքի-իւչ ... միլիոն, շաբթուան օրերը = հաֆթանըն կիւնլէրի: Կը

ծանօթացուին քերականական կանոնները՝ սահմանական եղանակ, եզակի-յոզնակի եւ այլն, եւ այլն:

Հիմա հարց տամ՝ այս պրակը արդեօ՞ք յաջողած ձեռնարկ է, քանի՞ թուրք հետեւած է այս ու նման այբբենարաններու եւ հայոց տառերը կամ հայերէնը սորված, իսկ եթէ եղած են նմաններ՝ անոնց հայերէն սորվիլը մեզի որեւէ օգուտ տուա՞ծ է, թէ՞ նոյնիսկ վնասած: Այս եւ ուրիշ բազմաթիւ հարցումներ կը խուժեն միտքս: Տարդ չեմ կրցած եզրակացնել, թէ այս ու նման ձեռնարկները մեզի՝ հայերուս համար օգտակա՞ր եղած են, թէ՞ անտեղի ու անարդիւնաւէտ վատնուած ջանքեր եղած են:

Ընթերցող, դո՞ւն ինչ կ'ըսես:

Վահէ Սամուէլեան

2011

3. 9

ԱՌ ՈՐ ԱՆԿ Է

Այս գրութիւնս ղրկեցի օսմանագէտ Տիար Կարապետ Մոմձեանին՝ առաջին հերթին յարգարժան մասնագէտին կարծիքը լսելու համար: Անդրադարձը ապշեցուցիչ էր: Կը մէջբերեմ ամբողջութեամբ: Նկատելով, որ մեր փոխադարձ կապը էլ. նամակի միջոցաւ էր, լատինատառ հայերէնը վերածեցի հայատառի:

Շնորհակալութիւն ղրկած տեղեկանքին համար: Ես այս գրագրութիւն սորվեցնող գրքոյկին մասին լսած էի, բայց զայն չէի տեսած: Հիմա տեսայ մասամբ:

Վահրամ Մարգարեանը այս գրքոյկը իսկապէս պատրաստած է հայերէն սորվիլ ուզող թուրք աշակերտներու համար:

Դժբախտաբար, պոլսահայ մասնագէտ Հրանդ Փափագեանը ճիշդ գնահատական չէ կատարած Ձեզի: Հայերէնը օսմանեան «իտատիէ» դպրոցներու մէջ ընդունուած պետական լեզու էր, եւ Ձէքի Կարապետեանի երկհատոր հայերէն-օսմաներէն բառարանը շատ կարելու էր այդ գործին համար: Չի կրնար ըլլալ, որ Տիար Փափագեանը չգիտնայ, որ Ձէքի Կարապետեանը հայերէն կը դասուանդէր թէ՛ հայկական երկրորդականին մէջ եւ թէ՛ օսմանեան «իտատիէ»ին մէջ: Հետեւաբար, այս երկու անձերը ակադեմական պիտի նկատել ու ոչ այլ բան, Վահէ ջան...

Ըսեմ նաեւ, որ Կարապետեանի երկհատոր բառարանը անցնող տարի վերատպուեցաւ Թրքական Պատմութեան Կառոյցին կողմէ... Սա հեզնանք է, որով անոնք աւելի լաւ գիտեն երկին իմաստը, քան մեր սիրելի մասնագէտները:

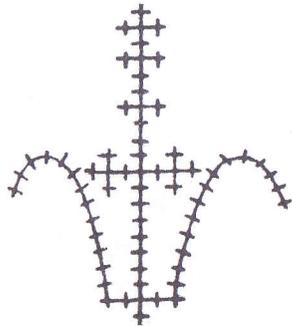
Դժբախտութիւն է նաեւ այն, որ այսօր, Երեւանի Համալսարանի Արեւելագիտութեան Բաժանմունքը օսմաներէնի մասնագէտ չունի ու տարին քանի մը ամիս Փեթերպուրկէն ժամանող մասնագէտի մը կը դիմեն այդ լեզուն սորվիլ ուզող 7 ուսանողներ, որոնք կարողացած են ճարել Ձէքիի բառարանի ֆօթօքօփին (այդ ուսանողները ինձի հետ կապի մէջ են ու ես մասամբ կ'օգնեմ անոնց՝ իմ թարգմանած նիւթերս ու բնօրինակները

ղրկելով անոնց)...

(Եթէ կարելի է, սիրելի՛ Վահէ, գրքոյկին բոլոր էջերուն նկարները ուղարկես ինձի, շատ շնորհակալ կ'ըլլամ):
Մարաշցիական բարեւներով⁷⁸

Կարօ Մոմճեան:

Անյապաղ կերպով, գրքոյկէն երկու օրինակ նամակատան միջոցով ղրկեցի Կարապետ Մոմճեանին: Վստահ եմ, որ անոնք պիտի ծառայեն ճիշդ նպատակին:

CARTE POSTALE-Ի Մ Ա Հ Ա Ն Գ Ո Յ Ց Ա

Կարդանանքի յիշատակին նուիրուած այս հանրաժանօթ նկարը պատրաստուած է Վենետիկի Մխիթարեան Հայրերուն կողմէ՝ 19-րդ դարուն՝ յարնող հայկական ազատագրական պայքարի կազմաւորման շրջանին: Նկարը ստեղծագործողներն են իտալացի

նկարիչներ՝ Մխիթարեաններու ցուցմունքով:

Հետաքրքրական են այս նկարին ետեւի գոյգ կնիքները, որոնց միատեղ երեւալը ինծի համար մնաց անլուծելի հանգոյց, այն ալ՝ Վարդանանցին նուիրուած *carte postale*-ի մը ետեւը:

Այս տոմսը ծեռք բերած էր հաւաքորդ դասընկերս⁷⁹, որ զայն ինծի տուած էր հրապարակելու համար, բայց տարիներով մնաց աչքիս առջեւ՝ հանգոյցը չկարենալ լուծելուս պատճառաւ: Մասնակի յայտնաբերում մը այժմ խթանեց միտքս, որպէսզի հրապարակեմ զայն՝ յուսալով, որ կը հանդիպիմ մասնագէտ վերլուծողին՝ հանգոյցի ամբողջական քանդման համար...

Վահան Քոչարի՝ 2007-ին լոյս տեսած «Հայ Լուսանկարիչներ» գեղատիպ ու շնորհակալ աշխատանքի արդիւնք հատորին 126-րդ էջին վրայ գտայ կեսարացի Գաւուք Արթոյի կենսագրականը՝ անոր լուսանկարով:

Ափսո՛ւ, որ մեր ունեցած կնիքն ամբողջական չէ, իսկ լատինական տառերէն արտագրողը սխալած է. պէտք է գրեր Գաւուգեան եւ ոչ թէ Քայուքեան: սխալած է նաեւ նշելով Հ գիրը, մինչդեռ ճիշդն է Յ. (Յովհաննէս): Ուրեմն, այս կնիքը պատկանած է Գաւուք Արթոյի (Յարութիւնի) հօրը՝ Յովհաննէսին: Մեծ Եղեռնի տարիներուն ան ըլլալով աստանդական, դժուար է ճշդել, թէ քանի՞ տարի աշխատած է Ատանայի մէջ, քանի՞ տարի՝ Երուսաղէմ եւ Կիպրոս՝ 1923-ին ի վերջոյ Գահիրէ հիմնաւորուելու համար:

Կարելի չէղաւ ճշդել նաեւ Գաւուք Արթոյի հօր՝ նկարիչ-լուսանկարիչ Յովհաննէս Գաւուքեանի ծննդեան եւ մահուան թուականները: Եթէ 1915-ին արդէն բռնած էր գաղթի ճամբան եւ Միջերկրականի ափին՝ Մերսին

նաւահանգիստին մէջ ծնած էր կրտսեր որդին, կ'ենթադրեմ, որ այդ տարիներուն միջին տարիքի պէտք է ըլլար: Հաւանական է, որ մահացած ըլլայ Գահիրէի մէջ, բայց տեսած ըլլայ կրտսեր որդիին՝ Յարութիւն-Գաւուք Արթոյի յաջողութիւնները:

Գոհանանք այսքանով: Վստահ եմ, որ աւելի խոր ու համբերատար պրպտումներն ի յայտ կը բերեն լուսանկարիչ Յարութիւն Գաւուքեանի աշխատանքի նմոյշները, որոնք, անկասկած, պիտի հարստացնեն հայ լուսանկարչութեան աւանդը:

Այժմ մեր հայեացքը թեքենք լուսանկարիչի կնիքի Ա կողքին կնքուած «Հայ Տրամադիկ Վարիչ Մարմին - Թատերախումբ» հաւկթածեւ կնիքին: Անվարան դիմեցի սփիւռքահայ թատրոնի պատմութեան հետազօտող Գառնիկ Ստեփանեանի մշակած աղբիւրին, կեդրոնացայ «Պոլսոյ Հայ Տրամադիկ Թատերախումբ»-ի գործունէութեան վրայ, բայց ափսո՛ւ, որ կնիքին տէրը այս մէկը չէր: Հայ թատրոնի պատմութեան քաջատեղեակ բարեկանս՝ Բախտիար Յովակիմեանը ցոյց տուաւ Պոլսոյ Հայ Տրամադիկին կլոր կնիքին պատկերը, որ իր բովանդակութեամբ յստակօրէն կը տարբերէր մեր ուսումնասիրած հաւկթածեւ կնիքէն:

«Տրամադիկ» յորջորջումով շարք մը թատերախումբեր գործած են աշխարհի զանազան գաղութներուն մէջ: Հալէպ եւս ունէր «Տրամադիկ թատերախումբ»՝ Վարդան Պարիկեանի ղեկավարութեամբ, 1934-ին հիմնուած «Նոր Սերունդ Մշակութային Միութեան» հովանաւորութեամբ, որոնց գործունէութիւնը կը սահմանափակուէր 1950-ական տարիներուն: Հետեւաբար՝ ոչ մէկ առնչութիւն մեր փնտռածին հետ:

Ետևեցայ Հենրիկ Յովհաննիսեանի թատերական ժառանգութեանց գործերուն: Խորհուրդ տուին պրպտել բազմաժառանգ թատերական գիրքերու հեղինակ Բաբգէն Յարութիւնեանի «19-20-րդ դարերու Հայ Թատրոնի Տարեգրութիւն» մեծաժառանգ աշխատութեան մէջ: Համբերութեամբ կեդրոնացայ երկրորդ եւ երրորդ հատորներուն վրայ - մօտ 1200 էջ - եւ հասայ 15 Մայիս-1920-ի տեղեկութեան: Երկու տողով լոյս ծագեցաւ: Այսպէս. «Ճշմարիտ Ապաշաւ: Ախ, Կովերս» - Ատանայի (Թուրքիա) Տրամաթիքական խումբը Պոլսոյ Բանկալթի սինեմա-թատրոնում, ղեկ. Վ. Շահինեանի...»: Տեղեկանքը քաղուած է 1914-1922-ին Պոլսոյ մէջ լոյս տեսած «Վերջին Լուր» թերթի 15 Մայիս 1920, թիւ 1874-էն:

«Ճշմարիտ Ապաշաւ»ի հեղինակն է Ալֆրէտ տը Բիէռը: Բառարանային «ապաշաւ» բառը կը նշանակէ զոջում, ապաշխարանք: «Ախ, Կովերս» թատերկին հեղինակը ցարդ յայտնաբերուած չէ:

Երկրորդ տեղեկանքը յայտնաբերեցի քիչ մը աւելի ընդարձակ. «1-25 Օգոստոս 1920. Կիլիկեան Տրամաթիքական խմբի ներկայացումները Պոլսում, ղեկ. Վահան Շահինեանի: Խումբը՝ Վահան Շահինեան, Պերճ Շահինեան, Վերա Սռաքելեան, Գէորգ Չոպանեան, Բեթրիս, Վահան Պապայեան, Գրեմ-Սիմոն: Խաղացանկ. «Սիւզան Իմպեր» («Խղճի Խայթը»), «Սալոնի Օձը» («Սամարայի Կինը»), «Հայ Հերոսուհին» «Երկու Յիսնապետներ», «Սէր», «Պարիվ»: Տեղեկանքը քաղուած է Թէոդիկի «Ամէնուն Տարեցոյցը»էն, 1922, էջ 142:

Կը հետեւցնեմ, որ Ատանայի Տրամաթիքական խումբը կը կրէ ընտանեկան բնոյթ. հինգ մասնակիցներ Շահինեան մականունը կը կրեն: Թէեւ հնարաւոր չեղաւ խումբին

Ատանայի - գուցէ նաեւ շրջանի - գործունէութիւնը բացայայտել, բայց անվիճելի է, որ յիշեալ կնիքին տէրերը իրենք են:

Իսկ ինչո՞ւ այս carte postale-ին վրայ: Վստահ չեմ, սակայն անիկա կրնայ ծառայած ըլլալ իբրեւ հրաւիրագիր... Ճշդելի հարց է նաեւ, թէ յիշեալ դերասանները բոլորն ալ ատանացի՞ կամ կիլիկեցի՞ են: Շահինեան մարաշցի ընտանիքներ կային Հալէպի մէջ. լուսանկարիչներ էին: Գաղթեցին Պրազիլ եւ Աւստրալիա⁸⁰:

Հետաքրքրական է յայտնաբերել մանրամասնութիւններ Կիլիկիոյ կամ Ատանայի «Հայ Տրամաթիք Թատերախումբ»ի ելոյթներուն ընթացքէն 1-25 Օգոստոս 1920-ին, Պոլսոյ մէջ: Նոյն ժամանակաշրջանին, Պոլսոյ «Հայ Տրամաթիք»ը եւ օփերէթային խումբը շատ աշխոյժ գործունէութեան մէջ էին թէ՛ Սկիւտարի մէջ եւ թէ՛ քաղաքի եւրոպական ափին: Նոյնիսկ հայաբնակ Գնալը կղզիին սիրողական խումբը մէջ ընդ մէջ կը գործէր: 25 օրերու վրայ երկարող վեց *փիլէս*ներու ելոյթներն արդեօ՞ք գոհացուցիչ էին: Յիշեցնեմ, որ Պոլսոյ մէջ այնպիսի ժամանակաշրջան էր, երբ դեռ թարմ էին Մեծ Եղեռնին յուշերը:

Այս հարցերուն պատասխանը կ'ենթադրէ աւելի խոր ուսումնասիրութիւն: Պէտք է պրպտել ժամանակի ամբողջ մամուլը, զոր ընելու ի վիճակի չեմ: Գոհանանք այսքանով:

2011

ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ԴՐՈՒՄԳ ՄԸ

Դերասան Բարսեղ Աբովեանը այն սերունդն էր, որ 19-րդ դարին մինչև 20-րդ դարի առաջին կեսը հայ թատրոնի վերածնունդը կերտեց: Սկսելով Կ. Պոլիսէն, անոնք տարածուեցան հայկական բոլոր նահանգները եւ Կիլիկիա, նուաճեցին հայաբոյր Թիֆլիսն ու Պաքուն, հայաշատ Տոնի Ռոսթով - Նոր Նախիջեւանը, եւ իրենց արուեստի ներոյժով հասան՝ հիւսիսը մինչեւ Սանքթ Փետերպուրկ եւ Մոսկուա, հարաւը՝ Թաւրիզ, Թեհրան եւ Նոր Զուղա եւ Պարսկաստանի հայաբնակ բոլոր գաւառները: Անոնցմէ մէկ քանին եկան Հալէպ. Օրինակ՝ Կոստանեանը իր խումբով դարձաւ հալէպաբնակ: Անոր հետեւեցաւ Բարսեղ Աբովեանը, որ Հալէպի մէջ թատերախումբ կազմեց եւ հոն, նաեւ Պէյրուսի մէջ ելոյթներ ունեցաւ: Խաղացանկն ընդհանրապէս կազմուած էր երաժշտական («Աշուղ Ղարիպ», «Ուշ Լինի, Նուշ Լինի», «Վարդանանք») եւ հայրենասիրական ներկայացումներով: Կեանքի վերջին տարիներուն Բ. Աբովեանը կը գոյատեւէր Հալէպի Ազգային Ծերանոցի հոգատարութեան շնորհիւ: Ան թէեւ թաղուած է հայկա-

կան գերեզմանոցի մէջ, բայց, ցաւօք սրտի, ոեւէ այցելու չունի: Ան գրի առած էր իր յուշերը, զորս հաստորով մը լոյս տեսան անխոնջ Թորոս Թորանեանի անկոտրում ճիգերուն շնորհիւ:

Բարսեղ Աբովեանի մասին տեղեկութիւններ ստանալու յոյսով դիմեցի Եղիշէ Չարենցի անուան Գրականութեան եւ Արուեստի Թանգարան: Եւ ... հրա՛շք: Գտայ հաստ թղթապանակ մը՝ նամակներ, նկարներ, վերոյիշեալ յուշերու ձեռագիրը, *փիլէսներ* եւ այլն: 1961-ին, Բ. Աբովեանի մահէն երկու տարի վերջ, հանրածանօթ ակնաբոյժ եւ մշակութային-հասարակական գործիչ Ռոպէր Ըէպէճեանի⁸¹ ջանքերով, դերասան Բարսեղ Աբովեանին վերաբերող բոլոր նիւթերը յանձնուած են յիշածս հայրենի թանգարանին՝ ի յաւէտ պահպանութիւն:

Բարսեղ Աբովեանը ծնած է 19 Ապրիլ 1880-ին, Թիֆլիս: Առաջին անգամ բեմ բարձրացած է Պաքուի մէջ, 1902-ին: Ան մաս կազմած է Կարա-Մուրզայի երգչախումբին, Յովհաննէս Աբէլեանի խումբով շրջած է Արցախի գիւղերը՝ դերեր ստանձնելով անոր հայրենասիրական խաղացանկի ներկայացումներուն մէջ՝ «Սամուէլ», «Արշակ Բ.», «Ղարաբաղի Աստղագէտը» եւ այլն: 1907-ին Պաքուի մէջ հիմնուած մշակութային միութեան գործունեայ անդամներէն եղած է: 1908-ին Սեւումեանի թատերախումբին հետ շրջագայած է նախ Կ. Պոլիս, ապա՝ Ռումանիա, Օտեսա, Նոր Նախիջեւան ու կրկին վերադարձած Պաքու: Արդէն որպէս *փրոֆեսորնալ* դերասան, այնուհետեւ շրջած է հայ թատրոնի թագուհի Սիրանոյշի կազմած խումբին հետ: 1918-1919 թուականներուն ան Թեհրան է, կը մասնակցի «Անդրանիկ» թատերախումբին: Հոնկէ կ'անցնի Հնդկաստան, ապա՝ Եգիպտոս:

Ձեռքիս ունիմ Բարսեղ Արովեանի՝ Պէյրուֆի «Կրանտ Թէաթր» սրահին մէջ 31 Մայիս 1939-ին կայանալիք «Աշուղ Ղարիպ» օփերէթին ութը էջնոց յոյժ հետաքրքրական յայտագիրը, զոր բաւական ուշագրաւ տեղեկութիւններ կը պարունակէ: Այսպէս, Ա. եւ Բ. էջերուն մէջ տպուած է, որ «ղեկավարութեամբ դերասան Բ. Արովեանի, մասնակցութեամբ ռուս բալետային դերասան Ռ. Ռուպայի եւ Հալէպի թատերախմբի, կը ներկայացնէ «Աշուղ Ղարիպ», օբերէթ, 5 արար, 1 պատկեր: Հեղինակութիւն Այլամագեանի (?), երաժշտութիւն Աշուղ Ճիվանու»:

Գ. էջին մէջ տպուած է. « «Աշուղ Ղարիպ» օբերէթի համար հրաւիրուած է Հալէպէն դերասանուհի տիկ. Ը. Առաքելեան (?) (կայ տիկնոջ կիսադէմ լուսանկարը - Վ. Ս.) եւ երգիչ (բարիտոն) Մանուկ (?) Թօնթեան»:

Դ. էջին վրայ կայ Մ. Թօնթեանի լուսանկարը Ղարիպի դերով: Լուսանկարի կողքին տպուած է. «Եւրոպական նուագախումբ՝ ղեկավարութեամբ յայտնի պիանիստ՝ Պ. ՈԱԿՈՅԻ»:

Ափսո՛ս, որ ութը մաշած, մեծադիր էջերը (17 x 25 սմ.) կարելի չէ լուսանկարով ներկայացնել: Այստեղ ընթերցողին գոնէ ներկայացնեմ «Գործող անձինք»-ը եւ Բարսեղ Արովեանը Գիժ Մանուկի դերով:

Ե. էջին վրայ կարճ տեղեկութիւններով տրուած է Ա. եւ Բ. արարներուն եւ մէկ պատկերին բովանդակութիւնը: Կայ նաեւ «ռուս բալետային դերասան» Ռ. Ռուպայի լուսանկարը: Գործող անձանց ցանկին մէջ յիշեալը կը մարմնաւորէ Արուսեակը՝ Ղարիպի մայրը: Հայ թատրոնի պատմութեան քաջատեղեակ մասնագէտ Բախտիար Յովակիմեանէն քաղեցի, թէ այս «ռուս բալետային դերասանը» յիշատակուած է 1922-ի Սեպտեմբեր-Հոկտեմբեր ամիսներուն Նոր Զուղայի թատերական պատմութեան մէջ: Բ. Արովեանի թատերական գործունէութեան 40-ամեակին նուիրուած եւ Պէյրուֆի մէջ 24 Մայիս 1946-ին կայացած հանդիսութեան ատեն, Ռուպա պարած է «Հայաստան» պարը:

Զ. էջին վրայ կը տեսնենք Գ. եւ Դ. արարներուն հակիրճ տեղեկանքը, ֆօթօ Լեւոնի (Պապ Իտրիս) ծանուցումը, իր՝ Լեւոնի՝ կովկասցի տղամարդու տարագրով լուսանկարը: Այս էջին վարի մասը նշուած է. «Կիշէի առաջ խճողումի տեղիք չտալու համար՝ վաղօրօք ապահովեցէ՛ք ձեր տոմսերը»: Արդեօ՞ք այս տեղեկանքը ծանուցման ձեւ մըն է եւ ոչ թէ իսկութիւն:

Է. էջին վրայ կան Ե. արարին սեղմ տեղեկանքն ու հետեւեալ բառերը. «Եօթ օր եօթ գիշեր հարսանիք, կովկասեան լեռնային պարեր, մասնակցութեամբ ֆօթօ Լեւոնի»: Այստեղ է «Ռ. Ռուպա՝ Ղարիպի մօր դերով» ուշագրաւ լուսանկարը:

Վերջին՝ Ը. էջը լեցուն է զանազան տեղեկութիւն-

ներով, ինչպես՝ «Աճապարեցէ՛ք ապահովել Ձեր տոմսերը: Տոմսերու գիները վեց կարգի են, 300 ս. դիկ.էն 25 ս. դիկ.»: Ս. դիկ. յապաւումը պէտք է հասկնալ «սուրիական դահեկան»⁸²: Այդ տարիներուն՝ 1920-էն մինչեւ 1946 թուականը, Սուրիոյ եւ Լիբանանի մէջ կը գործէր ֆրանսական հոգատարութիւնը (մանտա), շրջանառութեան մէջ կը գտնուէին դրամական նոյն միաւորները՝ դուրուշը (հայերէնով՝ դահեկան) եւ լիրան (հայերէնով՝ ոսկի), որոնց երաշխաւորը Սուրիոյ եւ Լիբանանի միասնական Կեդրոնական Դրամատունն էր: «Տոմսերը սահմանափակ են եւ թուագրուած», « «Աշուղ Ղարիպ» օբերէթը բեմադրելու եւ հայ թատերասէր հասարակութեան գոհացում տալու համար ամէն ջանք գործադրուած է»: Եթէ օրուան պարբերական մամուլը պրպտենք, հաւանաբար անդրադարձներ կը գտնենք:

Տեսնենք յայտագիրին վերջնամասն ալ. «Տոմսերը կարելի է ստանալ հետեւեալ տեղերէ.- Պարոնայք Մամբրէ Հիսարեանէ, «Շիրակ» Բաթիսիրիէն⁸³, Վահան Ուզունեանէ, Հրանդ Ապաճեանէ եւ Ֆօթօ Լեւոնէն»:

Յայտագիրին Բ. էջին վրայ տեսանք, որ այս գործին ղեկավարն է Բարսեղ Աբովեանը: Վերջնամասին կայ նաեւ հետաքրքրական մէկ ուրիշ տեղեկութիւն մը՝ «բեմադրութեամբ տաղանդաւոր լուսանկարիչ Ֆօթօ Լեւոնի եւ ՆԿԱՐԻՉ ԿԱԼԵՆՑԻ» (գլխագրումը ինծմէ է,- Վ. Ս.): Այ քեզ բան: Ուրկէ ուր... Ի դէպ, այս տարի կը լրանայ Յարութիւն Կալենցի⁸⁴ ծննդեան 100-ամեակը: Յարութիւնի եւ Արմինէի որդին՝ Սարօ Կալենցը, ինք եւս գեղանկարիչ մը, իր հայրենադարձ ծնողաց Երեւանի տունը վերակազմած է հոյակապ թանգարանի: Այցելեցէ՛ք եւ վայելեցէ՛ք...

Այս ամբողջ յայտագիրը գործն է «Տպարան Անահիտ - Մամբրէ Հիսարեան - Պէյրութ»-ի:

Յիշատակեմ նաեւ Ե. Չարենցի անուան Գրականութեան Եւ Արուեստի Թանգարանէն քաղածս մէկ այլ տեղեկութիւնը: 1952-ին Հալէպի մէջ Բ. Աբովեանի գործունէութեան 50-ամեակին նուիրուած հանդիսութեան առթիւ լոյս տեսած է միայն մէկ երեսը տպուած, լուսանկարներով 22 էջոց պրակ մը: Չեռնարկին հովանաւորն է Բերիոյ թեմի օրուան Առաջնորդը՝ Տ. Չարեհ Եպս. Փայասլեանը (յետագային Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ)⁸⁵: Չեռնարկին կը նախագահէ Տիար Մ. Գունտաքճեանը, բանախօսն է հանրածանօթ պատմաբանասէր, Մխիթարեան միաբան Հայր Վահան Յովհաննէսեանը: Յիշատակուած են Յորբելեանական Յանձնախումբին 11 անդամներուն անունները, որոնցմէ ծանօթ անուններ էին Ֆիլիփ Արփիարեանը, Պետրոս Քէլէշեանը, Թորոս Ոսպիկեանը եւ Պարգեւ Միսիրեանը:

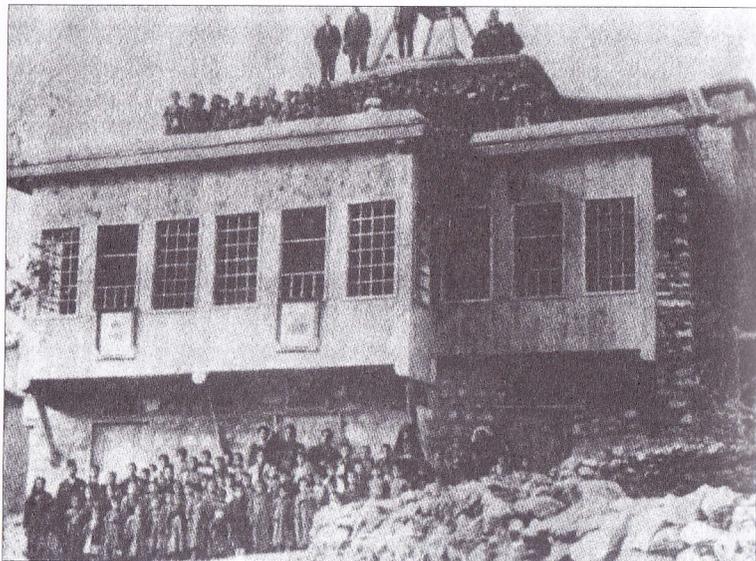
Յայտնեմ նաեւ, որ Բարսեղ Աբովեան միայն Սուրիոյ մէջ հիւրախաղերով շրջած է հետեւեալ գիւղերը, աւաններն ու քաղաքները՝ անոնց մէջ տալով մէկ կամ աւելի ներկայացումներ. Ազէզ, Ալեքսանտրէթ, Այն Տիուար, Անտիոք, Արապ Փունար, Եողուն Օլուք, Լաթաքիա, Խըտըրպէկ, Հալէպ, Հաճի Հապիպլի, Գամիշլի, Պիթիաս, Ռաս-ուլ-Այն, Տամասկոս, Տէր Զօր, Տէրիք եւ Քեպուսիէ:

2011

Ա. Ն. Զ. Բ. Ի. Ի

ՎԱՐՊԱՆԵԱՆ ՀԱՅՐԵՆԱԿՑԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

ՀԻՄՆՈՒՄԻ 1905 ՎՄԼԵՊ

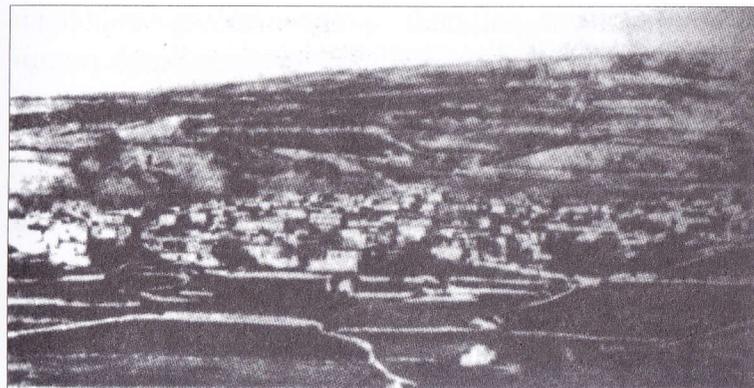

ԱՆՋՐԴԻ

«Գիւղ Փոքր Հայքի մէջ, Արաբկիրէն մօտ 15 քմ. հիւսիս-արեւելք, Եփրատի աջ ափին, ընդարձակ սարահարթի վրայ: Անունը ստացած է սակաւաջուր ըլլալուն համար: 1915-ին ունէր 1000 հայ բնակիչ, որոնք կը զբաղէին հողագործութեամբ, անասնապահութեամբ եւ այգեգործութեամբ: Անջրդիի մէջ կային երկաթագործի,

թիթեղագործի, կօշկակարի, ատաղձագործի արհեստանոցներ, նպարավաճառի խանութներ: Կը գործէին Ա. Նշան եկեղեցին եւ Վարդանեան Վարժարանը: Անջրդիի հայ բնակիչները զոհ գացին Մեծ Եղեռնին»:

Այս տեղեկութիւնները քաղեցի Հայկական Սովետական Հանրագիտարանէն, Ա. հատոր, էջ 434: Հակիրճ, բայց բովանդակալից տեղեկանքին կցուած է գիւղին՝ 1907-ին առնուած ընդհանուր տեսարանին նկարը (տե՛ս վարի լուսանկարը):

Խոստոտվանիմ, որ չեն յիշեր, թէ ինչպէ՞ս տէր եղած են այս նկարին: Ափսո՛ւ, գոնէ երկու տողով յիշատակարան մը արձանագրէի ետեւը:

Վերը կը տեսնէք, որ մէջբերածս գրութեան մէջ «Վարդանեան»ը ընդգծած են: Կ'ուզեմ շեշտել, որ հալէպեան օրացոյցի նկարով ներկայացուածը նոյն «Վարդանեան»ն է: Նկարին առջնթեր գրութիւնը կը ներկայանայ իբր հայրենակցական միութիւն, այն ալ՝ յոյժ ուշագրաւ լրացումով՝ «Հիմնուած 1905 - Հալէպ»:

Խորհրդածենք, թե Հալեպի՝ Վարդանեան անունը կրող միութիւնը Արաբկիրի շրջանի Անջրդի գիւղի Վարդանեան Վարժարանի պատուին է, իսկ վարժարանի Վարդանեան անունը որո՞ւ պատուին է: Կը տարակուսիմ, որ «Քաջն Վարդան»ի պատուին ըլլայ, որովհետեւ այն ատենուան ընդունուած ձեւով «Վարդանանց» պիտի կոչուէր:

Հետեւաբար, ուշադրութեամբ նայինք նկարին: Շէնքին վարի մասը խմբուած երեխաներու վերջին շարքին նկատելի է պատասխանատու անձի մը աջ ձեռքի ցուցամատով դէպի վեր նշան ընելը: Արդեօ՞ք լուսանկարիչին ուշադրութեան կ'ուզէ յանձնել տանիքին երեխաները, որպէսզի զանոնք ալ պարփակէ լուսանկարին մէջ, թէ՞ կը մատնանշէ երկու պատուհաններու տակէն կախուած լուսանկարները:

Շատ ուշագրաւ են նշածս այս զոյգ պաշտօնական նկարները, որոնք յատկապէս դասաւորուած-կախուած են այս լուսանկարահանման առթիւ: Այր եւ կնոջ նկարներ են: Արդեօ՞ք դպրոցին բարերարներն են անոնք եւ ատոր համար ալ դպրոցը կը կրէ անոնց Վարդանեան մականունը:

Հասկնալի է, որ Անջրդիի պատմութիւնը պէտք է սերտօրէն կապուած ըլլայ Արաբկիրի հայոց պատմութեան հետ: Հետեւաբար, անվարան դիմեցի վաղեմի բարեկամիս եւ հայրենակցիս՝ Անդրանիկ Փոլատեանի կազմած «Պատմութիւն Հայոց Արաբկիրի» ծաւալուն երկասիրութեան, հրատարակուած 1969-ին, Նիւ Եորք: Հոն կը գտնենք անսպառ աղբիւրներ Արաբկիրի եւ շրջանի հայոց մասին:

Հրա՛ջք... Յիշեալ գիրքի 597-րդ էջին վրայ գտայ այս

նոյն լուսանկարը՝ հակառակ դիրքով պատկերուած: Չեն գիտեր, թէ երկու դիրքերէն ո՞ր մէկն է ճիշդը՝ հո՞ս, թէ՞ այդ հատորին մէջ տպուածը: Այդ հատորին մէջ կան Անջրդիի մասին ութը ծաւալուն էջեր՝ գրուած Տոքթ. Ռուբէն Թագւորեանի կողմէ: Կարօտի զգացումներով լեցուն գրութիւն մըն է:

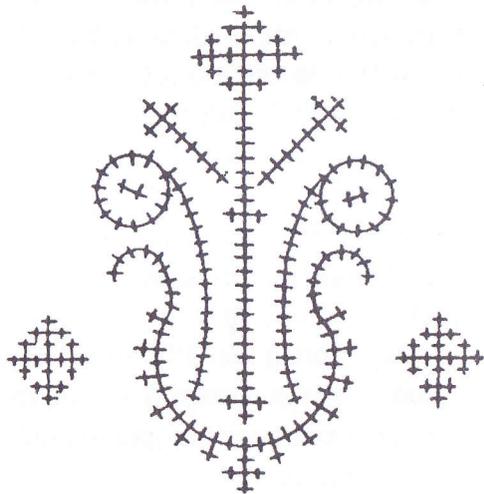
Նոյն աղբիւրէն քաղեցի, թէ Հալեպի արաբկիրացիները 25-ի Օգստոսի 1866-ին հիմնած են «Բերիոյ Բարեսիրաց Ընկերութիւն»ը՝ օգնելու համար Արաբկիրի ազգային հաստատութեանց - դպրոց, որբանոց եւ այլն: Յիշատակուած է նաեւ, որ Հալեպի մէջ կայ նաեւ «Անջրդիի Վարդանեան Վարժարանի Միութիւն» անունով կազմակերպութիւն մը, որ նիւթապէս կը սատարէր դպրոցին: Հալեպի շարք մը բարերարներէն յիշատակուած են հանրածանօթ «Պարոն» պանդոկին սեփականատէր Մազլումեան եղբայրները: Անջրդիի ծնունդ է Հալեպի համբաւաւոր լուսանկարիչ Վարդան Տէրունեանը: Իմ սերունդին քաջածանօթ են Ռուբէն Տիրարեանը⁸⁶ եւ Կարապետ Ճուհարեանը⁸⁷: Հալեպահայ գաղութի պատմութեան մէջ արաբկիրացիները առաջնակարգ դիրքերու վրայ են: Առաջին Համաշխարհային Պատերազմին, Հայկական Լեզեմին կամաւորագրուած են նուիրումով, մասնակցած են Արարայի ճակատամարտին եւ նահատակներ տուած:

Ուշագրաւ իրողութիւն է, որ 1877-ին, Արաբկիրի մէջ հրատարակուած է «Շաբաթական Հանդէս» անունով ձեռագիր թերթ մը: Խմորատիպ բազմացնելով՝ զայն բաժնած են ժողովուրդին:

Ահաւոր է արաբկիրցի հայոց նահատակութեանց շարանը՝ 1894-1896-ի կոտորածներ, 1915-ի Մեծ Եղեռն, փրկուածներու վերադարձէն ետք՝ 1921-էն մինչեւ 1926 հալածանքներ եւ 1930-ին վերջնական փախուստ: Այս վերջին տարիներուն թուրքերը արգիլած էին Անջրդիի եկեղեցւոյ զանգակին գործածութիւնը: Բռնի թլփատուած եւ իսլամացուած է 65 հոգի:

Կը կարծուի, թէ այժմ Արաբկիր կը բնակին 20 հայ ընտանիքներ, որոնք սերտ յարաբերութեան մէջ են Սեբաստիոյ հայ, քիչ մը աւելի ստուարաթիւ հայրենակիցներուն հետ:

2012

«ԳԵՐՄԱՆԻԿ - ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ»Ի ՆՈՒՐԵԱՆՆԵՐԷՆ

Այս զոյգ լուսանկարները կը ներկայացնեն նոյն հաւաքին տարբեր պահերը: Համադրելով տարբեր տուեալներ, թուականը պէտք է ըլլայ 1953-1955-ի միջեւ, երբ Յովսէփ Փարթամեանն էր Մարաշի Հայրենակցական Միութեան Վարչութեան ատենապետը: Վայրն է «Գերմանիկ-Վասպուրական»ի հին՝ նախնական ակումբ-

հաւաքավայրը, Հալէպի՝ հայոց կողմէ՝ Նոր Գիւղ կոչուած Մէյտան թաղամասի մուտքին, «Վասպուրական»ի այժմեան կեդրոնէն դէպի վեր, նոյն շարքի ծայրամասին, մայթի աւարտէն անմիջապէս ետք: Մօտաւորապէս 50 քառակուսի մետր մակերեսով, ակումբային գործունէութեան համար յոյժ անյարմար պայմաններով ակումբ ունենալով հանդերձ, «Գերմանիկ-Վասպուրական» Մշակութային Միութիւնն ու նոյնանուն Մարզական Միութիւնը արծանագրեցին փայլուն նուաճումներ, տիրացան Սուրիոյ ֆութպոլի ախոյեանութեան, ինչպէս նաեւ մշակութային ծաղկուն գործունէութիւն ծաւալեցին՝ թատերական ներկայացումներով, դասախօսութեանց շարքերով, պարբերաթերթի հրատարակութեամբ եւ այլն: Ակումբը աննպաստ պայմաններով գոյատեւեց մինչեւ 1957, որմէ ետք փոխադրուեցաւ քիչ մը աւելի յարմարաւէտ՝ Ազգային Ծերանոցի երեք յարկանի նախկին շէնքը, որուն առաջին յարկը ստորգետնեայ է: Միութիւնը շէնքին տիրացաւ ազգային յարանուանութեանց գերադաս մարմիններուն վճարելով փոխարժէքը⁸⁸՝ հեռատես դատողութեամբ ազգային երեք մարմիններուն վերապահելով սեփականութեան իրաւունքը: Այնուհետեւ, 1995-1997-ին, նոյն վայրին վրայ կառուցեց ներկայիս գործող վեց յարկանի սեփական շէնքը⁸⁹:

Վերադառնանք լուսանկարներուն, որոնք ատենին ինծի տրամադրած էր լուսահոգի Գեղամ Գութուճեանը՝ հրապարակման համար: Տարիներով ուշանալուս պատճառը երկու կանանց անուններու չկարենալ ճշդելս էր: Այժմ, եթէ երէց ընթերցողներն օգնեն ինծի բացայայտելու անոնց ինքնութիւնը՝ շնորհակալ կ'ըլլամ: Ինչպէ՞ս պատահած է, որ այս նկարները Գութուճեանի

սեփականութիւնն ըլլան:

Կը հետեւեցնեմ, որ թիւ 1 նկարը, կողմէն դիտուած, պակասաւոր է եւ ամբողջական չէ: Մասնակից այլ անձեր ալ կան, որոնք դուրս մնացած են խմբանկարէն: Հաւանական է, որ Գութուճեանն ալ մասնակից եղած ըլլայ այս պատկերուած պտղասեղանին ու գինիի հիւրասիրութեան: Լսած եւ տպաւորուած եմ, որ այդ օրերուն, «Գերմանիկ-Վասպուրական»ի գերագոյն մարմինը արգիլած էր օղիի գործածութիւնը ակումբէն ներս՝որեւէ առիթով:

Կարելի չեղաւ ստուգել նաեւ սահմանափակ թիւով մարդոցմով այս հաւաքին դրդապատճառը: Կը թուի, թէ հապճեպ եղած քայլ մըն է. Համեստ երկու սեղանները նոյնիսկ ծածկոց չունին, հիւրասիրութիւնը նախապատրաստուած չէ, մատուցուած են սանտուիչ, խնձոր, նորաշխարհ եւ գինի: Եղանակը կարծես Մարտ ամիսն է. Բոլորն ալ ժաքէթ հագած են, նոյնիսկ վերարկու կայ կախուած:

Ծանօթանանք թիւ 1 լուսանկարի պարփակած անձերուն՝ ծախէն աջ՝ կիսակլոր շարքով:

Առաջինը Շիւքրի Քէշիշեանն⁹⁰ է՝ ֆութպոլի ախոյեան խումբին երէցներէն: Նշանաւոր էր իր տուգանային հարուածներու անվրէպ արդիւնքով: Քաղցրախօս, բարեժայիտ, նուիրեալ հայրենասէր մըն էր: Սերտ բարեկամութիւն մշակած էր Հալէպի մէջ սովետական հիւպատոսարանի այդ օրերու առաջին քարտուղար հայ ներկայացուցիչին հետ, որ յաճախ Պոսթան Փաշայի իր տան հիւրը կ'ըլլար: Շրջապատի ծանօթ-բարեկամներ կը դիմէին իրեն, խնդրելով բարեխօսել իրենց զաւակներուն՝ Երեւանի համալսարաններուն մէջ ուսանելու հարցը

բարենպաստ լուծելու համար: Շրջապատի մարդիկ զայն կը բնորոշէին «Կէվշէկ Շիւքրի» («Փափուկ [կամ Կակուղ] Շիւքրի») կեղծանունով:

Երկրորդ դիմաստուերին տէրն է ծանրաբարձ Յակոբ Տէյիրմէնճեանը⁹¹: Այն օրերուն, «Գերմանիկ-Վասպուրական»ն ունէր ծանրամարտիկներու եւ ֆիզիքական մշակման դպրոց, զոր բարձր արդիւնքներու հասած էր: Հակառակ ծանրաբարձի իր տպաւորիչ արտաքինին, Յակոբը շատ բարեհամբոյր էր՝ փխրուն հոգիով: Պատմեմ դէպք մը, որ ճակատագրական եղաւ Յակոբին համար. Մարաշի Հայրենակցական Միութիւն - «Գերմանիկ-Վասպուրական»ի նոր շէնքի բացման նուիրուած երեկոյեան ճաշկերոյթին, ուրախութեան առթած յուզումէն Յակոբը անհանգիստ եղաւ, եւ հարազատները զայն ճաշկերոյթի սրահէն տագնապահար փոխադրեցին հիւանդանոց: Սակայն, անհրաժեշտ անմիջական օգնութիւնն անօգուտ անցաւ եւ Յակոբը մահացաւ սիրտի տագնապէն...

Երրորդ անձն է «Գերմանիկ-Վասպուրական»ի մշակութային գործունէութեան ջատագով-կազմակերպիչներէն Գրիգոր Պուրճլեանը⁹². «Տպարանճի»ն: «Վասպուրական» թատերախումբի սկզբնական շրջանին⁹³ մասնակից եղած է իբր դերակատար, բայց շարունակած է իր մասնակցութիւնը որպէս անփոխարինելի յուշարար: «Ոսկետառ» անունը կրող իր սեփական փոքր տպարանով զարմանալի յաջողութեան հասած էր՝ իրագործելով բարձր մակարդակի հրատարակութիւններ: Հիւմորի անհատնում պաշար ունէր, յարաբերութեանց մէջ՝ ամէն երեւոյթ ծիծաղով կը դրսեւորէր: Գրելու շնորհ ալ ունէր: Օր մը, խոր

տպաւորութեամբ պատմած էի իրեն ինծի հետ Պոլիս պատահած դէպք մը: Քանի մը շաբաթ ետք, Պոլիսէն ստացանք «Քուլիս» ամսաթերթին⁹⁴ հերթական թիւը, որու բաժանորդ էր ինքն ալ: Եւ ի՞նչ տեսնեմ. Իմ պատմածս դէպքը, պատմուածքի ձեւով, իբր թէ իրեն հետ պատահած ըլլար, հրատարակուած է «Քուլիս»ին մէջ՝ իր ստորագրութեամբ: Վրդովումով յայտնեցի, թէ ըրածը բանագողութիւն է: Պարզ պատասխան մը տուաւ. «Ինչո՞ւ: դուն պատմեցիր, ես ալ գրեցի: Ի՞նչ կայ ասոր մէջ...»:

Չորրորդն է դերասան հօրեղբայրս՝ Երուանդ Սամուէլեանը: Ան հիմնադիրներէն եղած է «Վասպուրական» թատերախումբին: Եղբայրներս եւ ես իրմէ կրած ենք մեր թատերասիրութիւնը: Ինքն ալ նոյնը ժառանգած է իր հօրեղբայր, Մարաշի մէջ համբաւեալ մշակութային գործիչ Սարգիսէն: Ուշադրութեան արժանի լայն գործունէութիւն ունեցած է թատերական եւ կրթական ասպարէզներուն մէջ, Հալէպ: Արժանի է բարձր գնահատականի: Այլ առիթով եւս գրած եմ իր մասին, որ հրատարակուած է «Գերմանիկ» պարբերաթերթին մէջ: Խուսափինք կրկնութիւններէ:

Յաջորդ զոյգ տիկիններն են, որոնք անծանօթ մնացին ինծի: Արդեօք այլ մասնաճիւղերէ եկած հիւրե՞ր են: Կստահ եմ, որ մէկնումէկը պիտի ճանչնայ զանոնք: Թիւ 2 լուսանկարին մէջ աւելի յստակ են անոնց դէմքերը:

Ձախ կողմէն եօթներորդը՝ վերջինը Տիկին Մէյրի Փարթամեանն է՝ այդ օրերուն՝ անդամ «Գերմանիկ-Վասպուրական»ի Տիկնանց Վարչութեան:

Ութներորդը՝ դիմացէն ուղիղ մեզի նայող լայնաճակատ անձը Յովսէփ Փարթամեանն⁹⁵ է՝ Մէյրիի ամուսինը:

Այն օրերուն՝ Մ. Հ. Մ.ի վարչական, 1953-1955-ին՝ ատենապետ, խոհուն եւ ծանրաբարոյ անձ մը: Նոր Գիւղի մայր ճամբուն վրայ կերպասավաճառի խանութ ունէր: Հէգ մօրս մասնավաճարով սպիտակեղէնի-սաւանի յարմար կերպաս կու տար: Հայրենակիցներու հանդէպ աւելի հոգածու էր:

Անոր կողքինը՝ ծախէն իններորդ անձը, մտաւորական-երգիծաբան, Մ. Հ. Մ.ի վարչական, «Նոր Մարաշ» պարբերաթերթի հիմնադիրներէն, անոր երկարամեայ խմբագիր Նուպար Փարթամեանն⁹⁶ է: Մասնագիտութեամբ հնագէտ, պետական պաշտօնեայ էր: Մեծ ծառայութիւններ մատուցած է Սուրիոյ հնագիտութեան: Սուրիոյ հիթիթական, փինիկեան, ասորական, յունա-հռոմէական, բիզանդական, խաչակիրներու եւ արաբական ժառանգութեանց նուիրուած՝ Սուրիոյ պատմագիտական քարտէս-ուղեցոյցին հեղինակն է, որուն մէկ օրինակը Օթէլ Պարոնի մուտքի աջ կողմի պատէն կախուած է՝ հետաքրքրուողներէ զուրկ: Օթէլ Պարոնի վերջին ժառանգ Տիար Մազլումեանէն⁹⁷ թախանձագին կը խնդրեմ, որ այդ վաւերական քարտէսը նուիրէ Մարաշի Հայրենակցական Միութեան կամ «Գերմանիկ-Վասպուրական» Մշակութային Միութեան, որպէսզի մեր մատղաշ սերունդը լիցքաւորուի իր տաղանդաւոր հայրենակիցին անուրանալի փառքով: Գործուղումներու ատեն, հնագէտի սրատես աչք ունեցող Նուպարը կը յայտնաբերէ սուրիական անապատի ժայռերու վրայ փորագրուած հայերէն արձանագրութիւններ, որոնք կը պատմեն ջուղայեցի հայ վաճառականներու՝ չինական մետաքսը Եւրոպա փոխադրելու մասին: Օրին, այս թանկագին վաւերագիրները կը լուսանկարուին եւ կը յանձնուին

Հայաստանի Պատմութեան Պետական Թանգարանին: Ակսո՛ւ, որ 1970-ի Փետրուարին, մեր փառահեղ հայրենակիցը, իր կեանքի ամենաեռուն շրջանին՝ 51 տարեկանին, վաղաժամ բարձրացաւ երկինք:

Յաջորդը՝ կիսադէմքը ծածկուած, տասներորդ անձը, աջ կողմի վերջինը, վաստակաւոր ճանիկ Օսկանեանն է՝ «Գերմանիկ-Վասպուրական» Մարզական Միութեան Վարչութեան ատենադպիրը: Պետական մարզական մարմիններու մէջ բարձր հեղինակութիւն նուաճած, ոսկերիչներու արհեստակցական միութեան (սենտիքայի) գերագոյն ներկայացուցիչ: Երկար տարիներ ծառայած է «Գերմանիկ-Վասպուրական» Մարզական Միութեան: 1962-ին կը փոխադրուի Պէյրութ, 1975-ին կ'անցնի Պելձիքա: Ան ադամանդի աշխարհահռչակ վաճառական էր: Ծնած էր 1926-ին, մահացաւ 2007-ին՝ Աթէնքի մէջ:

Աջ կողմէն վեցերորդն է Գրիգոր Նէնէճեանը: Շատ բան չեմ գիտեր իր մասին: Մեծ ընտանիք էին Պոսթան Փաշայի երկյարկանի ընդարձակ տան մէջ: Ատեն մը Հ. Բ. Ը. Մ.ի Հայ Երիտասարդաց Ընկերակցութեան Գործադիր Մարմինի անդամ էր: Եղբայրը՝ Անտրէն Հ. Ե. Ը.ի վարիչ-քարտուղարն էր: Ի՞նչ պաշտօն վարած են «Գերմանիկ-Վասպուրական»էն ներս՝ չեմ գիտեր: Պէտք է թերթատել միութեան «Ոսկեմատեան»ը⁹⁸:

Աջ կողմէն Գրիգոր Նէնէճեանի նախորդը՝ հինգերորդն է Օրդ. Լիւսի Խրլազեանը՝ «Գերմանիկ-Վասպուրական»ի հիմնադիրներէն Աղային⁹⁹ քոյրը, որ կ'երեւի լրիւ դէմքով: Ան նոյնպէս հիմնադիրներէն է «Գերմանիկ-Վասպուրական»ի Տիկնանց Վարչութեան 1945-ի գարնան, զոր առաջին իսկ օրէն բեղուն գործունէութեամբ յառաջապահ մէկ մարմինը եղած է «Գերմանիկ-Վասպուրական»ի:

Վերոյիշեալ «Ոսկեմատեան»ին եւ «Յուշամատեան»ին մէջ լայն տեղեկութիւններ կան անոր մասին:

Աջ կողմէն չորրորդը, որու դէմքէն հազիւ մաս մը կ'երեւի եւ որ ձեռքին սանտուիչ մը բռնած է՝ անճանաչելի է:

Կողքի տիկինն է Մարի Քէշիշեանը, Շիւքրիին կինը, սիրելի Յարութիւնին մայրը: Աւելի քան քսան տարի ծառայած է «Գերմանիկ-Վասպուրական»ի Տիկնանց Վարչութեան՝ անմնացորդ նուիրումով: Ազգին պարգեւած է երկու բժշկուիի, ճարտարապետ մը ու գործարար մը՝ Միքայէլը, որ վերջերս բարերարը եղաւ Մարաշի աղէտին նուիրուած խաչքարին, որ տեղադրուեցաւ Երեւանի Նորք-Մարաշ թաղամասի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ բակին մէջ:

Աջ կողմէն երկրորդն է բոլորին ծանօթ Յովհաննէս Չէրքէզեանը¹⁰⁰, արագաւազ ֆութպոլիստը՝ ձախ ծայրի դիրքով: 2010-ի վերջերուն կորսնցուցինք զինք Գանատայի մէջ: Մահուան գոյժը տրուած էր «Նոր Մարաշ»ի թիւ 5-ին մէջ, ուր նշուած է, թէ «ան պիտի մնայ միշտ փայլուն աստղը միութեանս պատմութեան մէջ»:

Հետաքրքրական է լուսանկարին մէջ, Տիկ. Մարի Քէշիշեանին ետեւը գտնուող սեղանին վրայ տեսնուող «Ջարթօնք»ը: Կը յիշեմ՝ ամէն օր ձեռքէ ձեռք կը քաշէին թերթը: Անոր ջերմեռանդ ընթերցողներէն էր ֆութպոլի արքայ «Այրանճի»ն՝ Աբրահամ Քէշիշեանը¹⁰¹:

Վերջապէս, **աջէն առաջինը**, ինձի անծանօթ մնաց: Կրնա՞յ ըլլալ, որ Չէրքէզին քոյրն է: Աշխոյժ եւ գործունեայ աղջիկ մըն էր:

Թիւ 2 լուսանկարին մէջ ուշադրութեան կեդրոնն է հօրեղբայրս, որ կը ներկայացնէ երգիծական

մենախօսութիւն մը ծուռ բերան լուսարարին մասին, որ անկարող է փչելով մոմը մարելու: Այս մենաթատրոնը ուրիշ առիթներով ալ տեսած եմ քանի մը անգամ:

Մենաթատրոնին լայնաժպիտ հետեւողն է «Գերմանիկ-Վասպուրական» թատերախումբի ղեկավարներէն Շիւքրի Սեմերճեանը: Մասնակից եղած եմ անոր կազմակերպած «Անին Ծախուեցաւ» *փիլէսփ* ելոյթին՝ 1958-ին, սինեմա «Սուրիա»ի մէջ, Կիրակիի մը առաւօտեան:

Յաջորդն է Յակոբ Թալաթինեանը՝ միութեան նոյնպէս գործունեայ անդամ զանազան մարզերէ ներս: Ան փեսան էր Անտոնեան ընտանիքին: Ափսո՛ւ, վաղամեռիկ եղաւ եւ շուտ թողուց այս աշխարհը: Ան երէց եղբայրն էր Լոս Անճելոս հաստատուած, Մարաշի Հայրենակցական Միութեան Կեդրոնական Վարչութեան անդամ Տիար Բիւզանդ Թալաթինեանին¹⁰²:

Այսպիսով ամբողջացուցինք ըստ լուսանկարին՝ այս հաւաքի մասնակիցներուն մասին մեր տեղեկութիւնները:

Ուշագրաւ է պատի վրայի գրատախտակին յայտարարութիւնը: Ջայն կարդացի խոշորացոյցի օգնութեամբ: Վերնագիրն է՝ ՆՈՐ ՄԱՐԱՇ, իսկ բովանդակութիւնը. «Նոր Մարաշ»ի Բ. թիւը մինչեւ 25 Մարտ տպարան պիտի յանձնուի: Ծնունդ, ամուսնութիւն եւ նշանտուք ունեցողներ թող լուր տան վարչութեան կամ Պ. Երլանկէօզեանին՝ գրաւոր»: Յիշեալը ակումբի պիւֆէի պաշտօնեան էր: Տեղեկանքը կարելի է ստուգել «Նոր Մարաշ»ի Բ. թիւով, որուն ամբողջական հաւաքածոն կը տեսնէք միութեանս թանգարանին մէջ:

Հետաքրքրական է նաեւ գրատախտակէն բարձր ու թեք դիրքով տեղադրուած քառակուսի խորհրդապատ-

կերը: Նկարին կեղրոնը թեւատարած արծիւն է՝ մէկ թելին տակ բահ բռնած. Տակը կիսակլոր գրուած է «Գերմանիկ-Վասպուրական»: Արդեօ՞ք ճիշդ կ'ըլլայ խորհրդապատկերը հասկնալ աշխատասիրութիւն իմաստով: Ո՞վ էր անոր հեղինակը, ան գործածուած է իբր խորհրդանիշ: Չեմ գիտեր: Որեւէ այլ տեղ չեմ հանդիպած: Ո՞ր է արդեօք ան այսօր: Կրնա՞նք զայն յայտնաբերել...

2012

Մարաշի Հայրենակցական Միութեան տարբերանշան-վահանը

ՎԿԱՅԱԳԻՐ

Փոխան լուսանկարի՝ այս ներկայացուածը կը վերաբերի շատ հետաքրքրական «ընտանեկան տետրակ»ի մը՝ տրուած Բերիոյ թեմի Առաջնորդարանին կողմէ՝ 1913-ին:

Ինը էջերէ բաղկացած, 185 x 125 միլիմետր չափերով այս վկայագիրէն դուք կը տեսնէք կողքը եւ «Նշան-տուութեան» արձանագրութեան երկու էջերը: Վկայագիրին միւս էջերը - որոնք կը վերաբերին «Պատուաստ»ի, «Ամուսնութեան», նաեւ Բ. եւ Գ. անգամ ամուսնութեանց, «Մահուան» եւ «Զանազան դէպք կենաց»ի՝ իւրաքանչիւրը երկու թերթերով - հաստատագրուած չեն, չեն լրացուած: Շա՛տ ափսոս, որ վկայագիր-տետրակին առաջին թերթը չկայ, խնամքով հանուած է, սակայն տետրին մէջ անկէ մնացած է մէկ սանթիմետրի չափ կտոր մը, որուն մէկ կողմին վրայ կան ձեռագիր երկու անընթեռնելի տառեր: Գրեթէ ամբողջովին վստահ եմ, որ այս պակսող թերթին մէկ էջը յատկացուած եղած է ծննդեան, միւսը՝ մկրտութեան:

Աշխատինք խորհրդածել այս վկայագիրի բովանդակութեան մասին:

Սիրելի՛ ընթերցող, ներող եղիր, կ'ուզեմ կողմնակի մեջբերում մը ընել: Մայրս Աւետարան մը ունէր, որուն մէջ կար սպիտակ էջերու մաս մը, ուր արձանագրուած էին իր ամուսնութիւնը, հինգ զաւակներուն ծնունդները եւ մէկուն մահը, մկրտութիւնները, ամուսնութիւնները, թոռներուն անունները՝ ծննդեան թուականներով: Փաստօրէն, մայրս փոխարինած էր Առաջնորդարանին վկայագիրը՝ յիշատակածս սեփական Աւետարանին արձանագրութիւններով:

Այժմ դարձնենք վկայագիրին երկու թերթերը եւ հետախուզենք միակ արձանագրուած երկու էջերը, որոնք, ինչպէս նշեցի, կը վերաբերին «Նշանտուութեան» եւ որուն ձեռագիրը դժուար ընթեռնելի է: Չակերտներու մէջ տեղադրած եմ ձեռագիր գրառումները՝ զանոնք զանազանելու համար տպագիր նշումներէն: Կլոր եւ ուղղահայեաց փակագիծերը իմ կատարած յաւելումներն են: (?) տեսքով ներկայացուցած եմ այն բառերը, որոնց ընթերցումը գրեթէ անհնար է, ուստի իմ ենթադրութիւններս են:

ՎԿԱՅԱԳԻՐ ՆՇԱՆՏՈՒՌԻԹԵԱՆ

Բնիկ «ուրֆացի»ցի (ծննդավայրը նշող «ցի» մասնիկը կայ թէ՛ ձեռագիրով եւ թէ՛ տպագիրով)
ԱՐՎԵՍ ԱՆՈՒՆ ՀՕՐԱՆՈՒՆ ՄԱԿԱՆՈՒՆ
«խոհարար» «Մկրտիչ» «Պ. Փիլավեան» «Յակոբ»
(ընթերցող, իմ անունն ու մականունը պէտք է փոխատեղել, սխալ լրացուած է)
«հայադաւան» ՏԱՐԵԿԱՆ «25 = ամուրի»

Խօսեցաւ ընդ «օր. Հայկանոյշ հայադաւան» դստեր «Յովհաննէս Կոստանեան 16 վեց տաս[ա]ն» տարեկան «ուրֆացի կուսի» ի քաղաքի «Հալէպ»

«5/18 Մայիս» ամսոյ 19«13» (օրը նշուած է հին եւ նոր տոմարներով, մինչդէռ յաջորդ էջին վերջաւորութեան նշուած է միայն նոր տոմարով)

Ծանօթ. Տաներէց քահանայ

«Յարութիւն Քին. Եսայեան»

Թէեւ տաներէց քահանայ, Յարութիւն Քին. Եսայեանը այդ տարիներուն նաեւ Բերիոյ թեմի Առաջնորդական Տեղապահն էր: Այս մասին լայն տեղեկութիւններ կրնաք գտնել Արտաւազդ Արք, Սիւրմէյեանի «Պատմութիւն Հալէպի Հայոց» ստուարածաւալ եռահատորի առաջին հատորին մէջ:

Շարունակենք կարդալ երկրորդ էջը:

«Հալէպու Ազգ. Առաջնորդարանի նշանտուքի կանոնագրին տրամադրութեան(ց) համաձայն = 100 = դրամնոց (?) նշանտուքի մատանին Առաջնորդարանի մէջ քահանային յանձնուած է փեսացուին եւ աղջկան փոխանորդներուն ներկայութեամբ եւ ստորագրողքս կ'երաշխաւորենք անթերի գործադրութիւնը կանոնային տրամադրութեանց, մինչեւ խօսեցելոց պսակադրութիւն:

Փեսացուն - Մկրտիչ Յ. Փիլավեան (ստորագրութիւն)
փոխանորդ աղջկան - Սարգիս Պէտիկեան (ստորագրութիւն)

Երաշխ(աւոր) փեսային (անուն եւ ստորագրութիւն չկան) եւ մենք կ'հաւատանք սոյն (?) պայմանադրութեան օրինաւորութեանը:

Ի դիմաց Կրօն(ական) Ժողովի[՝] Ատենապետ
Տաներէց աղջ.

(ստորագրութիւն) Յարութիւն Քին. Եսայեան
5 Մայիս [1]913
Հալէպ»

Երկու էջերուն միջեւ ու երկրորդ էջին վարը կը տեսնէք գրութիւնը վաւերացնող հակթածեւ կնիքը՝ հետեւեալ գրութեամբ. «Կրօնական ժողով Հայոց Բերիոյ Թեմի»:

Արձանագրութեան ընթերցումով հասկցանք, որ հարսնցուն եւ փեսացուն ուրֆացի են, բայց հալէպաբնակ: Պէ՞տք է հետեւցնենք, որ 5 Մայիս 1913-էն առաջ Ուրֆայէն բռնագաղթածներ կային Հալէպի մէջ:

Նկատել տանք, որ արձանագրութիւնը թէեւ փեսայի երաշխաւորին կողմէ չէ ստորագրուած, այնուամենայնիւ, պայմանագիրը հաստատուած է:

Հարսնցուին 16 տարեկան ըլլաը երբեք չէ քննարկուած: Կ'երեւի թէ փոխանորդը իրաւասու եղած է պատասխանելու բոլոր անպատեհ հարցերուն եւ հարթելու զանոնք, թէեւ խոստովանինք, որ այդ օրերուն ընդունուած կարգ էր ամուսնացնել նոյնիսկ 14 տարեկան աղջիկը՝ զայն թուրքի կամ քիւրտի կողմէ առեւանգուելէ զերծ պահելու նպատակով: Ի դէպ, կը տեսնենք, թէ աղջկան փոխանորդը՝ Սարգիս Պէտիկեանը համաձայնութեան լիիրաւ կողմ է: Այդպիսի լայն իրաւասութիւններ առհասարակ կ'ունենար աղջկան կնքահայրը, որ աղջկան ծնողներուն այոն ու ոչը միայն ինք կրնար բեկանել: Կը պատահէր, որ երեխայ մը ինք ձեւականօրէն ըլլար կնքահայրը: Այդ պարագային, աղջկան ամուսնութեան հարցը վճռելու հարցին մէջ երեխան կը

փոխարինէր անոր հայրը, այնուհետեւ կու գար աղջկան հայրը:

Այս խորհրդածութեանց առիթով վերոյիշեցի մէկ գրութիւնս, որ լոյս տեսած է Պէյրութի «Զարթօնք» օրաթերթի 9 Սեպտ. 2010-ի թիւին մէջ: Թէեւ հոն քննարկած են բաղձալի հինգ ծրագիրներ, անոնցմէ մէկը պիտի առնչեմ այս գրութեանս: Անիկա է՝ ամուսնութեան համար պետական արձանագրութեան գրասենեակ եւ պսակադրութեան համար եկեղեցի դիմող զոյգերու համար սահմանել կանոն՝ անոնցմէ պահանջելով անհրաժեշտ բժշկական արտօնագիր ներկայացնել:

Մեր հեռատես մեծ հայրերը 1861-1864 թուականներուն Պոլսոյ մէջ մշակած են Ազգային Սահմանադրութիւնը, ուր նշուած եւ օրէնքի ոյժ ստացած է յիշած ամուսնական բժշկական արտօնագիրը եւ զոր կը գործէ մինչեւ այսօր Միջին Արեւելքի հայկական գաղութներուն մէջ՝ տուեալ երկրի պետութեան աջակցութեամբ:

Անհրաժեշտ է, որ մեր հայրենի պետական այրերը եւս մշակեն եւ գործադրութեան դնեն յոյժ կարեւոր նոյնատիպ օրէնքը՝ վասն հասարակական կեանքի աւելի բարեյաջող ընթացքին:

Հարցականներով անլոյծ մնացին շատ հարցեր: Փափաքս է, որ իրազեկներ լուսաւորեն մութ մնացած ծալքերը: Որքան լուսաւոր ըլլայ մօտիկ անցեալը, այնքան կ'ամբողջանայ մեր ինքնաճանաչումը:

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆ ՀՐԱՆԴ ՏԻՆՔԻ
ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԵԼԻՑԻՆ ԱՌԹԻ

Քանի մը օր առաջ էր, ուշ գիշերին, թրքական արբանեակային ավեհաւաքի միջոցաւ կը փնտռէի լուրերու յարմար կայան մը՝ տեղեկութիւններ քաղելու թրքական բանակի՝ Հիւսիսային Իրաք կատարուող ներխուժման մասին:

Կողմնորոշուելու համար, կը փորձէի պրպտումներով՝ սփռուող խօսնակի տեղեկանքը հասկնալ: Գտայ. Ճիշդ այդ պահուն լսեցի «սէօզտէ էրմենի սօյքըրըմը» (այսպէս կոչուած՝ «Հայկական Ցեղասպանութիւնը»): Թիւ 97, Ենիչաղ TV կայանն էր¹⁰⁴: Խօսնակը հարցազրոյց կը վարէր իր երկու կողմերուն նստած, միջինէն վեր տարիքով երկու հայ անձերու հետ՝ կին մը եւ տղամարդ մը: Մէկը՝ Գեղամ Կարապետեան, փաստաբան, Պոլիսէն, բնիկ սեւերէկցի: Ի պատասխան խօսնակի հարցումին, ան ջանասիրութեամբ կ'ուզէր հաղորդել, որ ամէն ինչ սուտ է, սարքած, ոչ մէկ ցեղասպանութիւն եղած է. Ան իբր վկայութիւն մէջ բերաւ, թէ Պոլսոյ հայերը երջանիկ են, այսքան դպրոց, եկեղեցի կը գործէ անխափան, որեւէ դժգոհութիւն չունին, լիիրաւ քաղաքացիներ են, եւ այլն, եւ այլն, ու եզրափակեց իր խօսքը «Նէ մութլու թիրքիմ տիյէնէ»-ով («Երանի՛ թուրք եմ ըսողին»): Երանի՛ քեզ,

Գեղամ, բարի վայելո՛ւմ: Հասկնալի է՝ ամէն պոլսահայ Հրանդ Տինք չէ, հակառակ որ Տինքի թաղման ժամանակ թուրքերը կ'ըսէին, թէ իրենք բոլորը Հրանդ Տինք են:

Խօսնակը թրքահայ իրաւաբանի ճոռոմ խօսքերէն ինքնախաբէութեամբ գոհացած, դիմեց տիկնոջ: Հասկցանք թէ ան նոյնպէս իրաւաբան է, Պոլսոյ Պատրիարքարանի իրաւական հարցերու պատասխանատուն: Դժուար, ոչ-հայկական անուն մը ունէր, միտքս չմնաց: Ան երկարապատում խօսքերով քաշքշեց հարցումը, գնաց մինչեւ ենիչերիներ, մէջ բերաւ սուլթաններն ու հայ ամիրաները, եւ հակառակ խօսնակին միջամտութիւններուն, շեղուեցաւ Ցեղասպանութեան հարցէն եւ երկարող զրոյցը ձանձրալի կրկնութիւններով աւարտեց առանց որոշ եզրակացութեան:

Արդէն մէկ տարին լրացաւ Հրանդ Տինքի սպանութեան¹⁰⁵: Ոչ մէկ փոփոխութիւն: Տինքի որդիին դատավարութիւնը կը շարունակուի: Տեսնենք ո՛ր կը հասնին «Հեբմիզ Հրանդ Տինք իզ» («Բոլորս Հրանդ Տինք ենք») ըսողները:

Հրանդ Տինքին յետմահու շնորհուած մրցանակը փոխարինաբար ստանալու համար Երեւան եկած էր Տիկ Ռաբէլ Տինքը: Առիթէն օգտուելով, մարաշցի «Թաշճը» (քարակոփ) Կարապետին թոռնիկը՝ խաչքարի հանրածանօթ վարպետ Կարպիս Թաշճեանը, հոգեկան տուայտանքները դրսեւորող ազնիւ արարքով, Հրանդ Տինքի անկորնչելի յիշատակին նուիրեց խաչքար մը՝ Տիկ Ռաբէլի իսկ ընտրութեամբ: Նկարին մէջ ձեր տեսած խաչքարն այժմ տեղադրուած է Հրանդի «Ալլօս»ի երբեմնի սենեակին մէջ՝ յաւէտ յուշելով թրքաբարոյ վերաբերմունքի աններելի արդիւնքը: Նկարին երկու

ծայրերը գրաւողները Հրանդի եղբայրն ու եղբօր կինն են, կեդրոնը՝ խաչքարը կերտած վարպետն ու դժբախտ Տիկ. Ռաքէլ Տինքը:

Ապրիւն, «Թաշճը»ի թռռնիկ, խաչքարի անզուգական վարպետ, յիշատակի քու նուէրդ անփոխարինելի է: Խաչքարերու կերտումով միւռոնաօծ ձեռքերդ յաւէտ պիտի շոյեն Հրանդ Տինքի սրբալոյս հոգին: Ան երկինքէն պիտի հսկէ քեզի եւ հայաբոյր, նուիրեալ ընտանիքիդ:

Սովետ Միութեան քայքայումով, յայտարարուեցաւ Հայաստանի Հանրապետութեան անկախութիւնը, հրապարակուեցաւ առաջին հռչակագիրը¹⁰⁶: Այդ օրերուն, Թուրքիոյ թիւ մէկ անձն էր Եօզալը¹⁰⁷՝ հայատեաց նոյն երիտթուրքերու հետեւորդը, որ ի տես Հայաստանի մէջ վերագարթնող ազգային ձգտումներուն, յայտարարեց. «Երմենիլեր կէրէքէն տէրսի ալմամըշլար 1915-տէ» («Հայերը պէտք եղած դասը չեն առած 1915-ին»): Կարիք կա՞յ մեկնաբանելու, թէ ինչ է այսօրուան թուրք ղեկավարութեան ընթացքը: Որքան ալ ճիգ թափեն ցոյց տալու

իրենց իբր թէ եւրոպականացած դէմքը, միեւնոյնն է՝ թուրքին աչքի փուշը Հայաստանն է, որ իր ներկայութեան փաստով միշտ կը յիշեցնէ թուրքին բարբարոսութիւնը: Այնքան ժամանակ որ Հայաստան կայ, թուրքը համարատու է հային: Եթէ կարենայ նոր միջոցներով խեղդամահ ընել Հայաստանը, Օսմանեան Կայսրութիւնը կը վերականգնի: Նոյն Եօզալն էր, որ չկարենալով զսպել իր հայաջինջ մտածումները, բարձրաձայն ըսաւ. «Իքի ուչաք Երիվանը սուստուրուր» («Երկու օդանաւ Երեւանը կը լռեցնէ»): Ջարմանալի զուգադիպութիւն. Եօզալի վերոյիշեալ երկու յայտարարութիւններէն 10 թէ 15 օր ետք, լրատուները սուս ու փուս հաղորդեցին, թէ Եօզալը մահացեր է սրտի տագնապով մը:

Այս առիթով կ'ուզեմ մտածում մը հրապարակել: Փափաքս է, որ նախագահական հրամանագիրով կամ խորհրդարանին որոշումով, Հայաստանը կոչուի Արեւելեան Հայաստան¹⁰⁸: Հայրենի ղեկավար տարրերը թող գործեն իրենց գծած ուղիով, ոչ մէկ փոփոխութիւն պետական կարգ ու սարքին մէջ: Միայն ու միայն՝ անունը Արեւելեան Հայաստան: Կը հետեւեցնեմ, որ ռուսը լռելեայն համախոհ կ'ըլլայ մեր մտքին՝ Նակորնի Քարապախի օրինակով. ոչ ոք մեզ կը նեղէ, թէ «ինչո՞ւ Լեռնային Ղարաբաղ կ'ըսէք. ուրեմն, Ղաշտային Ղարաբաղ ալ կայ»: Մնացածը, մեր արթնամիտ հետեւողականութեամբ, ժամանակը կը լուծէ:

Ա՛խ, ուրիշ, քիչ մը դժուար հասանելի գաղափար մը եւս ունիմ. Անհրաժեշտ է, որ շուրջօրեայ գործող թրքերէն հաղորդումներու հեռատեսիլի կայան մը ստեղծուի: Անշոշտ, մէկ անգամէն գլուխ հանել նման ծրագիր մը՝ անկարելի է: Կարելի է սկսիլ սահմանուած մէկ-երկու

ժամով, փորձառութիւն ձեռք բերել, թրքագէտներ պատրաստել եւ հաղորդումներուն ժամերը կամաց-կամաց աւելցնել: Պէտք է իրագործել նաեւ զուգահեռ քրտերէն հաղորդումներ:

Ընթերցող, կը խնդրեմ, չըլլայ որ մտքէդ անցընես, թէ ի զուր աշխատանք է, թէ ո՞վ պիտի լսէ մեզ: Վստահ եմ, այս ծրագիրը հոգեկան սնունդ պիտի մատակարարէ առնուազն մէկ-երկու միլիոն թրքացած եւ քրտացած հայերուն, որոնք ո՛չ միայն անտեղեակ են հայկական հարցերուն, այլեւ դիտումնաւոր կերպով ծուռ տեղեկութիւններով սնուած են: Կը վկայեմ, որ անցեալ դարի 70-ական թուականներուն Հայաստանի ռատիոյի քրտերէն հաղորդումներուն ժամ առ ժամ կը հետեւէին Գամիշլիէն ներգաղթած (ափսո՛ւս, որ անունը չեմ յիշեր) երգիչի մը¹⁰⁹՝ ռատիօհաղորդումներով տրուած երգերը, որոնց մէջ կային նաեւ հայերէն տողեր ու համարներ: Քիւրտերը ձայներիզներու վրայ կրկնօրինակելով զանոնք, կը վաճառէին իրարու: Անձամբ տեսած եւ լսած եմ այդ ձայներիզները, երբ թաքսի-սերվիսներ կ'առնէինք Հալէպի մէջ մեր տեղափոխութիւններուն ընթացքին:

Հետեւաբար, թանկագին այրե՛ր եւ սփիւռքեան համայնքներու ղեկավարներ, անհրաժեշտ է միատեղել մեր ձգտումները՝ բաղձալի առաւելագոյն նուաճումներու հասնելու համար:

2008

«ԱՌԱԳԱՍՍ» պարբերաթերթ, Կլէնտէյլ, թիւ 52, Փետրուար-Մարտ 2008, էջ 26-27;

«ՇՈՂԱԿՆ ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ» երկշաբաթաթերթ, Երեւան, թիւ 7 (192), Ապրիլ Ա., 2008, էջ 8¹¹⁰

ԿՈՉ-ԱՌԱՋԱՐԿ ԳՈՐԳ ԱՐՏԱՂՈՂ ԳՈՐԾԱՐԱՆՆԵՐՈՒՆ

Խոր տպաւորութիւններով աւարտեցի վերջերս լոյս տեսած՝ Յասմիկ Հմայեակեանի՝ հայ մշակոյթի մասին գրոյցներու գրքոյկը, հրատարակուած հովանաւորութեամբ «Նորավանք» Գիտա-Կրթական Հիմնադրամին:

Ջիս ներշնչող եւ խորհրդածութեան մղող բաժինն է հայկական գորգարուեստին շուրջ հարցազրոյցը:

Յիշեալ գիրքի ընթերցումիս օրերուն, զուգադիպութեամբ, Հ 1 պետական հեռատեսիլէն տեսայ հաղորդում մը, ուր յարգարժան նախագահը կ'ընդունէր սփիւռքահայ եւ հայրենի գործարար ղեկավարներ՝ միասնաբար գտնելու համար գործարարութեան յարմար մթնոլորտը՝ խթանելու համար նոր աշխատատեղերու ստեղծումը:

Կոչ-առաջարկս է, որ 5-7 բանիմաց գործարարներ ձեռնարկեն հայկական գորգագործութեան գերարդիական կեդրոնի մը ստեղծման՝ հետեւեալ ստորաբաժանումներով.

Առաջին. առկայ, գոյութիւն ունեցող, հայրենի զանազան թանգարաններու մէջ ցրուած հայկական գորգերու միատեղում թանգարանային արդիական եւ ընդարձակ ցուցասրահներով օժտուած շէնք-կառոյցի մը մէջ՝ գիտա-

կան խորհուրդի մը ղեկավարութեամբ:

Երկրորդ. մասնագէտներուն նախատեսած չափի հաւասարակշռեալ ծաւալով համապատասխան շէնք, ուր տեղադրուին գորգագործութեան դազկեահներ եւ սկսի հայկական գորգերու արտադրութիւն՝ նախագծող նկարիչներու եւ մասնագէտ վարպետներու հսկողութեամբ, նորաստեղծ թանգարանին կից, միեւնոյն տարածքի սահմանին մէջ:

Երրորդ. դարձեալ նոյն տարածքի սահմանին մէջ հիմնել, զուտ տեղական հումքի հիմքի վրայ բրդեայ, բամպակեայ, մետաքսեայ եւ արհեստական թելերու արտադրամաս, որ բաւարարէ ո՛չ միայն գորգի արտադրամասին պահանջները, այլեւ՝ գոհացնէ տեղական շուկան, առաւել՝ ի վիճակի ըլլայ արտահանման՝ մրցակցային բարձր որակով:

Չորրորդ. արտադրութիւն բնական ներկանիւթերու, ի մասնաւորի որդան կարմիրի, ներկանիւթեր պատրաստել ընկոյզի եւ նուռի կեղեւներէն, նաեւ բուսական այլ նիւթերու մշակումով ստանալ հայկական յատուկ գոյներու ներկանիւթեր, որոնք պիտի ծառայեն գորգաթելերու գունաւորման:

Իբր ամբողջական կառոյց, հիմնական չորս մասերու կերտումին առընթեր, միշտ նոյն տարածքի սահմանին մէջ կարելի է հիւրանոցային բաժին մը յատկացնել՝ անհրաժեշտ օժանդակ ճաշարանով ու կառատունով եւ յարակից անտառով:

Այսպիսի հսկայ կառոյց մը, անշուշտ, պէտք է տեղադրուի Երեւանի հարեւանութեամբ, դեռեւս անմշակ ու քարքարուտ վայրի մը մէջ, որ սակայն յագեցած ըլլայ էլեկտրականութեամբ, ջուրի պաշարներով ու անհրա-

ժեշտ ջրահեռացման համակարգով: Մնացեալ մասնիկները ինքնըստինքեան կ'ամբողջանան ծրագրին իրագործման զուգահեռ՝ վստահելով մասնագիտական խորհուրդի մը նշելիք ուղղութիւններուն:

Ստովի ետ ու առաջ ընելով կը կարծեմ, որ եթէ այսօր սկսինք այս գործն ի կատար ածել, պէտք են 5-10 տարիներ: Արդ՝ գօտեպնդուինք:

Մեր երեւակայութեան թռիչքէն խանդավառ, խորհրդածեմք նաեւ այս մեծղի ծրագիրին նիւթական կարելիութեան մասին:

Վերը յիշեցինք իբր սկիզբ, 5-7 բանիմաց գործարարներու նախաձեռնութեան մասին (որոնց գոյութեանը չեմ կասկածիր), պայմանաւ, որ պետութիւնը հրապարակաւ երաշխաւորէ ծրագիրը եւ բաժնեկից ըլլայ՝ նուազագոյնը՝ հսկայ տարածքի մը անվճար տրամադրումով, հանրութեանը օժտելով մանրամասնեալ եւ անսքող տեղեկատուութեամբ: Պետութիւնը նաեւ պէտք է անբեկանելի որոշումով յայտարարէ, թէ արտադրանքը զերծ կը մնայ որեւէ հարկէ եւ տուրքէ 3-5 տարի ժամանակով:

Արդարեւ, պէտք է նշել, որ պետական բաժնեկցութիւնը տարածքի անվճար տրամադրումով, պետական պիտձէն զերծ կը պահէ ծանրաբեռնումէ: Հետեւաբար, դիւրին է պետական նեցուկին ապահովումը ի նպաստ այսպիսի շահաւէտ ծրագրի մը իրագործման: Կը կարծեմ, թէ ճիշդ կ'ըլլայ այս հարցով դիմել նախագահին առընթեր նորաստեղծ Հանրային Խորհուրդին:

Խորհրդածեմք նաեւ անհրաժեշտ գումարի գոյացման կարելիութեան մասին: Սրենք մեր երեւակայութիւնը: Ինչքա՞ն գումար պէտք է այս ծրագիրին սահուն ընթացքին համար: 30 միլիոն տոլար չէ, թող ըլլայ 40

միլիոն, ըսենք նոյնիսկ՝ 80 միլիոն տոլար: Այս պատկառելի գումարը տրամադրելու պատրաստ, աշխարհով մէկ ցրուած եօթը հայորդի գտնելը դիւրին գործ չէ, բայց հնարաւոր է, որ եօթը նուիրեալները հիմք դնեն միայն 20-30 միլիոնին եւ գործն սկսի յառաջ ընթանալ համոզիչ, ինքնավստահ ընթացքով: Մնացած գումարը կարելի է ամբողջացնել տրամաբանական արժէքի բաժնետոմսերով (ոչ պարտատոմս), որոնցմով հնարաւոր կ'ըլլայ ծրագիրը ժողովրդականացնել Հայաստանէն ներս եւ ի սփիւռս աշխարհի:

Շատ կարելի հարց է, որ այս ծրագիրը պէտք չէ հակադրուի այժմ գործող գորգագործական հիմնարկներուն: Ընդհակառակը, օգտուելով վերջիններուս փորձառութենէն, պէտք է սահուն գործակցութիւն յառաջանալ անոնց միջեւ: Յօնք շինելու տեղ՝ աչք չհանենք...

Պրպտումներով իմացայ Արմէն Մկրեան կարպետի կեդրոնին մասին եւ բարեկամի մը հետ հոն այցելեցի: Շատ լաւ տպաւորութիւն ստացայ: Մեզ շատ քաղաքավարի, բայց եւ զուսպ կերպով ընդունեց տնօրէն Տիար Խոսրով Նաւոյեանը: Պատմեցի այս գրութեան բովանդակութեան մասին: Արձանագրութիւն կազմեց եւ խոստացաւ, որ մօտ մէկ ամիսէն սեփականատէր Տիար Մկրեանը երբ գայ Նիւ Եորքէն, իրեն հետ հանդիպում մը կը դասաւորէ: Յուսամ, որ Տիար Մկրեանը ծրագիրին իրականացումը նախաձեռնող եօթնեակին մէջ կ'ըլլայ:

Տեղեկութիւն քաղեցի նաեւ, որ գորգի արտադրութեան գործող այլ կեդրոններ եւս կան, ինչպէս, օրինակ, Թիւֆէնկեան հաստատութիւնը, որ շնորհակալ գործ կ'ընէ: Կը գործէ նաեւ Իջեւանի գորգի գործարանը, բայց ունի՞ արդեօք ձեռնային աշխատանքով գորգերու բաժին:

Հայաստանի Հանրապետութեան տարածքին, գիւղերու մէջ կան ընտանիքներ, որոնք դազգեահ մը լարած են եւ գորգեր կը հիւսեն ըստ գործատիրոջ կամ պատուիրատուի փափաքին: Ճիշդ է, այս բոլորը կան, բայց յիշեալներուն գործունէութիւնը զուտ առեւտրական նպատակ կը հետապնդէ, ազգային գաղափարախօսութիւն չի կրեր անպայմանօրէն: Իմ նպատակս ազգովին մեզի պատկանածը վերականգնելն է ամուր հիմքերով:

Գրութիւնս նկարագարողելու մտօք, առիթը յարմար կը սեպեմ ներկայացնելու համար Գեղարքունիքի մարզի 19-րդ դարու հիասքանչ գորգ մը (տե՛ս յաջորդ էջը): Պէտք է յայտնեմ նաեւ, որ այս պատկերուած նմոյշին աղբիւրն է մանկավարժ-նկարիչ Հրազդան Թոքմաճեանի՝ նոյնատիպ գորգերու փոքր չափերով, մետաքսեայ թելերու հիւսքով ընդօրինակութիւնը: Անոնք կը պահուին յատուկ ծրարներու մէջ՝ հայկական գորգաշխարհի մասին եօթը լեզուներով վկայութիւններով եւ կը կազմեն 16 թէ 18 օրինակներ՝ մէկը միւսէն առինքնող:

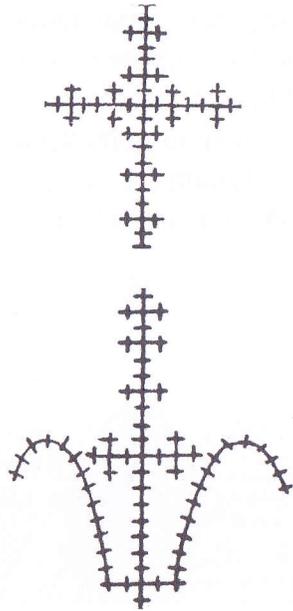
☀ **Գորգի հնագոյն օրինակը յայտնաբերուել է Ալթայի Պազիր-իկեան դամբարանաբլուրում (Ք.Ա. V – IVդդ. Էրմիտաժ. Մկ. Պէթերբուրգ) որը ըստ արուեստաբան, գորգագետ Ռ. Շուրմանի հայկական ծագում ունի: Հայկական գորգի պատմիկներ յայտնաբերուել են Արթիկի դամբարանաբլուրում (Ք.Ա. II հազարամեակ), Կարմիր բլուրում (Ք.Ա. VII դ.), Անի մայրաքաղաքում (Ք. Ե. X դ.):**
Նախկինում գորգը Հայաստանում անուանուել է կապերու (կարպետ), որը նաեւ մուտք է գործել եւրոպական ժողովուրդների լեզուապաշարի մէջ: Հայկական գորգի մասին հիացական տողեր են թողել VIII – XIV դդ. արաբ աշխարհագիր – ճանապարհորդներ Սաւալիքին Աբու ալ ֆարաժ Ալ իսֆահանին, Է մատալին, եւ Ալ իսբախրին, ինչպէս նաեւ XIII դ. իտալացի ճանապարհորդ Մարկո Պոլօն:
Միջնադարեան հայկական գորգը պալատների գարդն էր, աւարի ու հարստութեան չափանիշ:

Ծանօթացէ՛ք, ըստ Հ. Թոքմաճեանի՝ հայկական գորգերու մասին համաշխարհային վկայութեանց աղբիւր-

ներուն:

Սկսինք գործել: Կազմենք արժանահաստ մարդոց խումբ մը, ապահովենք պետական հովանաւորութիւն, եւ, վստահ եմ, ծրագիրը ձիւնագնդակի մը պէս պիտի ահագնանայ: Իսկ կարիք կա՞յ նշելու, թէ ինչպիսի՞ նուաճում մը պիտի ըլլայ այս գուտ հայկական ծրագիրը: Բարի էրթ:

2008

ԼԱԻՎՈՅՆ ԱՊԱԳԱՅԻ ՅՈՅՍՈՎ

Ուրբաթ, 30 Յունուար 2009, ժամը 12-ին, սփիւռքի Նախարարուհի համեստափայլ Տիկ. Հրանոյշ Յակոբեան կտրեց բացման ժապաւէնը ոսկերչական գործիքներու խանութիս՝ խորին գոհունակութիւն պարզելով անձիս:

Ստորագրեալս Եղեռնը ճաշակած ծնողքիս առաջին սերունդէն եմ՝ Հալէպ ծնած: Ընտանիքիս ամենափոքրն էի: Նախակրթարանը աւարտելով, 14 տարեկանիս

գործի սկսած եմ, ոսկերչութիւն սորված եմ՝ աշակերտելով հոգածու մեծ եղբօրս¹¹: Շատ դժուար օրեր էին. Եօթը հոգիով կը բնակէինք մէկ սենեակի մէջ, այն ալ՝ վարձով: Դպրոցի վարձքս կը հոգար Մարաշի Հայրենակցական Միութիւնը: Համբերութեամբ ու յամառ աշխատանքով բարելաւեցինք մեր կեանքը, քոյրերս եւ եղբայրներս կազմեցին իրենց ընտանիքները, ես ալ ամուսնացայ ու երկու դուստրերու հայր եղայ: 1969-ին փորձեցի տեղական արտադրութեան ոսկերչական պիտոյքներու առետուր ընել: 1973-ին Եւրոպայէն առաջին ներածումն ըրի: Մինչեւ 1990, եւրոպական եւ ամերիկեան ոսկերչական գործիքներու եւ մեքենաներու 11 ընկերութեանց Սուրիոյ ներկայացուցիչն էի: 1991-ին սկսայ ոսկերչական գործիքներու տեղական արտադրութեան, զոր մինչեւ այսօր կը շարունակուի: Հպարտ եմ յայտնելու, որ իմ արտադրութեանց մեծ մասը կը սպառեն Եւրոպայի եւ Ամերիկայի յաճախողներուս՝ Հալէպի մէջ հիմնաւորուած գործունէութեանս միջոցաւ: Մասնակցած եմ Զուիցերիոյ Պազել քաղաքի ամենամեայ համբաւաւոր ցուցահանդէսին: Գործերուս կառավարիչը (manager) դպրոցական արձակուրդներուն ինձի աշակերտած է 12 տարեկանէն. Ան 24 տարուան փորձառութեամբ Պետրոս Զէյթունցեանն է: Ափսո՛ս, որ դուստրերս յանձն չառին գործս եւ գացին իրենց ուրոյն ճանապարհով:

Կեանքիս ելելէջներուն ընթացքին, ունեցած եմ նաեւ բուռն գործունէութիւն հալէպահայ հասարակական կեանքին մէջ: Հիմնադիրներէն եմ Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան Հայ Երիտասարդաց Ընկերակցութեան «Պետրոս Ադամեան» թատերախումբին, որուն 50-ամեայ աշխոյժ գործունէութիւնը բոլորիս հպարտու-

թիւնն է¹¹². Կ'ուզեմ յիշել դրուագ մը միայն. 1985-ին, «Պետրոս Ադամեան» թատերախումբը ներկայացուց Ճոն Փաթրիքի «Տարօրինակ Միսիս Սէվիճը»՝ գլխավոր մասնակցութեամբ Խ. Ս. Հ. Մ.ի ժողովրդական արթիսթ Վարդուհի Վարդերեսեանի: Այն օրերուն՝ գաղութը եռաց ոգեւորութեամբ:

Պատուոյ անդամ եմ Հալէպի Մարաշի Հայրենակցական Միութեան: Գործունէութիւն ծաւալած եմ հոգաբարձութենէն ներս 1923-ին Հալէպի հիւղաւաններուն մէջ հիմնուած Մարաշի Ազգային Մեսրոպեան Վարժարանին¹¹³, որու աշակերտութեան միայն քսան տոկոսն ի վիճակի է ուսման վարձքը վճարելու, այն ալ՝ պետական նուագ սակագինով: Քաջալեր եղած եմ կնոջս նիւթապէս՝ պատրաստելու հայկական տարազներու հաւաքածոյ մը, որ մեծ հետաքրքրութիւն յառաջացուց Հալէպի եւ շրջակայքի հայագաղութներուն մէջ: Տարազները չորս անգամ ցուցադրուեցան Հալէպի մէջ՝ կազմակերպութեամբ

«Գերմանիկ-Վասպուրական» Մշակութային Միութեան, ապա շրջագայութեամբ ներկայացուեցան Ղանասկոսի, Գամիշլիի, Ամմանի, Պէյրութի (երկու անգամ), Կիպրոսի, Գերմանիոյ, Գահիրէի (վերջին ցուցահանդէսին կազմակերպիչն էր Հայաստանի Հանրապետութեան արտակարգ եւ լիազօր դեսպան, ներկայիս արտաքին գործոց նախարար Էտուարտ Նալպանտեանը), հուսկ՝ Երեւանի մէջ, 1999-ին, մշակոյթի նախարարութեան հրաւերով, որ դժբախտ զուգահիսութեամբ խաչածեւուեցաւ Ազգային ժողովի ահաւոր նախճիրով:

Հասարակական գործունէութեանս ծիրին մէջ, աշխատակցած եմ Պէյրութ հրատարակուող «Զարթօնք» օրաթերթին՝ գաղութիս տիաճ եւ ուրախ երեւոյթներուն մասին գրելով: Յատկապէս ունիմ գրութեանց շարք մը՝ «Հայ Անցեալը՝ Լուսանկարներով» ընդհանուր վերնագրով, որու հրապարակումներէն գողտրիկ հատոր մը կազմեցի եւ հրատարակեցի 2007-ին, Երեւանի մէջ: Մաշտոցի անուան մետալակիր եմ, շնորհուած Մատենադարանէն, նուիրաբերածս 54 հատ արաբերէն ձեռագիրներու եւ մատուցած ծառայութիւններուս համար:

Նշեմ նաեւ, որ նուիրաբերումէս 25 տարի ետք, անձնական նախածեռնութեամբ, արաբագէտի մը միջոցաւ կազմեցի ցուցակը երկար ժամանակ անտարբեր վարմունքի պատճառով մոռցուած ձեռագիրներուն՝ իբր թէ արաբագէտ չունենալու պատճառաբանութեամբ...

«Մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ» վերջին համագումարին, առիթով մը խօսք առի ու հրապարակաւ յայտնեցի սփիւռքի նախարարութիւն հիմնելու առաջարկս, նաեւ՝ որ Ազգային ժողովը ընդգրկէ սփիւռքահայ պատգամաւորներ՝ ըստ գաղութի քանակին: Դահլիճն անսպասելիօրէն

ԱՐԺԱՆԵԱՑ ՄԵՏԱԼ՝ ՄՇԱԿՈՑԹԻ ՄԵՐ ԳԱՆՁՆՐԸ ՓՂԿՈՂՆՆՐԱԻՆ

Երեւանի Մերձայ Մաշտոցի անուան Մատենադարանի վարչութիւնը վերջերս նախաձեռնարկ եղած է պատրաստել տարւոյ յատուկ մետալ մը: Եր այսուհետեւ Հաստատութեան կողմէ պիտի տրուի այն բոլոր անձերուն, որոնք կարեւոր ծառայութիւններ կը մատուցանեն Մատենադարանին:

Հալէպի Հ. Բ. Ը. Միութեան Մատենագիտական Յանձնախումբը տարախ է տեղեկանարու, թէ իր անդամներէն Պր. Վահէ Մամուէլեան այս մետալը տուայող առաջիններէն մէկը հանդիսացած է: Կը շնորհատրենք զինք:

արծագանգեց բուռն ծափահարութեամբ: Ինչ լաւ է, որ սփիւռքի նախարարութիւնը կազմուեցաւ, այն ալ՝ արժանաւոր ներկայացուցիչով մը: Յուսանք եւ սպասենք երկրորդ առաջարկիս ի կատար ածման:

Ներող եղիր, ընթերցող, եթէ ինքնագովութեան կաս-

կած ունենաս իմ մասին:

Այժմ կ'անցնիմ այս գրութեան բուն նպատակին:

Որոշած էի ինքնակամօրէն հանգստեան կոչուիլ. քրոնիկ ռեւմաթիզմը իր գործը տեսած էր... 2005-ին սիրտս վիրահատեց Քանաքեռի սրտաբանական հիւանդանոցի հրաշագործ բժիշկ, հալէպահայ Հրայր Յովակիմեանը՝, արիեստական փականի տեղադրութեամբ: Ձիս խնամեցին բարեկամներս: Այդ օրէն, որոշեցի երեւանաբնակ ըլլալ. տիրացայ բնակարանի մը, զայն հիմնովին նորոգել տուի, մէկ սենեակը ձեւաւորեցի իբր խանութ՝ մասնագիտութիւնս կիրառելու հեռանկարով: Շատ շահագրգռուած չէի գործով, ինծի կը հերիքեր Հալէպի եկամուտս: նպատակս անորոշութեան մատնուած բարեկամներուս գործ եւ ապագայ եկամուտ մը ապահովելն էր: Կազմեցի ՍՊԸ¹¹⁴՝ հետեւելով օրէնսգէտի մը խորհուրդին, եւ, Աստուած իմ, թղթաբանական այնպիսի հողմապտոյտի մէջ ինկայ, որ մինչեւ հիմա ալ անըմբռնելի է սուրիական կանոններով գործող-տրամաբանող անձիս համար (երեւակայեցէ՛ք՝ հիմա ես իմ ստեղծած ընկերութեան ... ամսականաւոր պաշտօնեան եմ. տուն-խանութք սեփականութիւնս է, բայց կարենալ գործելու համար, պաշտօնաթուղթ կազմեցի, որպէսզի անհատոյց կարենամ օգտագործել խանութին տարածքը...): Մինչեւ խանութին պաշտօնական բացումը - գոր, ինչպէս սկիզբը նշած եմ, կատարեց սփիւռքի ազնուփայլ նախարարուհին -, հարկ եղաւ շահատուրք վճարել 2008 տարուան Դեկտեմբեր ամսուան եկամուտիս համար, մինչդեռ նշեալ եկամուտս (ոչ թէ շահս) իբր պաշտօնեայի՝ ամսականիս չբաւեց... Սուրիական

փորձառութեամբ, կը յուսայի, որ երկու տարի զերծ կը մնամ տուրքերէ¹¹⁵: Այսպէս է աշխարհով մէկ. նոր-սկսնակ գործատէրը արտօնութիւններ կ'ունենայ մինչեւ որ ամրապնդուին անոր եկամուտի աղբիւրները:

Ոսկերչութիւն-արծաթագործութիւնը Միջին Արեւելքի մէջ հայոց մենաշնորհն էր: Վան քաղաքի հայ վարպետներուն ձեռակերտ նմոշները թանգարանային արժէք ունին այսօր եւ ծանօթ են աշխարհին: Վանի վարպետներուն տարաբախտ ժառանգները եկան Երեւան: Համոզուած եմ, որ պետական խելամիտ հովանաւորութեամբ, կը վերականգնի ոսկերչութեան ազգային համբաւը: Հասակակիցներս պէտք է լաւ յիշեն վանեցի Արծրուն Պէրպէրեանին դպրոցը:

Եղեռնէն ետք, մինչեւ անցեալ դարուն վերջերը, ոսկերչութիւնը թուրքիոյ մէջ հայերու եւ ասորիներու ձեռքին էր: Այժմեան վիճակով, թուրքը եռանդուն հետեւողականութեամբ ինչպէս գորգագործութեան տիրացաւ, այնպէս ալ տիրացաւ Հայկեան ոսկերչութեան մենաշնորհին՝ գրաւելով աշխարհի մէջ երրորդ դիրքը:

Կը հաւատամ, որ շնորհալի Տիկ. Հրանոյշ Յակոբեան, շուտով, նախարարութեան կազմակերպչական հաւասարակշիռ կառոյցով, աշխատանքային ծրագրով, համագաղութային անվերապահ զօրակցութեամբ, պիտի նուաճէ ցանկալի արդիւնքներ՝ սիրելին ըլլալով գաղթօճախներու հայութեան:

Ի՞նչ էր զիս մղողը, որ իբր հալէպահայ, անշուք խանութիս պաշտօնական բացման հրաւիրեմ սփիւռքի նախարարուիին: Նպատակս էր ցոյց տալ Հալէպի իմ

շրջապատիս - որու մէջ կան վարանոտ սպասումի մէջ գտնուող մարդիկ -, թէ կարելի է հայրենի երկրին մէջ գործ կազմակերպել:

Արդ, փափաքս է, որ ժամ առաջ վերանան հայրենի իրականութեան ստուերոտ կողմերը, ամրանայ դատական արդարադատութիւնը, ուղղուի հարկային դաշտի թղթաբանական մերժելի խճողուածութիւնը, կաշառակերութեան զսպումն ըլլայ բիրտ: Միանգամընդմիշտ եւ անվերապահօրէն պէտք է ջնջել մենատիրութիւնը: Երազանքս է, որ գործազուրկ չմնայ, գոհացուցիչ կերպով վճարուին արհեստաւորն ու պաշտօնեան:

Այս բոլորին բարօք ճանապարհը կախեալ է մեր անկոտրում կամքէն եւ սփիւռք-Հայրենիք միասնական գործակցութենէն:

2009

Այս գրութիւնը, արեւելահայերէնի վերածուած, հրապարակուեցաւ սփիւռքի նախարարութեան էլեկտրոնային կայքին մէջ:

« ԱԶԳ - ՆԵՐՂԻՐ »

Վերջին երկու տարիներուն երկարատեւ ժամանակով Երեւան բնակութեանս օրերուն, Հայաստանի քաղաքական, հասարակական եւ մշակութային կեանքը աւելի ճանչնալու աղբիւրս եղաւ «Ազգ»ը, որու լեզուին համարձակ ոճը, ճաշակով դասաւորումը, լեզուական մաքրութիւնը եւ նիւթերու այլազանութիւնը առինքնեցին զիս:

Ինծի որոշ չափերով ծանօթ է «Ազգ»ի գլխաւոր խմբագիր Տիար Յակոբ Աւետիքեանի աւելի քան 20 տարուայ լրագրական գործունէութիւնը: Հպարտութեամբ կը խոստովանիմ, որ առ ի քաջալերութիւն, իմ առաջին գրական-տեղեկատուական փորձերը փոքր հպումներով Պէյրութի «Զարթօնք» օրաթերթին մէջ հրատարակողը եղած է Պր. Աւետիքեանը: Առ յաւելտ երախտապարտ եմ:

Ուշագրաւ է յատկապէս «Ազգ - Ներդիր» բաժինը, որու աղբիւրագիտական արժէքը յոյժ բարձր նշանակութիւն ունի լայն պրպտումներով հետաքրքրուած ընթերցողին համար: Եթէ ուզէի յատկապէս նշել իւրաքանչիւր ներդիրի մէջ անպայմանօրէն ներկայ հրապուրիչ նիւթերը, անոնք անխուսափելիօրէն մեծ ծաւալ պիտի գրաւէին այս վտիտ յօդուածիս մէջ: Հետեւաբար, գոհանանք վերոյիշեալ

զեղումներով եւ անցնինք բուն նիւթին, որ մղեց զիս հետեւեալ մտածումներուն:

«Ազգ - Ներդիր»ի 8 Յուլիս 2005-ի էջ Ա.ին վրայ, Վայոց Ձորին նուիրուած գրութեան մէջ (որ սկիզբն է Հայաստանի Հանրապետութեան մնացեալ մարզերուն մասին խոստացուած շարունակական պատումին), կայ Հայաստանի Հանրապետութեան քարտէսը՝ մեծցուած Վայոց Ձորին եւ դրացի երկիրներու անուններուն ալ նշումներով: Խորհրդածութեանս տուն տուողը եւ հոգիս ու միտքս ընդվզեցնողը «Թուրքիա» արձանագրութիւնն է, այն ալ՝ ճիշդ ու ճիշդ Կարսի տեղանքին վրայ: Փափաքս էր, որ այնտեղ տեսնէի «Բարձր Հայք» կամ «Պատմական Հայաստան» եւ ապա՝ չակերտեալ Թուրքիա¹¹⁶:

Իբր հալէպցի, գիտակցական կեանքիս մէջ երբեւէ չեմ հանդիպած սուրիական հրատարակութեանց մէջ որեւէ քարտէսի, որտեղ Սուրիոյ մէջ ներառնուած չըլլայ Իսկէնտէրունի մարզը՝ նոյնիսկ վերջերս կեղծ ջերմացումով յառաջացած Սուրիա-Թուրքիա յարաբերութեանց ներկայ շրջանին: Իւրաքանչիւր սուրիացի աներկբայօրէն իր հայրենի հողը կը նկատէ Իսկէնտէրունի մարզը¹¹⁷:

Այս մասին ժամանակին Հայկական Սովետական Հանրագիտարանին մէջ հրատարակուած Հայաստան-Թուրքիա քարտէսի մը մէջ ներկայացուած սահմաններուն առթիւ, մերժումի եւ վրդովմունքի խօսք ըսած էր «Զարթօնք»ի էջերէն Փինոքիօ գրչանունով հանդէս եկող Տիար Յակոբ Միքայէլեանը¹¹⁸:

Այս խորհրդածութիւնները մղեցին զիս աւելի առաջ երթալու:

Խոր Վիրապ այցելութեանս ականատես եղայ Հ. Հ.ը

իր Թուրքիա ճանչցուած տարածքէն բաժնող կրկնակի-
եռակի փշալարերու եւ սահմանազատող հայկական
հսկիչ երկու աշտարակներու¹¹⁹ Արաքս գետի արեւելեան
ափին, այժմեան ամենաբերրի Արարատեան դաշտավայ-
րին մէջ: Հակառակ վեհատեսիլ Արարատ-Մասիսի
ամենամօտիկ կէտն ըլլալուն, այս մերժելի փշալարերը
յոյժ կը հեռացնէին հայկական Սրբազան Լերան
մօտիկութիւնը: Մտածեցի, որ Սովետի օրերէն մնացած
քարացած վիճակ է այս, որմէ առաջին գոհը Թուրքիան է,
որ կ'ուզէ որքան հնարաւոր է հեռու ըլլալ Հայաստանէն:
Փաստը մեր աչքին առջեւն է. Թուրքիան, հակառակ
ելրոպական ու ամերիկեան յորդորներուն, փակ կը պահէ
Հայաստանի Հանրապետութեան հետ սահմանը:

Այս մասին կ'ուզեմ դրուագ մը պատմել՝ դարձեալ
Սուրիոյ օրինակով:

Այցելութեան գացած էի 7-րդ դարու համաշխար-
հային նշանակութեան կառոյց «Ղալպ ըլ-Լոզ»
եռանաւ պազիլիք հրաշալի եկեղեցիին՝ մօտիկը սուրիա-
կան Հարէն գիւղաքաղաքին, որ կ'պած է ֆրանսացի-
ներու՝ Թուրքիոյ նուիրաբերած Իսկէնտէրունի մարզին:
Շրջելով Հարէն աւանին խարմայի պարտէզները, զար-
մանքով ակամայօրէն նկատեցի սահմանազատող ու
ծանրօրէն զինուած թուրք զինուորին աշտարակ-
պահակակէտը: Հարց տուի կողքիս կեցող գիւղացիին, թէ
ի հակադրութիւն թրքականին, ո՞ր է սուրիական
պահակակէտը: Բարի սուրիացին անվրդով կերպով եւ
հանգիստ ձայնով բացատրեց՝ մատնացոյց ընելով
հանդիպակաց պարտէզները:

- Հօրս պատկանած են անոնք, ես օրինական
ժառանգորդն եմ, օր մը օրւանց կը վերատիրանամ: Եթէ

ոչ ես, ապա ժառանգորդներս կը վերատիրանան
անպայման... Ի՞նչ կարիք կայ սուրիական պահակա-
կէտերու...

Եթէ սուրիացին այս մտածումներով կը համբերէ, ես
չե՞մ կրնար իմ պապերուս հայրենիքը սահմանազատող
հայկական-ռուսական կառոյցները քանդել: Թող թո՛ւրքը
հսկէ իր բռնագրաւած տարածքներուն վրայ...

Այժմեան Հայաստանի Հանրապետութեան տարած-
քին սահմանամերձ Անիի աւերակները այցելելու համար
անհրաժեշտ է յատուկ արտօնագիր՝ չեմ գիտեր որո՞ւ
կողմէ շնորհուած¹²⁰: Ինչո՞ւ: Առանց այդ տեսակի թոյլ-
տուութիւն ստանալու այցելութիւն տալու իմ փափաքին
բարեկամներս տարակուսանքով զգուշացուցին, «հնա-
րաւոր չէ՛» ըսին, «միայն բարձր կարգի հովանաւորեալ
անձանց կամ խումբին արտօնութիւն կը տրուի» ըսին:
Ափսո՛ս...

Ցաւով կրկին հարց կու տամ՝ ինչո՞ւ...

«ՆՈՐ ՄԱՐԱՇ», թիւ 2, 2009

ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՂՁԱԽ ԾՐԱԳԻՐՆԵՐ

Իմ մտասուեռուներով, հայ ժողովուրդին համար բաղձալի է հետեւեալ հինգ ծրագիրներուն իրագործումը:

Առաջին հերթին կ'ուզեմ ներկայացնել տարիներէ ի վեր մտքով եւ գործքով հետապնդած ծրագիր մը, որն է՝ իրականացնել թրքերէնով հեռուստահաղորդում՝ զայն սփռելով ողջ աշխարհին: Այս ուղղութեամբ իմ երկու կարեւոր նախաքայլերս ցարդ արդիւնք չտուին:

Հրապարակային առաջին քայլս էր 2008-ի Սեպտեմբերին Հալէպ, Հ. Բ. Ը. Միութեան ընդհանուր անդամական ժողովին խօսք խնդրելով մօտաւորապէս հազար ժողովականներուն եւ պատուարժան նախագահութեան դիմել եւ ըսել. «Նկատի ունենալով Հ. Բ. Ը. Միութեան կարելիութիւնները, հիմնադրել շուրջօրեայ սփռումով հեռուստակայան աշխարհի յարմարագոյն մէկ վայրին մէջ՝ երեք լեզուներով - հայերէն, անգլերէն եւ թրքերէն - հաղորդումներու համար»: Ներկայ ժողովականներն արագօրէն կողմնորոշուեցան, եւ յանկարծ, սրահը անսպասելիօրէն դրդաց ծափահարութիւններով: Նկատեցի, որ անդամական ժողովին հիւրաբար մասնակից սփիւռքի նախարար Տիկ. Հրանոյշ Յակոբեանը

գրառումներ կ'ընէր: Պատասխան խօսքին մէջ, միութեան յարգարժան նախագահ Մեթր Պերճ Սեդրակեանը բարձր գնահատեց միտքը, գաղափարը եւ խոստացաւ հարցը քննարկել Կեդրոնական Վարչական ժողովին մէջ: Ան ցաւով նշեց նաեւ իր տարակուսանքը: Ատեն մը ետք, Երեւանի «Արմենիա» հիւրանոցի մայթին վրայ պատահմամբ հանդիպեցայ յարգարժան Տիարք Մեթր Պերճ Սեդրակեանին եւ Վազգէն Եագուպեանին: Մեթր Սեդրակեան բուռն հետաքրքրութեանս պատասխանեց, որ ցարդ որեւէ քայլ չէ առնուած այս ուղղութեամբ: Կը յուսամ այս գրութեան հրապարակումով վերարժարծել հարցը՝ ակնկալելով անհրաժեշտ եւ յոյժ օգտակար լուծումը:

Երկրորդ քայլս եղաւ ի Հայաստան: «Հայ Անցեալը՝ Լուսանկարներով» առաջին գրքիս շուրջ ստեղծուած հետաքրքրութեան արդիւնքով, անդամ դարձայ Հայ Կենսագիրներու Ակումբին, որու ձեռներէց ղեկավար Տոքթ. Յարութիւն Մինասեանը թիկունք եղաւ թրքերէնով հեռատեսիլային հաղորդումներու սփռման գաղափարին: Ակումբի անդամներուն հետ համախումբ քննարկելով հարցը, միաձայնութեամբ նշանակեցինք չորս ներկայացուցիչներ, որոնք խանդավառուած, որոշում կայացուցին դիմել հայրենի վերին մարմիններուն՝ մտքի իրագործման հասնելու համար: Ընթերցող, ծանօթացի՛ր դիմում-նամակին, զոր կը ներկայացնեմ ամբողջութեամբ.

ՀԱՅ ԿԵՆՍԱԳԻՐՆԵՐԻ ԱԿՈՒՄԲ

Երեւան - 0026, Արշակունեաց 44/1, հեռ.՝ 44-66-36, 27-57-16, 093 30-92-37, էլ. փոսթ՝ harmin@mail.ru

27 - 01 - 2010, Երեւան

Հայաստանի Հանրապետութեան նախագահ
Սերժ ՍԱՐԳՍԵԱՆԻՆ,

Հայաստանի Հանրապետութեան վարչապետ
Տիգրան ՍԱՐԳՍԵԱՆԻՆ,

Հ. Հ.ի սփիւռքի նախարար Հրանոյշ
ՅԱԿՈԲԵԱՆԻՆ,

Հանրային Հեռուստաընկերութեան նախագահ
Ալեքսան ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆԻՆ,

Հայ Կենսագիրների Ակումբի անդամների
անունից՝

Լօքմակէօզեան Տիրանից,

Մինասեան Յարութինից,

Եազըճեան Գէորգից,

Սամուէլեան Վահէից,

ԴԻՍՈՒՄ

Մեծարգոյ Տիարք եւ Տիկին,

Հայ Կենսագիրների Ակումբի անդամ ներքոստորագրեալներս սոյն դիմումով առաջարկում ենք քննարկել հայկական որեւէ հեռուստաընկերութեան (նախընտրաբար՝ Հ 1) եթերային ծրագրերում ամենօրեայ թուրքերէն մէկժամեայ հաղորդում թողարկելու հարցը, նպատակը համարելով թուրքալեզու հեռուստադիտողներին հայկական մշակոյթին, հայոց պատմութեանը, Հայաստանի մասին լուրերին ծանօթացնելը: Կարծում ենք, որ այս յոյժ

կարելի է ծրագիրը իրականացնելու համար Հայաստանում կան բաւարար նիւթական, տեխնիկական եւ մարդկային ռեսուրսներ;

Համոզուած ենք, որ նման հեռուստածրագիր ունենալը ցանկալի կը լինի ո՛չ միայն Թուրքիայի, Ատրպէյճանի եւ այլ թուրքալեզու ժողովուրդների համար, այլեւ բաղձալի՝ արտերկրում ապրող թուրքալեզու մեր բիրաւոր հայրենակիցների համար:

Մեր առաջարկը հաւանութեան արժանանալու դէպքում, պատրաստ ենք մեր ոյժերի ներածին չափով օգտակար լինել դրա իրականացման խնդրին:

Յարգանքներով՝ Հայ Կենսագիրների Ակումբի
անդամներ՝

Լօքմակէօզեան Տիրան,

Թուրքիայի քաղաքացի,

Երեւանաբնակ

Երեւան, Ն. Սուրէնեանց - 3, 25,

հեռ.՝ 23-03-11, 093 39-07-47

Մինասեան Յարութին,

Հայաստանի քաղաքացի,

Երեւանաբնակ

Երեւան, Արշակունեաց - 44/1, 43,

հեռ.՝ 44-66-36, 093 30-92-37

Եազըճեան Գէորգ,

Լիբանանի քաղաքացի,

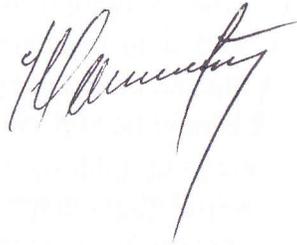
Երեւանաբնակ

Երեւան, Յ. Մանանդեան - 34, 2,

հեռ.՝ 42-43-13, 091 78-88-47

Սամուէլեան Վահէ,
Սիրիայի քաղաքացի,
երեւանաբնակ
Երեւան, Մայիսի 9-ի - 4, 7,
հեռ.՝ 44-65-44¹²¹

Կատարող՝ Վահէ Սամուէլեան

Հ. Հ.ի նախագահին կից գործող Հանրային Խորհուրդը անմիջապէս խորհրդակցութեան կանչեց դիմումնագրին չորս ստորագրողները: Լիազօր Տիկ. Ժասմէն Ասրեանի ղեկավարութեամբ եւ տասնեակէ աւելի մտաւորական ընտրեալներով յաջորդական քննարկումներ եղան, կազմուեցաւ գրաւոր դրական եզրակացութիւն եւ ծրագիրը փոխանցուեցաւ Հարային Խորհուրդի գերադաս ժողովին: Անցան ամիսներ... «Մնացեալը լռութիւն է»:

Տասնեակ մը հայկական գործող հեռուստակայաններ կան: Հ 1-էն զատ, երեք հատը հզօր կազմածներով աշխարհով մէկ սփռուած հայագաղութներուն կը բաշխէ իր յայտագիրը: Բայց հասած է ժամանակը, որ շուրջօրեայ թրքերէն հաղորդումներու մէկ կայան գործէ: Պրպտումները հաստատած են, որ միլիոնաւոր թրքացած հայեր, հայրենաբնակ «ծածուկ» հայեր, համշէնահայեր, Եւրոպայի մէջ ցրուած, քրտացած, հակաթուրք զանգուածներ իրենց հայեացքը ուղղած են այս կողմ՝ նուազագոյն հոգեկան բաւարարուածութիւն ստանալու եւ նախնեաց հայրենի տան թիկունք կանգնելու պատրաստակամութեամբ: Առաւել, պիտի հրճուի սփիւռքահայութիւնը՝ բարձրացնելով իր դիմադրական կարողութիւնները:

Կը հաւատամ, որ հայրենի ղեկավար դասակարգը այս

ոսկի առիթէն պիտի օգտուի՝ գործելով ըստ ժամանակի թելադրութեանց:

Երկրորդ ծրագիր-փափաքս է Հայաստանի Հանրապետութեան պաշտօնական անունը վերափոխել Արեւելեան Հայաստանի Հանրապետութեան, կարճ՝ Ա. Հ. Հ., փոխան՝ Հ. Հ.ի: Ինչ խօսք, որ շատ խոր բովանդակութիւն կը կրէ բառը, բայց կարիք չկայ բարձրաձայն աղմուկի եւ մեկնաբանութեանց: Կարճ ժամանակի մէջ անունը սովորական կ'ըլլայ եւ մեր ենթագիտակցութեան մէջ կ'ամրանայ միտքը, ինչպէս է Լեռնային Ղարաբաղ անուան հետ. Ոչ ոք անհանգիստ է, թէ Ղաշտային Ղարաբաղ ալ կայ՝ Ուտիքը: Այո՛, Արցախ եւ Ուտիք:

Թուրքին մտածելակերպը, աւելի ճիշդ՝ գործելաձեւը նոյնն է, ինչ իբր օսմանցի աշխարհակալ գործեց հինգ հարիւր տարի: Աշխարհի մէջ չկայ ուրիշ երկրի մը օրինակը, որ փոխէ իր կառավարման ձեւը եւ դրօշը չփոխէ: Օրինակ, ֆրանսացին, ռուսը, սովետական միւս ժողովուրդներու պետութիւնները, ուրիշ երկիրներ՝ յեղափոխութիւն, նոր տեսլական, նոր վարչաձեւ եւ նոր դրօշ: Թուրքերը թէւ միապետութենէ դարձան հանրապետական, բայց դրօշը մնաց նոյնը: Թուրքի, Թուրքիոյ հոգիին մէջ նստած են Հայը, Հայաստանը վերացնելը, աշխարհագրականօրէն միանալով ազգակիցներուն՝ վերականգնել Օսմանեան Կայսրութիւնը՝ այս անգամ դէպի արեւելք ընդարձակումով: Իբր օրինակ տեսէ՛ք Նախիջւեանի հետ իր յարաբերութիւնը: Հետեւաբար, իրենց նպատակի յաջողութեան համար Հայաստանը, իբր արգելք, թուրքի կոկորդին խրած փուշ է: Ան

կ'ուզէ կուլ տալ կամ դուրս հանել փուշը:

Ուրեմն, պէտք է զարգացնել ինքնապաշտպանութեան բնագոյը: Եթէ թուրքը յաջողի կուլ տալ Հայաստանի Հանրապետութիւնը, պէտք է խրուիլ անոր ստամոքսին մէջ: Եթէ յաջողի դուրս հանել, պէտք է անոր կոկորդը միասին հանել:

Երրորդ ծրագիր-փափաքս է նոր օրէնքի մը մշակումը եւ Սահմանադրութեան ոյժով պարտադրել չծխելը: Դերասանին արգիլել ծխել գեղարուեստական ֆիլմերու եւ սերիալներու մէջ: Նորահաս երիտասարդին համար, դերասանը տպաւորութիւն գործող անսխալ տիպար է՝ իր հօր նման: Հետեւաբար, պէտք է հնարաւոր բոլոր միջոցներով երիտասարդը հեռու պահել ծխելու փորձութենէն: Այս օրէնքը կը գործէ ֆիլմերու արտադրութեամբ զբաղուող բոլոր երկիրներուն մէջ, նոյնիսկ՝ Թուրքիոյ մէջ: Վստահ եմ, որ մանկավարժներ, հոգեբաններ, դաստիարակներ եւ բարոյագէտներ համաձայն են ինծի հետ: Հետեւաբար, գործող խորհրդարանը, չեն գիտեր ինչպէս, պէտք է արագօրէն օրէնքի ոյժ տայ այս գաղափարին:

Կ'ուզեմ յաւելել, որ իմ գործունէութեամբ շատ մօտիկ եղած եմ թատրոնին, հիմնադիրներէն եմ Հալէպի Հայ Երիտասարդաց Ընկերակցութեան՝ 50-ամեակի սեմին հասած «Պետրոս Ադամեան» թատերախումբին: Հետաքրքրութեամբ կը հետեւիմ հայրենի նոր նուաճումներուն: Յաճախ կ'ափսոսամ, երբ շուարած հայ դերասանը, հոգեկան վիճակ մը վերապրելու համար, անտեղիօրէն կը դիմէ ծխախոտին: Մի՛ վրդովիր, սիրելի՛ դերասան, ես կը հաւատամ կարողութիւններուդ: Կը հաւատամ, որ

կրնաս քու տաղանդիդ ոյժով յաղթահարել այս արգելքը: 40 տարուան բարեկամ դերասան-ընկերներ ունիմ, ութսունը թեւակոխած, որոնք օրական երկու տուփ ծխախոտ կը սպառեն, բայց դժգոհ են, որ իրենց թոռներն ալ հետեւեցան մեծ հայրիկին՝ առատօրէն ծխելով:

Փակենք այս հարցն ալ, յուսալով եւ սպասելով, որ կարճ ժամանակի մէջ լաւ օր մը զիրար կ'աւետենք կայացուած օգտակար օրէնքին լուրով:

Հայուհիներ՝ հայկական ազգային տարազներով (լուսանկարը՝ Վահէ Շահինեանի, Դամասկոս)

Չորրորդ ծրագիրը՝ փափաքս է քաջալերել երիտասարդ նորապսակները, որ իրենց հարսանեկան հագուստներն ըլլան թանկագին հայկական տարազներ՝ ժողովրդային եւ պալատական: Հարազատներուս եւ շրջապատիս մէջ իմ քանի մը փորձերս արդիւնք չտուին: Յատկապէս անհամաձայն էին հարսնցուները, որոնք տարիներով երազած են հագուիլ աշխարհով մէկ տարածուած սպիտակ զգեստը: Ընդամէնը քանի մը փորձի յաջող ամարտը մեծ անդրադարձ կ'ունենայ: Օրինակ, վանեցիի սերունդ եղող հարսնու փեսան եթէ ներկայանան վանեցիի ժողովրդային հիասքանչ տարազներով, հրաշք կ'ըլլայ: Միակ լուրջ դժուարութիւնը այն է, որ ասիկա շատ սուղ կը նստի նախաձեռնութեան հեղինակին վրայ, մանաւանդ եթէ ճիշդ ու ճիշդ պիտի հետեւի ամանդոյթին: Արծաթեայ թանկարժէք գօտին միայն՝ արեւի կ'արժէ քան հարսին այսօրուան սպիտակ զգեստը, չհաշուած ճակատի ոսկեշարը, զոր կարելի է փոխարինել կեղծ ոսկեդրամներու շարքով: Կարելորդ՝ նպատակին հաւատալն է:

Հպարտութիւն պիտի առթէ տեսնել ճահել եւ սիրուն հարսը՝ հայ թագուհիներու մետաքսափայլ տեսքով, եւ փեսան ներկայանայ Մեծն Տիգրանի ոսկեձամուկ եւ զրահապատ տարազով կամ Կիլիկիոյ թագաւորներու ձաձանչագեղ փայլքով:

Ինչ լաւ է, որ մեր ազգագրագէտները առատ նիւթեր մշակած են այս մասին: Կարելի է դիմել անոնց գիրքերուն, եւ ի յայտ կու գան մէկը միւսէն գեղեցիկ ու առինքնող տարազներ: Արդեօք այս գրութեամբս պիտի կարենա՞մ հրապուրել երիտասարդները եւ գործնական արդիւնքի հասնիլ: Կը յուսամ:

Կերջին՝ հինգերորդ ծրագիր-փափաքս ալ կարիքն ունի օրէնքով հաստատման, հետեւաբար, առաջարկս ուղղուած է Հ. Հ.ի Ազգային ժողովի անդամ օրէնսդիրներուն եւ Հ. Հ.ի Սահմանադրական Դատարանին: Անհրաժեշտ է օրէնք՝ ամուսնութեան արձանագրութեան համար պետական գրասենեակ ներկայացող զոյգէն պահանջել բժշկական վկայագիր: Նոյնը՝ նաեւ եկեղեցական պսակի դիմողներուն համար: Վստահ եմ, որ ընթերցողը շատ շուտ կ'ըմբռնէ հարցին լրջութիւնը եւ զօրաւիգ կը կանգնի այս գաղափարի դրական լուծումին ու անյապաղ գործադրութեան: Խորապէս զարմացած եմ, թէ ընկերաբաններն ինչպէ՞ս աչքաթող ըրած են այս հարցը: Բժիշկ ակադեմականներ ունինք, անոնք երբեւէ չե՞ն մտածած այս մասին, մինչդեռ մեր մեծ հայրերը 1861-1864-ին, Պոլսոյ Պատրիարքարանին հովանաւորութեամբ, կազմած են Ազգային Սահմանադրութիւնը՝ ֆրանսական օրէնսդրութեան քաջածանօթ Գրիգոր Օտեանի ղեկավարութեամբ, կանոնադրութիւն մը, որ մինչեւ օրս կը գործէ Սուրիոյ եւ Լիբանանի հայկական գաղութներուն մէջ՝ տեղւոյն պետութեան աջակցութեամբ եւ թոյլտուութեամբ:

Արդեօք պէ՞տք է նշել նպատակը՝ զսպել վեներական եւ ուրիշ հիւանդութեանց տարածումն ու անոնց գործած ատերները:

Առ այժմ այսքանը կը բաւէ: Շատ բան յուսալը յուսախաբութեան կրնայ յանգիլ: Խոր հաւատք կայ մէջս, որ հոս նշուած անհրաժեշտ ցուցմունքները կը հասնին բարւօք լուծման: Փա՛ռք Աստուծոյ, աջալուրջ են հայրենի իշխանութիւնները, բայց այնքան գործ կայ ընելիք, որ

ընթացքը ակամայ կերպով դանդաղ է. պատերազմ-երկրաշարժ-կողոպուտ ջլատեցին մեր ժողովուրդին վճռականությամբ: Գօտեպնդուինք եւ սփիւռք-Հայրենիք իրարու զօրաւիզ ըլլանք:

2010

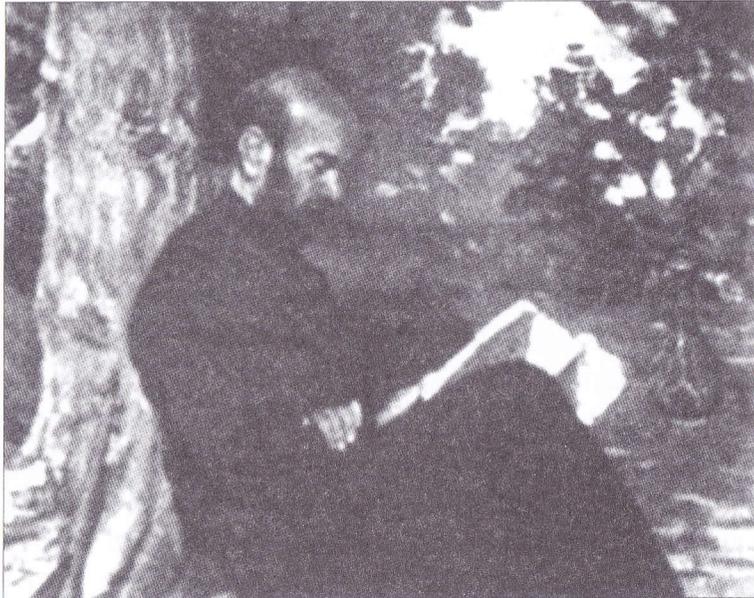

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ

Կը նուիրեն Կոմիտասի ծննդեան 140-ամեակին

Դեկտեմբեր 3-ի ուշ գիշերը հետեւեցայ Երեւանի «Շանթ» հեռուստակայանի «Հորիզոն» լրատուական ծրագրի հաղորդումին, որու ընթացքին ուղիղ եթերով կապ ստեղծուեցաւ Մոսկուայի, Լոս Անճելոսի եւ Պէյրութի հետ՝ քննարկելու համար Կոմիտասի երաժշտական ամանդը: Բանավէճը կը համակարգէր «Հորիզոն»ի հիմնասիւնը՝ Նուէր Մնացականեանը, որ նաեւ հետաքրքրական բովանդակութիւն ունեցող «Հեռանկար» հեռատեսիլային ծրագրին հեղինակն է ու վարողը: Ան իր գրգռիչ հարցումներով կը դիմէր մասնագէտ երաժիշտներուն, որոնք ընդլայնուելով իրենց մեկնաբանութեանց մէջ, յաճախ բացասաբար կը դիրքորոշուէին երիտասարդ երաժիշտներու արդիական գործունէութեան նկատմամբ, զանոնք ամբաստանելով թրքական երաժշտութիւնը ընդօրինակելու համար:

Երաժշտագէտ չեմ, ընթերցումներէս եւ ինծի պատմուած յատուկ դէպքէ մը եզրակացուցած եմ, որ թուրքը ուրոյն երաժշտութիւն չունի: Տարիներ առաջ, ամերիկահայ դաշնակահար եւ երաժշտական մեկնաբան Շահան Արծրունին Հալէպ տուած իր մէկ դասախօսութեան ատեն յիշատակեց, որ թուրքն ալ ունի իր երաժշտութիւնը՝ միաձայն, միապաղաղ, նոյնաոճ եւ անհրապոյր «թիւրքի»-ները: Յստակ է, որ ուրիշ բան չէր կրնար ըլլալ կէօչէպէ (քոչուոր) ցեղի մը անդէմ

Կոմիտաս (գործ Փանոս Թերլեմեզեանի)

արուեստը, ի մասնաւորի՝ երաժշտութիւնը: Հետեւաբար, միշտ հարց կու տամ ինքզինքիս՝ արդի հայ երաժիշտը ի՞նչ չափերով կը քաղէ թրքական աղքատ երաժշտութենէն, որպէսզի հրապուրէ հայ ունկնդիրը:

Երեսուն տարի ետք կ'ուզեմ այստեղ գրի առնել վերը յիշածս յատուկ պատմութիւնը: Անցած տարիներուն, իմ զրոյցներուս ընթացքին միշտ խուսափած եմ պատմողին անունը տալէ: Այդպէս պատուիրուած էի: Այժմ հերոսը երկինքի մէջ անմատչելի է թրքական կամ այլ որեւէ վտանգէ:

Կը կարծեմ, թէ շատ շատերուն ծանօթ է Կ. Պոլսոյ մէջ յիսուն տարի անխափան հրատարակուած «Քուլիս» թատերական շաբաթաթերթի հիմնադիր, տէր,

տնօրէն եւ խմբագիր Յակոբ Այվազը: Պարբերականին պաշտօնական ներկայացուցիչն էի Հալէպի մէջ: Հալէպի եւ Պոլսոյ մէջ մեր հանդիպումները մտերմութիւն յառաջացուցած էին մեր միջեւ: Օր մըն ալ, Հալէպի տանս մէջ մտերմիկ խօսակցութեան մէկ պահուն գրոյց բացուեցաւ Կոմիտասի մեծութեան, աւելի որոշակիօրէն՝ Պոլսոյ մէջ անոր երգչախմբային գործունէութեան մասին: Յակոբ Այվազ այս առթիւ տառացիօրէն հետեւեալներն ըսաւ. «Թուրք երաժշտական վերնախաւը շատ լաւ կը ճանչնայ Կոմիտասը: Օր մը, խմբագրատանս մէջ, ընթացիկ գործերով տարուած, գրառումներ կ'ընէի: Յանկարծ անսպասելի ուժեղ թափով ներս մտաւ վերնախաւին պատկանող հանրածանօթ երաժիշտ մը (ափսո՛ւ, որ անունը չեմ յիշեր)՝ գոռալով, եւ անորոշ հասցէով հայիոյելով բացականչեց. «Ա՛խ, ի՛նչ ընեմ հայերուդ, նորէն հացս խլեցիք ձեռքէս»: Շտապ կերպով ընդառաջեցի, աթոռս առաջարկեցի, եւ իրեն դիմելով՝ «Կինէ նէ՞ օլմուշ, էֆենտիմ» («Նորէն ի՞նչ եղեր է, տէր իմ») հարցուցի: Տաք սուրճը պատրաստ էր: Քանի մը ունայ կուլ տալէ յետոյ, քիչ մը հանգստացաւ ու պատմեց հետեւեալը:

Թուրքիոյ այդ օրերու ներքին գործոց եւ մշակոյթի նախարարները պետականօրէն ծրագրուած *փլանի* մը շուրջ խորհրդակցելու համար հանդիպման հրաւիրեր են Անգարայի ընտրեալ եւ նշանաւոր մասնագէտ երաժշտագէտները, 4 թէ 5 հոգի, որոնցմէ մէկն է այս պատմութեան հերոսը: Յիշեալ նախարարները, խստօրէն զգուշացուցած են երաժշտագէտները, որ խորհրդապահ պէտք է ըլլան ծրագիրի իրագործման ընթացքին, խոստանալով առատ վարձատրութիւն իւրաքանչիւր

Յակոբ Այվազ

աշխատանքի դիմաց, միաժամանակ յայտնելով, թե ընթացիկ ծախսերը կանխապես պիտի հոգացուին: Ծրագիրը հետեւեալն էր. յիշեալ մասնագէտ երաժշտագէտներէն իւրաքանչիւրը իրեն նշանակուած մասնաբաժինով պիտի շրջէր Արեւելեան Թուրքիան (Արեւմտեան Հայաստանը) եւ հաւաքէր ու արձանագրէր թրքական ժողովրդային երաժշտութիւնը՝ իրեն ուղեցոյց ունենալով Կոմիտաս Վարդապետին կատարածը: Ծրագիրը կը դրուի գործողութեան մէջ: Մէկ տարի ետք արդիւնքները կը փոխանցուին նախարարութեանց: Որոշ ատեն ետք, գործը կատարող երաժշտագէտները շտապ կերպով կը կանչուին եւ զանոնք խստօրէն կ'ազդարարեն, որ պէտք

է ջնջել բոլոր հաւաքուած նիւթերը՝ ձայնագրութիւններ եւ այլազան գրառումներ, քանի որ աշխատանքի պտուղն եղող թրքական ժողովրդական երգին հիմքը հայկական երգն է:

Յակոբ Այվազին այցի եկած երաժշտագէտը իր մաղձը թափելով հայութեան վրայ, կ'ափսոսար, որ աննախադէպ շահի աղբիւր մը կորսնցուցած է հայոց պատճառով:

Ի՞նչ պէտք է եզրակացնել այս պատմութենէն:

Թուրքը դարերու ընթացքին կողոպտած եւ իւրացուցած է մեր ազգային արժէքները, հասած է քաղաքակրթութեան այնպիսի աստիճանի, որ ինքզինքը կը դասէ Եւրոպայի համահաւասար մակարդակի: Մեր անզօր ընդդիմութիւնն ի վիճակի չէ աշխարհին դիմաց վար առնելու թուրքին դիմակը:

Հայրենական պարբերական մամուլի առօրեայ ընթերցումներուս մէջ կը յատկանշուին երեք թերթեր՝ «Ձայն Համշէնական», «Գարդմանի Կանչ» եւ «Հանրապետական»: Ատոնցմէ իւրաքանչիւրը իր իւրապատուկ բովանդակութեամբ ընթերցողը կը մղէ մտածելու մեր ընելիքներուն մասին: Ամէն անգամ կը յանգիմ այն եզրակացութեան, որ անհրաժեշտ է անյապաղ կերպով հիմնել եւ կազմակերպել թրքերէնով հաղորդումներու հեռատեսիլի կայան մը՝ զայն սփռելով ամբողջ աշխարհով մէկ: Նման հեռասփռման *թէքնիք* կարելիութիւններ ունին հայրենական չորս կայաններ՝ Հ 1-ը, «Արմենիա»-ն, «Շանթ»-ը եւ «Երկիր Մետիա»-ն: Տարիներէ ի վեր այս նպատակի յաջողութեան համար թափած ջանքերս ու լոյս ընծայած հրապարակումներս ապարդիւն մնացին, թէեւ ոչ մէկ հոգի մերժեց գաղափարը, որ, այնուամենայնիւ,

մնաց պարապութեան մէջ: Կը հաւատամ, որ հայրենի պետականութիւնը, Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութիւնը, Ռուսաստանի Հայոց Միութիւնը, Համաշխարհային Հայկական Քոնկրէսը, Հայ Յեղափոխական Ղազնակցութեան Բիւրօն իւրաքանչիւրը նոյնիսկ առանձինն ի վիճակի է այս գործը գլուխ հանելու: Ի՞նչ ըսել ուրեմն, եթէ այս հզօր կառոյցները միասնաբար ձեռք տան ծրագիրին ու համերաշխօրէն գործակցին զայն իրագործելու համար: Այդ պարագային, կասկած չունիմ, որ համաշխարհային ուշադրութեան արժանի յաջողութեան կը հասնինք: Այսօր մեր ունեցած թրքագէտները բաւարար են գործն սկսելու համար: Ծրագրաւորուած աշխատանքի պարագային, կրնանք պատրաստել նոր թրքագէտներ, ի մասնաւորի՝ օսմանագէտներ, որոնք արդի հայատեաց թուրքը կրնան մերկացնել իր կեղծ ու պաճուճեալ տեսքէն:

Մէջերեմն փոքր օրինակ մը: Ախթամարի Ս. Խաչ եկեղեցւոյ մէջ մէկ անգամ մատուցուած պատարագը, ի հեճուկս թրքական կեղծաւոր բեմադրութեան, բացայայտեց տասնեակ մը ծպտեալ հայեր, որոնք հանդէս եկան իրենց ինքնութեան մասին վկայելով: Իսկ կրնա՞նք պատկերացնել, թէ երբ կանոնաւորաբար գործէ ամենօրեայ հայկական թրքերէն հեռատեսիլի կայանը, ի՞նչ պիտի ըլլայ հայկական ինքնութեան որոշակի տարրեր պահպանած միլիոնաւոր իսլամացուած համշէնահայոց¹²³, բռնի թրքացուած կամ քրտացուած, զազաներու խառնուած կամ ալեւիացած ծպտեալ հայոց հակադարձութիւնը, մեզի՝ հայերուս «խալօ» (քեռի) ըսելով դիմող աշխարհասփիւռ բազմատասնեակ միլիոն քիւրտերուն դիրքը:

Սիրելիներ, ճիշդ է, որ առաջին քայլն առնելը դժուար է, բայց հեռանկարը խրախուսիչ է: Կարելորդ կամք դրսեւորելն ու անխախտ հաւատքով գործին ձեռնարկելն է: Վստահ եմ, որ կարճ ժամանակամիջոցի մէջ կը յաղթահարուին նախատեսուող ու աննախատեսելի դժուարութիւնները: Օրինակ, եթէ համեմատենք նոյն «Շանթ» հեռատեսիլի կայանին տասը տարի առաջուան ու այսօրուան մակարդակները, թափանցիկ բիւրեղութեամբ կը տեսնենք յաջողութիւնը:

Այս գրութիւնս ընդունեցէ՛ք իբրեւ այս գաղափարի գործնականացման հերթական կոչ: Օ՛ն, յառա՛ջ:

2010

«ԶԱՐԹՕՆՔ», 11 Ղեկտեմբեր 2010 - թրքերէն թարգմանութեամբ տեղադրուած է www.akunq.am կայքին մէջ

ՅՈՒՍԱՆԱԲՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՑԱԻ¹²⁴

Կը նուիրեն Ափիւռքի Նախարարութեան

Նոր Տարուան տօնական օրերուն հեռաձայնով իմացայ երկար ժամանակէ սպասուած՝ «Նոր Մարաշ»ի հերթական համարի լոյս ընծայումը: Անհամբեր սպասումէ ետք ահա՛ ի վերջոյ ձեռքիս է 84 էջնոց թիւ 6-7 միացեալ համարը: Արագօրէն ծանօթացայ անոր բովանդակութեան, ստուգեցի երեք գրութիւններուս հրատարակուած ըլլալը՝ երկու տարիներու երկար սպասումէ ետք: Ծածուկ հպարտութեամբ սկսայ ընթերցել «Անդամատետր» վերնագրուած յօդուածս, ապա անցայ «Հայ Դպրոցը» վերնագիրով գրութեանս ընթերցումին, որու վերջին տողը կ'աւարտէր «... դաս քաղելով պատմութենէն՝ անրապնդենք հայ դպրոցը» պատգամով:

...Ը՛ ... Բայց...

Աստուած իմ, նոյն էջին տակը տպուած այս ինչ «Յուսախարութիւն Եւ Ցաւ» է: Չէ՛, չէ՛, տեղեկութիւնը սխալ ըլլալու է, ազգային իշխանութիւնը այդպիսի ժխտական քայլ չ'առնէր: Բայց... չէ՛, չէ՛, Առաջնորդ Հայրը հոն է... Ո՞վ կրնայ շրջանցել մեր բոլորին Հայրը... Մեր ականջներուն մէջ է Կիրակի, 30 Յունուար 2011-ին, նոյն մարաշցիներու

Հալէպի Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ մէջ ներկաներուս իր փոխանցած պատգամը, ուր կը մատնանշէր, թէ «իւրաքանչիւր հայու ճիտին պարտքն է կտակուած աւանդը շարունակել ու պահանջել իրաւունք ու արդարութիւն»:

Սրբազան Հայր, ինչո՞ւ եղաւ այս խախտումը, ըստ Ձեր պատգամին՝ որո՞ւ ճիտին պարտքն է այդ, մենք՝ մարաշցիներս որմէ՞ պահանջենք իրաւունք ու արդարութիւն:

Սրբազան Հայր, Առաջնորդական աթոռին Ձեր նախորդը՝ Սուրէն Արք. Գաթարոյեանը տարին օր մը կ'այցելէր ազգային վարժարանները: Այդ հանդիպումներէն մէկուն ընթացքին, ներկայ հոգաբարձուներուն հետ ջերմ գրոյցի մէկ պահուն, ան սիրալիւր ժպիտով մը ըսաւ. «Մարաշի Ազգ. Մեսրոպեան Վարժարանը իւրայատուկ կառոյց է՝ իր ինքնուրոյնութեամբ: Ես կը յարգեմ այդ կարգը եւ կը հաւաստեմ, որ պահպանուի այս վիճակը յանուն խաղաղութեան, պայմանաւ, որ դուք ալ փոխադարձ վերաբերմունք ցոյց տաք»:

Սրբազան Հայր, կ'ուզեմ կողմնակի լսածս մէկ դէպքը պատմել հոս: Ազգային Առաջնորդարանին կրթական մարմինը¹²⁵, ո՛ր տարին՝ չեմ գիտեր, Հայաստանէն կը հրաւիրէ մանկավարժութեան բարձրակէտը նուաճած մասնագէտ մը՝ ազգային դպրոցներուն մասին ուսումնասիրութիւն մը կատարելու: Այս կին մասնագէտը - անունը՝ դարձեալ չեմ յիշեր¹²⁶ - երկու-երեք ամիս նուիրումով կ'աշխատի եւ մանրամասն, ընդարձակ տեղեկանք մը կը պատրաստէ իւրաքանչիւր ազգային վարժարանի կարողութիւններուն մասին՝ հնարաւոր եւ անհրաժեշտ բարեկարգման նպատակով: Այդ տեղեկագրութեան մէջ,

մասնագետը նշած է, որ Ազգ. Մեսրոպեան Վարժարանին մանկապարտեզը, բաղդատած միւս մանկապարտեզներուն, ամենակատարեալն է¹²⁷:

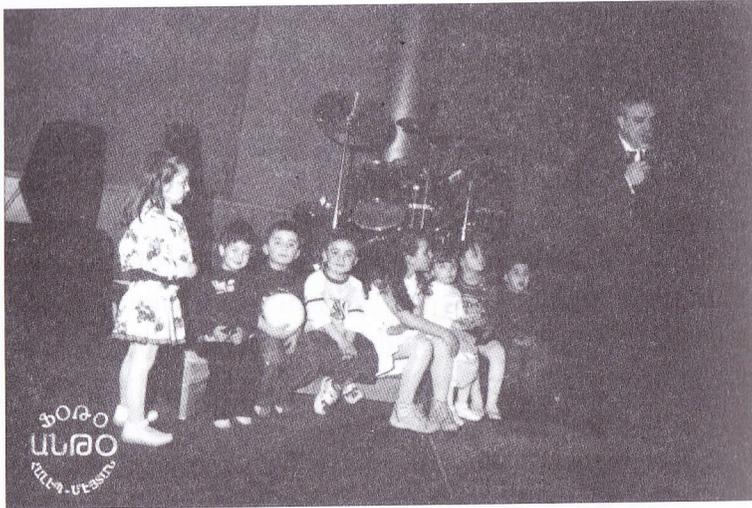
Մենք շատ լաւ գիտենք մեր դպրոցին համեստ առաւելութիւններն ու բազմազան պակասութիւնները՝ սկսած շէնքէն: Մեսրոպեան Վարժարանի սպառիչ պատմութեան համար, մեր աչքին առջեւ պէտք է ունենանք Վարդի Քէշիշեանի անփոխարինելի «Գոյապատում» հատորը, ինչպէս նաեւ դպրոցին 65-ամեակին առիթով լոյս տեսած՝ Թորոս Թորանեանի յոբելեանական հրատարակութիւնը:

Սրբազան Հայր, Ձեր թելադրած պահանջքէն զօտեպնդուած, կը դիմեմ Ձեր հեղինակութեան, որպէսզի Ազգ. Առաջնորդարանի իւրաքանչիւր անդամին պարտադրէք, որ անպայման կարդայ կամ զոնէ թերթատէ Վարդի Քէշիշեանի անժխտելի «Գոյապատում»ը եւ տրամաբանէ ըստ այնմ: Նման աշխատանքի արդիւնքը պիտի ըլլար ոչ թէ փակումը հայ վարժարանի մը՝ յետին նպատակներով, այլ՝ մեր երազանքին ոյժ տալով, միջնակարգի դասարաններով օժտել զայն: Տարիներ առաջ, երբ պարտադիր ուսման դասարանի բարձրացման սուրիական օրէնքը տակաւին չէր հրապարակուած, ճարտարապետ հոգաբարձու միջնորդի մը միջոցաւ դիմեցի Ազգ. Առաջնորդարանի Շինարարական Յանձնախումբի մեծաւորի մը՝ առաջարկելով Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ պատկանող հողաշերտի մը վրայ, մայր ճամբու վրայ իր դիրքով, տասը յարկանի բնակելի շէնք մը կառուցել եւ գոհացուցիչ եկամուտ ունենալ: Նպատակը, անշուշտ, հասկնալի է: Նման օրինակը մեր աչքին առջեւ է՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ կից կառուցուած ազգային

շէնքը: Լսեցէ՛ք «մեծաւոր»ին պատասխանը. «Դուք ձեր գործերով զբաղեցէ՛ք, մենք գիտենք ուր ինչ պիտի կառուցենք...»:

Սրբազան Հայր, Մեսրոպեան Վարժարանի փակման կողմնակից մը, փոխասացութեան ընթացքին, իբրեւ արդարացուցիչ պատճառ, ըսաւ, թէ Ազգ. Առաջնորդարանի՝ «Մեսրոպեան»ին տրամադրած գումարներուն պարտքը անցած է երկու միլիոն սուրիական ոսկիի սահմանը: Իսկ մեր հարցումին, թէ քանի՞ միլիոնի հասած են Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ եկամուտէն տարիներու ընթացքին գանձուած գումարները, ընդդիմադիրը պատասխան չգտաւ: Հարց կու տամ. հապա ինչո՞ւ մեր շինարար ու հեռատես հայրերը, հիւղաւաններէն սկսեալ, դպրոցին ու եկեղեցիին հիմնարկէք միատեղ ըրին: Մարաշի մէջ վեց եկեղեցիներ կային եւ վեցն ալ յարակից «Ծաղկոց»ներ ունէին: Ինչո՞ւ... Նոյն մտածումով իրագործուած են Սրբոց Քառասնից Մանկանց եկեղեցին եւ Ազգ. Հայկազեան Վարժարանը, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչն ու «Սահակեան»ը, Ս. Աստուածածինն ու «Կրթասիրաց»ը: Գիտենք նաեւ, թէ որո՞նք կառուցեցին Ազգ. Զաւարեան Վարժարանը, իսկ այժմ, «Մեսրոպեան»ը փակելով, ո՞ր դպրոցին զօրաւիզ կ'ըլլան՝ դպրոցէ գրկուած աշակերտները վերջինիս մէջ տեղաւորելու համար...

Ի վերջոյ՝ հասնինք մեր լուսանկարին, թէւ խոր անցեալի յիշատակ մը չէ ան: Ի՞նչ խելօք ալ նստեր են երեխաները... Վստահ եմ, ընթերցողը արագօրէն կողմնորոշուեցաւ, թէ ո՞վ է բարձրախօսը ձեռքին, բեմական խօսքի պատրաստ Մարաշորդին: Ան այդ օրերուն Հայաստանի Հանրապետութեան արտաքին գործոց նախարար, պատուարժան Վարդան Օսկանեանն

է: Առիթը՝ Հալէպի, Ազգ. Մերոպեան Վարժարանի Հոգաբարձութեան կազմակերպած հերթական ճաշկերոյթն է 2006-ի Ծաղկազարդի Կիրակիի կէսօրին: Ափսո՛ս, որ ներկայ չէի: Օսկանեանի սրտաբուխ, տեղւոյն վրայ յանպատրաստից խօսքը ի վիճակի չեմ մէջբերելու, սակայն՝ գիտեմ արդիւնքը: Յարգարժան նախարարին ելոյթէն ետք, նուիրահաւաքին արդիւնքը աննախադէպ կ'ըլլայ հոգաբարձութեան համար՝ երեք հարիւր հազար սուրիական ոսկի, ինչ որ կը նշանակէր ուսուցչական կազմի երկու ամսուան վճարումը:

Ահա՛ այսպիսի ճիգերով գոյատեւած է Մերոպեան Վարժարանը 85 տարի: Եղած են տարեշրջաններ, երբ դպրոց յաճախած են աւելի քան վեց հարիւր աշակերտներ: Պէտք է խոստովանիլ նաեւ, որ տարիներու յառաջացումով, նիւթապէս բարելաւուած քաղթենի ընտանիքներ նախընտրեցին իրենց զաւակները յանձնել աւելի բարեկարգ դպրոցներու՝ միջնակարգի եւ երկրոր-

դականի ուսումը այդ դպրոցներուն մէջ շարունակելու հեռանկարով:

Անհրաժեշտ է յիշել նաեւ Մարաշի Հայրենակցական Միութեան արտասահմանեան մարմիններու օգնութիւնները: Ա. Ս. Ն. գտնուող Մարաշի Հայրենակցական Միութեան Կեդրոնական Վարչութիւնը առաջին իսկ օրէն տարեկան իր կանոնաւոր նպաստը դրկած է ի պաշտպանութիւն վճարելու անկարող ընտանիքներու: Վերջերս ալ, Դամասկոսի ամենանօսր մասնաճիւղը երկու սանի ամբողջական ծախսերն ստանձնած էր: Հայրենակցականի Հալէպի մասնաճիւղը, սեփական շէնքի կառուցումով ինքնաբաւ ըլլալէն յետոյ, որդեգրած էր 40-50 աշակերտ՝ թէկուզ միակողմանի մարաշցի: Ան յառաջադէմ աշակերտներու համար երկրորդական ուսման գումարն ալ կ'ապահովէ: Օգնութեան ձեռք մեկնած են նաեւ Հ. Բ. Ը. Միութիւնը, Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնը եւ անհատ բարերարներ:

Արդեօ՞ք ամէն յոյս կորսուած է, թէ՞ Ազգ. Առաջնորդարանը կը վերանայի իր՝ յուսախաբութիւն եւ ցաւ պատճառող որոշումը՝ յանուն «իրաւունքի ու արդարութեան»:

2012

ԹՐՔԱԿԱՆ ՈՃԻ ՄՆԱՆԿՈՒԹԻՒՆ

2005-ի Մայիսին էր: Թրքական պետական թիւ 2 հեռատեսիլին խօսնակը հաղորդեց, որ արտաքին գործոց նախարար Ապտիւլլա Կիւլը ցաւակցական նամակ դրկած է Նիւ Եորքի մէջ մահացած Էտուարտ Թաշճիի ընտանեկան պարագաներուն:

Ո՞վ է յիշեալ Էտուարտ Թաշճին, որ թուրք նախարարի ուշադրութեան ծիրին մէջ եղած է: Ըսեմ: Ուրֆայէն Ամերիկա գաղթած «գաւալլը» ասորի մը: Հակառակ իր յայտարարութեան, թէ մայրն ու կինը հայ են, թրքասիրական ելոյթներ կատարած է, որուն համար ալ օրին նիւթապէս օգտուած է թրքական «Քափալը Էօտէնէք»էն (ծածուկ յատկացում):

Բացատրեմ, թէ որտեղէ՞ն է իմ «ծանօթացումը» այս պատեհապաշտ ասորիին:

21 Օգոստոս 1998-ին, թրքական թիւ 6 հեռատեսիլը կը հաղորդէր հերթական հարցազրոյց մը «Ճեւիզ Քապուղու» (ընկոյզի կեղեւ) ծրագրով՝ յիշեալ Էտուարտ Թաշճիին հետ: Ծրագրի հեղինակն էր թուրք մտաւորական Հիւլքի Ճեւիզօղլուն: Ծրագիրը կը հաղորդուէր ուղիղ եթերով եւ կարելի էր հեռաձայնով մասնակցիլ զրոյցին: Այդ տարի-

ներուն յաճախակի էին նշեալ ծրագրին հայատեաց հաղորդումները: Օրին, տուեալ պահին, Հալէպէն հեռաձայնեցի ուղակիօրէն ծրագրին՝ նենգամիտ հաղորդավարին եւ թրքական սին քարոզչութեան գործիք դարձած Էտուարտին հակազդելու մտօք, բայց հեռաձայնիս պատասխանող միջնորդ «խմբագիր»ը մերժեց ուղիղ կապը, պահանջելով որ իրեն հաղորդեմ ըսելիքներս եւ ինք ըլլայ փոխանցողը: Մերժեցի առաջարկը. Կը կասկածէի, թէ միտքերս պիտի աղաւաղէին: Տեղեկացուցի, որ մտածումներս գրաւոր տեսքով կ'ուղարկեմ: Թրքերէնով գրած նամակիս կրկնօրինակը այս պահուս աչքիս առջեւ է:

HALEP, 8/9/1998

BAY HULKI CEVIZOGLU
T. V. KANAL 6
CINNAK CADDESİ
KIRK PUNAR, SOKAK 10 / 17
ANKARA

Tel.: 0090 - 312 - 442-04-04
0090 - 312 - 440-06-54

Կերը կը տեսնէք Հիւլքի Ճեւիզօղլուին հասցէն, իսկ ասորեւ կը ներկայացնեմ թրքերէն նամակիս բովանդակութեան ամփոփումը՝ որոշ մէջբերումներով հանդերձ:

Նամակին սկիզբը ինքզինքս ծանօթացնելէ յետոյ, կը յայտնեմ, թէ թուրքերուն չեմ հաւատար, քանի որ թրքա-

կան հեռատեսիլի կայաններով «ամէն օր ձեր սուտերը կը դիտեն»։ Ապա անցնելով Էտուարտ Թաշճիին, կու տամ հետեւեալ տրամաբանական հարցերը. «Մայրն ու կինը հայուհի եղողն ինքը ինչպէ՞ս հայ կ'ըլլայ»։ Ճեւիզօլլուին կը յիշեցնեն իր «Ի՞նչ է ասորիի եւ հայու միջեւ տարբերութիւնը» հարցումին Թաշճիի տուած, իմ բնորոշումով՝ «շատ տարօրինակ» պատասխանը. «Տարբերութիւն չկայ, քանի որ երկուքն ալ ուղղափառ են»։ Այս անտրամաբանական դատողութեան հետեւութեամբ, ես ինքս Ճեւիզօլլուին կ'ուղղեմ հետեւեալ հարցումը, որու մէջ է պատասխանը. «Ես ալ ըսե՞մ, թէ թուրքն ու քիւրտը նոյնն են, որովհետեւ իսլամ են»։ Անմիջապէս կը մերկացնեն Ճեւիզօլլուին կեղծաւորութիւնը՝ գրելով. «Սակայն դուք պատասխանէն գոհ էիք ու հարցը գոցեցիք», ու կ'աւելցնեն. «Ձեր աչքերուն նայուածքէն իսկ պարզ էր, որ դուք ալ չէիք հաւատար այդ խեղճ Էտուարտին»։

Այնուհետեւ կը գրեմ, թէ ազգերու պատմութեանց մէջ կը հանդիպին լրտեսներ ու դաւաճաններ, որոնք թուրք ալ կրնան ըլլալ, հայ ալ, ասորի ալ։ Կը նշեմ, թէ 1915-1921-ի ցեղասպանութեան տարիներուն, շուրջ կէս միլիոն հայեր իսլամութիւնն ընդունած են իրենց կեանքը փրկելու համար։ Ապա կը յայտնեն, թէ հայազգի մատնիչ-դաւաճաններուն մէկ մասը հայերը մաքրեցին, մնացեալը՝ թուրքերը, քանի որ, միշտ ալ, իր ազգին դաւաճանողը չի կրնար թշնամիին մշտապէս օգտակար ըլլալ։ Ուստի, «եթէ ձեզի համար սիրելի Էտուարտին օրը գայ, առաջին կիցը ձեզմէ պիտի ստանայ»։

Նամակիս շարունակութեան մէջ Ճեւիզօլլուին կը յայտնեն, թէ Հալէպի մէջ ալ շատ ասորիներ կան, որոնց

զգալի մասը հայոց հետ տարագրուած է Ուրֆայէն, եւ անոնց մեծահասակները հայերէն կը խօսէին։ Ուրֆացի հայերէն շատեր ազգականական կապեր ունին ասորիներու հետ։

Այնուհետեւ Ճեւիզօլլուին կը գրեմ, թէ երկարատեւ ի վեր կը հետեւիմ իր հաղորդումներուն, զորս ընդհանուր առմամբ կը հաւնիմ, եւ վստահութիւնս կը յայտնեն, թէ ինք կրթուած անձ մըն է, «սակայն՝ թուրք-հայ հարցին մէջ ձեր կողմ ըլլալուն պատճառով՝ դուք ալ փոսը ինկաք», կը գրեմ Ճեւիզօլլուին։

Այնուհետեւ կը յայտնեն, թէ շարունակելու են հետեւիլ իր հաղորդումներուն, ու յոյս կը յայտնեն, թէ նամակս ընթերցուի իր հաղորդումներէն մէկուն ընթացքին, սակայն՝ ամբողջութեամբ եւ ոչ հատուածաբար կամ քանի մը տող, եւ եթէ ինծի պատասխանուի՝ շատ գոհ պիտի մնամ։ Այնուհետեւ Ճեւիզօլլուին խորհուրդ կու տամ հայերը շատ չսեւցնել, այլ՝ փորձել կապուիլ անոնց հետ, Հայաստան երթալ եւ խօսակցիլ հոնտեղի բարձրաստիճան մարդոց հետ եւ այդ հիման վրայ հաղորդում պատրաստել։ Թուրք հաղորդավարին նաեւ կը յանձնարարեմ Հայոց Ցեղասպանութեան մասին շատ կարդալ, պայման չէ, որ ստոնք ըլլան գործերը հայ հեղինակներու, որոնք նոյնպէս կողմ են. Ճեւիզօլլուի կ'առաջարկեմ կարդալ օտար հեղինակներ, եւ, ինչո՞ւ չէ, արգիլուած թուրք հեղինակներու հատորներ։ «Կարդացէ՛ք Նաիմ պէյի եւ Մուսթաֆա Քեմալի (Աթաթուրքի) վկայութիւնները, որպէսզի իրականութիւնը տեսնէք», կը գրեմ ու կ'աւելցնեն. «Այս հարցին վրայ որքան լոյս սփռուի՝ այնքան լաւ»։

Նամակիս վերջաւորութեան, առողջութեան եւ այլ

քարենադթանքներս կը յղեմ հասցէատիրոջը՝ Հիւլքի
Ճեւիզօղլուին:

Գրութեանս որեւէ արծագանգ չեղաւ: Անցած եօթը
տարիներուն շատ ջուրեր հոսեցան կամուրջին տակէն:

Ուրեմն, կարելի է պատկերացնել, թէ թրքական
իշխանութիւնները ինչքան սնանկացած են «Հայկական
Հարց»ի անդրադարձումով, որ արտաքին գործոց
նախարարի մակարդակով ցաւակցութիւն կը յայտնեն
թրքական քարոզչութեան խեղճ ու արգահատելի
գործակալ Էտուարտի մը մահուան համար: Վստահ եմ՝
պիտի գայ այն օրը, երբ թրքական իշխանութիւնները,
ճարահատ, վար պիտի դնեն իրենց հակահայկական
զէնքերը: Միայն թէ կարենանք աւելի ուժեղացնել մեր
միասնականութիւնը:

2012

ՅԱԲԵԼՈՒԿԸ 2

ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐԸ ՊԱՏՄՈՒՄ ԵՆ

Վերջերս Երեւանում արեւմտահայերէնով լոյս
տեսաւ սփիւռքից ժամանած եւ Երեւանում բնա-
կութիւն հաստատած Վահէ Սամուէլեանի «Հայ Անցեալը՝
Լուսանկարներով» պատկերագարդ գիրքը:

Վահէն ծնուել է Հալէպում, 1935 թուականին: Ծնողնե-
րը մարաշցիներ են: Սկզբնական կրթութիւնը ստանում է
տեղի [Ազգային] Մեսրոպեան Կենտրոնական Վարժա-
րանում: 1949-ին, 14-ամեայ մանչուկն այդտեղի շատ
երեխաների նման ստիպուած է լինում ուսումը կիսատ
թողնել եւ գնալ աշխատելու: Վահէն աւտոմեքենաներ
վերանորոգող վարպետի մօտ է ընդունուում: Ծանր օրեր
էին, պէտք էր ընտանիքը պահել, եւ նա պատմում է.

- Ամէն Շաբաթ երբ աշխատավարձ էի ստանում, իմ
առաջին գործն էր վազելով գնալ մեր տան մօտն եղող
հացի փուռը՝ վճարելու համար մայրիկիս գնած ամենօր-
եայ հացի մէկ շաբաթուայ պարտքը:

Յետոյ Վահէն աշխատեց ոսկերչի մօտ, ինքն էլ
ոսկերիչ դարձաւ, սկսեց աւելի շատ փող վաստակել,
ոսկերչական գործիքների խանութ բացեց, յետոյ մեծա-
քանակ առետուր ... եւ կեանքն աւելի գեղեցկացաւ:

Դեռեւս նախաեղեռնեան ժամանակներից Հալէպի հայ
համայնքում ստեղծուել եւ գործում էին սիրողական

թատերախմբեր: Երիտասարդ Վահէն եւս ընդգրկուեց այդ խմբերից մէկում եւ առաջին անգամ իսկական բեմ բարձրացաւ Շիրվանզատի «Պատուի Համար» *փիլէտով*: Յետոյ՝ շատ ու շատ ներկայացումներ, որոնց մէջ էր նաեւ «Մենք Հայերէն Չենք Գիտեր» ներկայացումը:

Վահէի, թատերասէր եւ ներկայացումներում *արթիւ* մասնակցող նրա գերդաստանի մասին մեծ յօդուած եւ հարցազրոյց տպագրուեց «Զարթօնք» օրաթերթում: Երբեմն Վահէն՝ ինքը եւս յօդուածներ է գրում «Զարթօնք»-ի համար:

Մեր հարցին, թէ ինչպէս միտք յղացաւ նման գիրք ստեղծելու, Վահէն պատասխանեց.

- «Զարթօնք»-ն էի թերթում եւ մի հետաքրքիր լուսանկար տեսայ, որի տակ մէկ-երկու տող բացատրութիւն կար: Բայց այս լուսանկարի դէպքերի, անձերի եւ ժամանակաշրջանի մասին մէկ-երկու տողից շատ կարելի էր գրել: Մեր տանը շատ լուսանկարներ կային՝ շատ մարդկանց հետ, խօսուն, լի պատմական դէպքերով եւ այլն, եւ ես որոշեցի հանգամանալից գրել այդ լուսանկարների «կենսագրութիւն»ը եւ այն ամէնն, ինչ կարելի է գրել ... եւ ստեղծուեց այդ գիրքը: Շատ հետաքրքիր լուսանկարներ, ի հարկէ, ինձ տուել են նաեւ իմ ծանօթներն ու ազգականները, որոնք արժէին հրապարակել: Յաճախ անհրաժեշտ էր ո՛չ միայն լուսանկարը ներկայացնել, այլեւ լուսանկարի միւս երեսը, որտեղ ոչ պակաս հետաքրքիր գրութիւններ էին լինում՝ մանաւանդ հանրաճանաչ մարդկանց:

Հեղինակն ինքնատիպ եւ ուշագրաւ ձեւով պատմում է եւ երբեմն ճշդում շատ դէպքեր եւ թուականներ:

Կենսագիրների համար՝ հեղինակը որոշ մանրամաս-

նութիւններ է աւելացնում իր յայտնաբերած լուսանկարների առիթով եւ լրացնում մեծ Զօրավար Անդրանիկի, Պարոյր Սեւակի, Արշակ Չօպանեանի, Վազգէն Վեհափառի, Քարտինալ Աղաճանեանի եւ շատ ուրիշ մեր մեծերի կենսագրութիւնները:

Վահէ Սամուէլեանը շատ հետաքրքիր ձեւով է պատմում Սիրիային սահմանամերձ Քիլիս քաղաքի մասին: Քիլիս քաղաքում գոյութիւն ունէր չորս եկեղեցի՝ Հայ առաքելական, Հայ կաթօլիկ, Յունական եւ Բողոքական եկեղեցիներ: Քիլիսի Ս. Յովհաննէս եկեղեցին սկսել են կառուցել 1856-ին եւ աւարտել 1872-ին, օծուել է 1873-ին:

Ս. Յովհաննէս եկեղեցին գտնուում էր քաղաքի հարաւարելեւեան մասում, որտեղ կար նոյնանուն գետնափոր վանք՝ դարի հնութիւն¹²⁸: Այստեղ գործում էր նաեւ դպրատուն՝ աշխոյժ գործունէութեամբ:

Վանքին պատկանող բազում ձեռագիր մատեաններ եւ յիշատակարաններ անհետացել էին անխոհեմ արարքի պատճառով: 1855ին յիշեալ մատեանները թաղուել էին նոր կառուցուած եկեղեցու չորս անկիւնաքարերի տակ՝ իբր եկեղեցին սրբացնելու նպատակով: Մնացած մատեանները՝ Արմաշի բանիմաց ուսանող Բարգէն Աւագ Սարկաւազ Կիւլէսէրեանը¹²⁹ (յետագայում՝ կաթողիկոս¹³⁰) դրանք տարել է Երուսաղէմ:

Քիլիսի Ս. Յովհաննէս եկեղեցու շինարար-ճարտարապետը պոլսեցի Յակոբ Խալֆան էր: Եկեղեցին կառուցուած է յունական ճարտարապետութեան ոճով, փառահեղ տեսքով, բարակ սիւների վրայ հաստատուած գմբէթներով: Յիշատակութեան արժանի է նաեւ զանգակատունը, որի հզօր դօղանջը լսուում էր նաեւ մէկ ժամուայ հեռաւորութիւնից: Քիլիսի հոյակապ եկեղեցին կառուց-

ուած է ժողովրդի անձնուէր ջանքերով, մասնաւորապէս Պայրամեան Կարապետ աղայի հոգածութեամբ:

Եկեղեցու օծումը կատարուում է 1873-ին՝ Մկրտիչ Եպիսկոպոս Վեհապետեանի կողմից: Սա ապացուցուած է մարմարեայ մի յիշատակարանի վրայ:

Մեծ զոհողութիւններով կառուցուած եկեղեցին գոյատեւեց միայն 55 տարի: 1927 թ.ին թուրքերի ձեռքերով ռումբ է պայթեցուել, եւ եկեղեցին քանդեցին:

Ուշադրութեան արժանի է «Երանելի Հերոս Մեծն Վազգէն Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց» յօդուածը, որտեղ հեղինակն իր մտորումները շարադրում է մեր հոգեւոր կեանքի մասին:

«Դէպի Աղբիր» յօդուածը պատմում է Վարպետ Մարտիրոս Սարեանի գեղանկարի տունդարձի պատմութիւնը: Մի ուրիշ բաժնում Վահէն անդրադառնում է Սողոմոն Թեհլիրեանի մի մասունքի: Հայ կղերական աշխարհին է վերաբերում հեղինակի հետաքրքիր յօդուածը, որը վերնագրուած է «Հայուն Պարտադրուած Դժոխքէն Եկած Նամակ Մը»:

«Թրքական Բարքերը Ցոյց Տուող Երկու Նամակներ» յօդուածում հեղինակը ներկայացնում է Կիլիկիայի Ատանա քաղաքի ջարդը եւ 1909 թ.ի ջարդին յաջորդող մթնոլորտը եւ թուրքի բարքերը: Ընթերցողը կարող է ծանօթանալ նամակների բովանդակութեանը:

Շուշանիկ Դերոյեան

«ՇՈՂՈՎՆ ԱՐԱՐՍԵՄԱՆ» երկշաբաթաթերթ, Երեւան, թիւ 11 (196), Յունիս Ա., 2008, էջ 6

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 1 Հոսրում՝ խակ խաղողի փոքր հատիկ (արաբերէն):
- 2 Ախրագ, աւելի ճիշդ՝ ախրաս՝ յամր (արաբերէն): Այդ անունով ծանօթ էր Հալէպի Ծածկած Շուկային մէջ պտուղ-բանջարեղէն ծախողներէն մէկը:
- 3 Թամաթառուհ՝ վայելում, պերճանք (արաբերէն):
- 4 «Լամբ չկայ, լամբ չկայ» (թրքերէն):
- 5 «Գտա՛յ, գտա՛յ» (թրքերէն):
- 6 «Այրեցէ՛ք, սիրելի՛ մատներ, այրեցէ՛ք» (թրքերէն):
- 7 Հալէպի գլխաւոր, կեդրոնական հրապարակն է: Հռչակուած է գազաթին ժամագոյց ունեցող իր աշտարակով, որուն ճիշդ քովը, շարժական կախադաններէ մահուան դատապարտուած յանցագործներ կը կախէին:
- 8 Աւնտիք Իսահակեանը մահացած է 17 հոկտեմբեր 1957-ին:
- 9 Տոքթ. Զաւէն Օսկանեան (ծնած է 1940-ին, Հալէպ)՝ վիրաբոյժ՝ վկայեալ Ֆրանսայի Մոնփելիէ քաղաքի համալսարանէն: 1960-ականներու վերջին հաստատուած է Տիրոյթ: Եղած է Հալէպի ձախակողմեան լուսագոյն յառաջապահ ֆուլթուլիստը:
- 10 Ճանիկ (Գէորգ) Օսկանեան (1926, Հալէպ - 25 Յունիս 2007, Աթէնք)՝ աւարտած է Ալեքիփո Գոլէճը: Զբաղած է ոսկերչական իրերու եւ թանկագին քարերու առնւտուրով: Եղած է «Գերմանիկ-Վասպուրական» ֆուլթուլի խումբի անդամ, որոշ տարիներ՝ խմբապետ: Եղած է «Գերմանիկ-

վասպուրական» Մարզական Միության վարչության անդամ, երկար տարիներ՝ ատենադպիր, նաև անդամ Սուրիոյ Ֆուբայի Դաշնության վարչության՝ իբրև փոխատենապետ, ատենադպիր կամ գանձապահ: Եղած է նաև Հալեպի ոսկերիչներու արհեստակցական միության նախագահ:

- 11 Ճորճ Սալիպեան (1926, Հալեպ - ?)՝ աւարտած է Ալեքիս Գոլէճը: Եղած է Հալեպի Մարաշի Հայրենակցական Միության և «Գերմանիկ-վասպուրական» Մարզական Միության վարչությանց անդամ:
- 12 Պարզևի Բենյ. Պարտիզպանեան՝ աշխարհական անունով՝ Գէորգ, մինչև քահանայ օծումը ղեկավարած է Հայ Առաքելական Եկեղեցւոյ Երբայրակցութիւնը: Բախանայ օծուած է 7 Ապրիլ 1930-ին, Հալեպի հիւղաւաններու Ս. Խաչ եկեղեցւոյ մէջ՝ ձեռամբ օրուան Առաջնորդ Արտաւազդ Արք. Սիրմէյեանի:
- 13 Պատմաբան և բանասէր վարդի Բէշիշեանի հեղինակած «Գոյապատում» հատորը լոյս տեսած է 2002-ին, Հալեպ (224 էջ): Գիրքի խորագիրին լրացումն է՝ «Պատմութիւն Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ Եւ Մարաշի Ազգ. Մերոպեան վարժարանի, Հալեպ»:
- 14 Արտաւազդ Արք. Սիրմէյեան (16 Մայիս 1889, Ակն - 27 Մեպտեմբեր 1951, Փարիզ)՝ 1925-ի Մարտի սկիզբէն 1940-ի Մարտի սկիզբը՝ Բերիոյ, այնուհետև, մինչև վախճանումը, Փարիզի թեմերու Առաջնորդ, պատմա-բանասէր, ձեռագրագէտ: Հեղինակն է բազմաթիւ աշխատութեանց, որոնց շարքին՝ «Պատմութիւն Հալեպի Հայոց» եռահատոր կոթողային ուսումնասիրութեան (Ա. հատոր՝ Հալեպ, 1940, Բ. հատոր՝ Պէյրութ, 1946, Գ. հատոր՝ Փարիզ, 1950):
- 15 Տիգրան Զէյթունցեան (1902, Մարաշ - ?)՝ արհեստով՝ վարպետ ոսկերիչ: Եղած է «Գերմանիկ-վասպուրական»

Մարզական Միության հիմնադիրներէն, որոշ տարիներ՝ Հալեպի Մարաշի Հայրենակցական Միության վարչության ատենապետը: Անդամակցած է նաև Հալեպի մարաշիական ուրիշ կառոյցներու վարչական մարմիններուն: 1950-ականներուն տեղափոխուած է Պէյրութ:

- 16 Եզնիկէլ Սամուէլեան (1905, Մարաշ - ?)՝ 1940-1955-ին եղած է Հալեպի մարաշիներու Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ Թաղականութեան գանձապահը, այնուհետև՝ ատենապետը: 1964-ին ընտանեօք տեղափոխուած է Պէյրութ:
- 17 Սմբատ Էրիզեան (1912, Մարաշ - ?)՝ հիմնադիրներէն է «Գերմանիկ-վասպուրական» թատերախումբին և Հալեպի Դպրոցասիրաց վարժարանին: 1962-1980-ին վարած է Հալեպի Հայ Ծերանոցի Խնամակալութեան գանձապահութիւնը: Անդամակցած է քաղաքի մարաշիական ուրիշ կառոյցներու վարչական մարմիններուն: Աչքի ինկած է իր բարերարութիւններով:
- 18 Տոքթ. Արթին անունով հալեպահայութեան և քաղաքի օտար շրջանակներուն ծանօթ էր բժիշկ Յարութիւն Տէր Ղազարեանը (1880, Մարաշի Գումալէթ թաղ - 13 Ապրիլ 1975, Հալեպ): Աւարտած է Տարսնի Գոլէճն (1901) ու Սուրիական Աւետարանական Ուսումնարանը (յետագային՝ Պէյրութի Ամերիկեան Համալսարան): 1925-ին հաստատուած է Հալեպ: Եղած է Հ. Յ. Դ.ի երևելի անդամ, Բերիոյ թեմի Ազգ. Գաւառական և Բաղաքական Ժողովներու երկարամեայ անդամ: Հեղինակն է «Հայկական Կիլիկիա» տեղագրական գիրքին (Անթիլիաս, 1966):
- 19 Նազարէթ Աղա Եազուպեան (1885, Մարաշ - 29 Յուլիս 1972, Դամասկոս)՝ եղած է Սուրիոյ հայութեան առաջին չորս երեսփոխաններէն (1943-1947): Անդամակցած է ազգային բազմաթիւ կառոյցներու ղեկավար մարմիններուն՝ Դամասկոսի թեմի Ազգ. Բաղաքական Ժողովի անդամ, Ազգ. Գաւառական Ժողովի ատենապետ և այլն:

Նազարեթ Եագուպեանի անունով կը կոչուի Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միության Դամասկոսի ակումբը:

- 20 Յարութին Պարտիզպանեան (1922, Մարաշ - ?)՝ աւարտած է Կիպրոսի Մելգոնեան Կրթական Հաստատութիւնը: Ծուրջ ներքուկէս տասնամեակ ծառայած է Հալէպի Ազգ. Մեսրոպեան Վարժարանին մէջ, սկիզբը՝ իբր ուսուցիչ, 1946-1979-ին՝ տնօրէն:
- 21 Զարեհ Ա. Փայասլեան Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոս (14 Փետրուար 1915, Մարաշ - 18 Փետրուար 1963, Պէյրութ, թաղուած է Անթիլիասի մէջ)՝ ընտրեալ կաթողիկոս՝ 20 Փետրուար 1956-ին, օծեալ կաթողիկոս՝ 2 Մեպտեմբեր 1956-ին:
- 22 Երուանդ Սամուէլեան (1910, Մարաշ - ?)՝ հիմնադիրներէն եւ մինչեւ 1942 հիմնասիւններէն եղած է «Գերմանիկ-Վասպուրական» թատերախումբին: Ծուրջ 30 տարի մաս կազմած է Գերմանիկեան Վարժարանի Հոգաբարձութեան, ատեն մըն ալ՝ «Գերմանիկ-Վասպուրական» Մարզական Միութեան Վարչութեան:
- 23 Հիմնականին մէջ Դամասկոսի մերձակայ Ղութայի պարտէզներուն եւ Ճէպէլ Արապի մէջ բռնկած հակաֆրանսական ելոյթներուն շարժիչ ոյժն էին Սուրիոյ տիրոգիները: Այս ընդհարումները պատմագիտութեան մէջ ծանօթ են «Սուրիական Մեծ Ապստամբութիւն» անունով:
- 24 Նշան Սաաթճեան (1885, Մարաշ - 1978, Ինկլուտուտ, Գալիֆորնիա, Ա. Մ. Ն.)՝ փրոֆէսոր, ուսուցիչ, դասախօս, հրապարակագիր:
- 25 Իրաքի քարիւղ արդիւնահանող ընկերութեան անունաւ Iraq Petroleum Company (Իրաքի Քարիւղի Ընկերութիւն) յապաւումը:

- 26 Պարոյր Օրջանեանը 2011-ի Փետրուարին մահացաւ Երևանի մէջ՝ 98 տարեկան հասակին:
- 27 Թրքերէն պատուանուն մը, որ ժողովուրդը կը շնորհէր պատկառանք առթող երեւելի մարդոց, յատկապէս՝ ուսուցիչներուն եւ դպրոցի տնօրէններուն:
- 28 Հրանդ Սարգիսի Սամուէլ(եան) (24 Փետրուար 1891, Մարաշ - 7 Յունիս 1977, Փարիզ)՝ գրահրատարակիչ, խմբագիր, Տ. Յ. Դ.ի ղեկավար գործիչ, հիմնադիրն ու սեփականատէրը Փարիզի հռչակաւոր «Արեւելեան» գրատան (Librairie Orientale):
- 29 Թրքերէնով քոյր կը նշանակէ: Կը գործածուէր հասուն տարիքի կանանց համար՝ իբրև պատուանուն:
- 30 Խօսքը կը վերաբերի Փրոֆ. Գրիգոր Գալուստեանի հեղինակած «Մարաշ Կամ Գերմանիկ» հատորին (Նիւ Եորք, 1934), որ վերահրատարակուեցաւ 1988-ին, նոյն քաղաքին մէջ:
- 31 Հայ Առաքելական Եկեղեցասիրաց Եղբայրակցութեան գործունէութիւնը 1924-ին արսօնած է Բերիոյ թեմի Ազգ. Առաջնորդարանը՝ թեմի կրօնական Ժողովի որոշման հիման վրայ:
- 32 Յովհաննէս, Պարզեւ եւ Վահէ Սամուէլեաններ:
- 33 Հալէպի «Մարաշի Ազգային Մեսրոպեան Կեդրոնական Երկսեռ Վարժարանի Ծրջանաւարտից Միութիւն»ը հիմնուած է 1950-ին՝ նախաձեռնութեամբ դպրոցի 1947-1979 թուականներու տնօրէն Յարութին Պարտիզպանեանի, որ երկար տարիներ վարած է նաեւ միութեան նախագահութիւնը:
- 34 Հալէպի Տ. Բ. Ը. Մ. - Տ. Ե. Ը.ի «Պետրոս Աղամեան» թատերախումբը հիմնուած է 1961-ին:

- 35 Հալեպի Միլէյմանիէ թաղամասին մէջ գտնուող հայոց հիւղատանը կառավարական մարմիններու որոշումով քանդուեցաւ 1936 թուականին:
- 36 Հալեպի Ազգ. Մեսրոպեան վարժարանը փակուեցաւ 2011-ին՝ Բերիոյ թեմի առաջնորդարանին կայացուցած որոշումով: Այս մասին տե՛ս «Յուսախաբութիւն Եւ Յաւ» գրութիւնը այս ժողովածուին մէջ:
- 37 Ինչպէս նշած ենք նախորդ ծանօթագրութեան մը մէջ, Ազգ. Մեսրոպեան վարժարանի Շրջանաւարտից Միութիւնը հիմնուած է 1951-ին:
- 38 Խօսքը կը վերաբերի այսօր ալ նոյն պաշտօնն գրադցնող Յարութիւն Սամուէլեանին:
- 39 Նազելի (ծնած է 1945-ին, Հալեպ) եւ Զուարթ (ծնած է 1948-ին, Հալեպ) Գութումեաններ:
- 40 Հայաստաննայց Եկեղեցւոյ գործերուն մեծ տէրութեանց ու հայկական միջավայրին մէջ անոնց կամակատարներու կոպիտ միջամտութեանց իբրև արդիւնք, Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան նոր գահակալին ընտրութեան հարցը յոյժ քաղաքականացուեցաւ, ինչի պատճառով 1956-ին պատակտուեցաւ Հայաստաննայց Եկեղեցին, յաջորդ տարիներուն թեմեր անջատուեցան-բռնախլուեցան Մայր Աթոռէն ու կցուեցան Կիլիկիոյ Աթոռին: Ստեղծուեցաւ անբնական վիճակ մը, որ կը շարունակուի մինչև այսօր:
- 41 1958-ին Եգիպտոսն ու Սուրիան միաւորուեցան Արաբական Միացեալ Հանրապետութեան մէջ, որ 1961-ին փոլեկաւ անկէ Սուրիոյ դուրս գալով:
- 42 1960-ին Սուրիոյ մէջ բազայայտուեցաւ Իսրայէլի հաշուին լրտեսութիւն կատարող ցանց մը, կազմուած հիմնականին մէջ դաշնակցականներէ եւ համակիրներէ: Յաջորդ ամիսներուն, կայացաւ դատավարութիւն մը,

քանի մը հոգի մահուան դատապարտուեցան ի բացակայութեան, շատեր ալ տարբեր տարիներու բանտարկութեան վճիռներ ստացան: Այս ցանցի անդամներու մեծա-մասնութեան հայազգի ըլլալը պատրուակ ծառայեց յետադիմական ու հայատնաց տարրերու՝ ողջ սուրիահայութիւնը ամբաստանելու դաւաճանութեան համար: Սկսան հալածանքներ սուրիահայոց նկատմամբ: Հալածանքներն ու նրկրին մէջ համատարած ազգայնացումները պատճառ դարձան սուրիահայութեան մեծ գանգուածի մը նրկիրը լքելուն:

43 «Դեռ կը պատկի՞ս» (թրքերէն):

44 Կարապետ Հաճընլեան (ծնած է 1947-ին, Հալեպ)՝ ակնաբոյժ: Նախնակրթութիւնն ստացած է Գերմանիկեան եւ Մեսրոպեան վարժարաններուն մէջ, նրկրորդականը՝ Կիլիկեան Ճեմարանին մէջ: 1965-1975-ին ուսանած է Երևանի Պետական Բժշկական Հիմնարկին մէջ, մասնագիտութիւնը կատարելագործած է Տոբթ. Ռոպէր Ճէպէճեանի ակնաբուժարանին մէջ: Փոքր տարիքէն գործօն մասնակցութիւն ունեցած է սկաուտական շարժումին: Եղած է Մեսրոպեան վարժարանի Հոգաբարձութեան եւ «Գերմանիկ-Վասպուրական» Մշակութային Միութեան վարչութեան անդամ, որոշ ատեն՝ փոխատեննադպիր, Հալեպի Մարաշի Հայրենակցական Միութեան վարչութեան անդամ:

45 Նկատի ունի ուսուցչուիին:

46 Եօթը տարի առաջ, Մայր Աթոռի վեհարանին մէջ խորհրդաւոր պարագաներու մէջ վախճանած էր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Խորէն Ա. Մուրատպէկեանը (8 Դեկտեմբեր 1873, Թիֆլիս - 6 Ապրիլ 1938, Ս. Էջմիածին, կաթողիկոս՝ 13 Նոյեմբեր 1932 - 6 Ապրիլ 1938):

47 Գարեգին Ա. Յովսէփեանց (17 Դեկտեմբեր 1867,

Մաղաւուզ գիւղ, Ջրաբերդի շրջան, Արցախ - 21 Յունիս 1952, Անթիլիաս, Կիլիկիոյ Կաթողիկոս՝ 7 Ապրիլ 1945 - 21 Յունիս 1952)՝ պատմաբան, բանասէր, արուեստաբան, վիմագրագէտ, հնագէտ, խմբագիր, կրօնական եւ կրթական գործիչ: Մասնակցած է Սարդարապատի ճակատամարտին եւ 1920-ի աշնան հայ-թրքական պատերազմին: Հնդիսակ է բազմաթիւ կոթողային աշխատութիւններու:

48 Եփրեմ Արք. Տոհմունի (քուն մականունով՝ Ասիլեան, 1880, Սիս - 17 Նոյեմբեր 1946, Դամասկոս)՝ Կիլիկիոյ Աթորի միաբան, վարդապետ՝ 1909-ին, ծայրագոյն վարդապետ՝ 1920-ին, եպիսկոպոս օծուած է 1930-ին՝ Դամասկոսի մէջ, ձեռամբ Սահակ Բ. Խապայեան Կաթողիկոսին, 1937-ին նոյնէն արժանացած է արքութեան պատիւին: Կաթողիկոսական փոխանորդութեան կամ առաջնորդութեան պաշտօններ վարած է Լիբանանի թեմին եւ Սուրիոյ երեք թեմերուն (Անտիոք, Բերիա-Հալէպ եւ Դամասկոս) մէջ, վերջինը՝ 1933-էն մինչեւ վախճանումը՝ Դամասկոսի թեմի Կաթողիկոսական Փոխանորդ:

49 Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Մկրտիչ Ա. Խրիմեանի կոնդակով 1898-ին հիմնուած Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու թեմը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գեորգ Ե. Սուրենեանցի կոնդակով 1927-ին բաժնուեցաւ երկու՝ արեւելեան եւ արեւմտեան թեմերու:

50 Վերջին տարիներուն, սփիւռքի եկեղեցիներուն մէջ յաճախ չեն յիշատակուիր նոյնիսկ սուրբերը, իսկ Կ. Պոլսոյ եւ Երուսաղէմի պատրիարքներուն անուններուն յիշատակումը վաղուց վերացած է, մինչդեռ տասնամեակներ առաջ անոնք կը յիշատակուէին յրնթացս սուրբ եւ անմահ պատարագին:

51 Յակոբ Ներսոյեան (Ապրիլ 1920, Այնթապ - ?)՝ ուսուցիչ, խմբագիր, հրապարակագիր, թատերագիր, դերասան, դասագիրքերու հնդիսակ եւ հասարակական գործիչ:

Հալէպի մէջ եղած է Ներգաղթի Կոմիտէի Գործադիր Մարմինի անդամ: 1946-ի աւարտին կը հաստատուի Ա. Մ. Ն., ուր համալսարանական դասընթացքներու կը հետեւի ու կը ստանայ համապատասխան վկայականներ, այդ շարքին՝ դոկտորայի աստիճան: Անդամ եղած է ամերիկահայ քանի մը մարմիններու՝ անոնց մէջ կատարելով վարչական եւ կազմակերպչական աշխատանքներ:

52 Գեորգ Ներսոյեան (1912, Այնթապ - 1981, Հալէպ)՝ եղած է Հալէպի քանի մը մարմիններու ղեկավար կազմերու անդամ: 1949-էն մինչեւ մահը վարած է «Հաւորտ Գարակեօզեան» Հիմնարկութեան Սուրիոյ գործերուն տնօրէնութիւնը: Յակոբն ու Գեորգը եղբայրներն են Երուսաղէմի ընտրեալ, բայց Յորդանանի Հիսէյն թագաւորին կողմէ հաստատումը մերժուած, ապա երկրէն արտաքսուած պատրիարք Տիրան Արք. Ներսոյեանի:

53 Տիկ. Անահիտ Պողիկեան-Դարբինեանին ծանօթացայ Երևանի «Կենսագիրներու Ակումբ»-ին մէջ: Ծնորիակալութիւն կը յայտնեմ իրեն՝ այս նկարն ու տեղեկութիւնները ինծի տրամադրելու համար: - Ծանօթագրութիւնը՝ Վահէ Մամուէլեանի:

54 Գեորգ Գանտահարեան (1925, Դամասկոս - 17 Օգոստոս 2006, Պէյրութ)՝ բազմավաստակ կրթական մշակ, խմբավար, խմբագիր եւ հասարակական գործիչ: Նախակրթութիւնն ստացած է Պէյրութի Կերթմէնեան Վարժարանին եւ Հայ Աւետարանական Գոլէճին ու Հալէպի կրթասիրաց եւ Ուսումնասիրաց վարժարաններուն մէջ: Անթիլիասի դպրեմանքն աւարտելէն յետոյ դասաւանդած է նոյն կրթարանին մէջ: Ուսուցչական եւ դասախօսական պաշտօններ վարած է նաեւ Համազգայինի «Նշան Փալանճեան» եւ «Մելանքթոն եւ Հայկ Արսլանեան» ձեմարաններուն, Հայկազեան Գոլէճին եւ Համազգայինի Հայագիտական Հիմնարկին մէջ: Կազմած է բազմաթիւ

երգչախումբեր եւ անոնց խմբավարը դարձած: Որոշ ժամանակ եղած է Համազգայինի «Բարսեղ Կանաչեան» երաժշտանոցին տնօրէնը: Անդամակցած է Լիբանանի ազգային ուրիշ կառոյցներու գանազան մարմիններուն:

55 Մովսէս Հալլաճեանի ազգականներէն մէկը, կարողով այս տողերը, նոյն «Զարթօնք» օրաթերթին մէջ հանդէս եկաւ անձս վարկաբեկող անհիմն հրապարակումով մը: Յաւալի է, որ թերթին խմբագրութիւնը ո՛չ միայն տեղ տուաւ նման զրպարտչական գրուածքի, այլև յետագային մերժեց տպագրել հրատարակութեան խնդրանքով խմբագրութեան ուղղածս պարզաբանումը... - Ծանօթագրութիւնը՝ Վահէ Սամուէլեանի: Ողբամ զքեզ, Վահան Թէքէեանի, Գերսամ Ահարոնեանի, Յակոբ Աւետիքեանի, Պարոյր Աղապշեանի եւ ուրիշ մեծերու ու վաստակաշատ մտատրականներու խմբագրած «Զարթօնք» օրաթերթը...

56 Այսպէս՝ կրկնակի «մէջ»ներով է բնագիրին մէջ:

57 Այսպէս է բնագիրին մէջ, մինչդեռ «կողոպտել» բայի տէր բային ոչ թէ սեռական կամ տրական հոլով, այլ՝ հայցական հոլով կ'առնէ, ինչպէս տպուած է Վահէ Սամուէլեանի գրութեան մէջ:

58 Վահէ Սամուէլեան կ'ակնարկէ այն իրողութեան, որ Տիրան Գ. Սարգիսեանը «Զարթօնք» օրաթերթին մէջ պարբերաբար հանդէս կու գայ զուարճալի մանրատաւաններով հրապարակումներով՝ «Երգիծանք» խորագիրին տակ:

59 Կարապետ Յարութիւնեան (1895, Այնթապ - 1975, Պէյրութ)՝ Հալեպի ու Պէյրութի մէջ եւ այլուր բարերարութեամբ հանրածանօթ Յարութիւն, Աւետիս, Արմէն եւ Կարօ Յարութիւնեան եղբայրներուն հայրը:

60 Հնութեանց եւ հայկական մշակութային արժէքներու հռչակատր հաւաքորդ, Նոր Գիւղի մէջ նպարավաճառի

խանութի սեփականատէր Խորէն Փիլաճեանը:

61 2011-ի սկիզբը, շուրջ 40 օր, «Զարթօնք» օրաթերթին խմբագրութիւնը վարեց Հրայր Կարապետեանը, որ նախապէս ալ, շուրջ երկու տարի, խմբագրած էր թերթը:

62 Անդրանիկ Փոլատեան (1929, Գորրոզ Խան, Ալեքսանտրէի Սանճաք - 2005, Նիւ Ճորճի, Ա. Մ. Ն.)՝ գրող, խմբագիր եւ հասարակական գործիչ: 1954-ին հաստատուած է Ա. Մ. Ն.: Խմբագրած է բազմաթիւ թերթեր («Այգ», «Գերմանիկ», «Նոր Օր», «Պայքար» եւ այլն), այդ շարքին՝ շուրջ 40 տարի՝ Հ. Բ. Ը. Մ.ի «Յուշարար-Միութիւն» կենդանական պաշտօնաթերթը Նիւ Եորքի մէջ: 1971-1979-ին՝ ատենապետն է Թ. Մ. Մ.ի Ա. Մ. Ն.ի եւ Գանատայի կենդանական Վարչութեան: 1983-1995-ին եղած է Մարաշի Հայրենակցական Միութեան կենդանական Վարչութեան ատենապետը: Կազմած եւ խմբագրած է «Պատմութիւն Հայոց Արաբկիրի» ստուարածաւալ գիրքը (Նիւ Եորք, 1969):

63 Գէորգ Թեմիզեան (1954, Ռաս-իւլ-Այն - 1999, Հալեպ)՝ արտաբան բժիշկ եւ հասարակական գործիչ:

64 Գէորգ Եպս. Լայէքեան, արաբագուած անուանաձևով՝ Ճորճ Լայէք:

65 Ասատուր Պետեան (1915, Այնթապ - ?)՝ մանկավարժ, տնօրէն, հասարակական գործիչ: Աւարտած է Ալեքիփօ Գոլէճը եւ Պէյրութի Ամերիկեան Համալսարանը: 1964-1976 թուականներուն վարած է Մելիգոնեան Կրթական Հաստատութեան տնօրէնութիւնը: Կարևոր պաշտօններ վարած է Հ. Բ. Ը. Մ.ի եւ Հ. Ե. Ը.ի Սուրիոյ մարմիններուն մէջ: Ենովա Աթաբարեան Պետեան (1919, Քիլիս - 23 Նոյեմբեր 1988, Լոս Անճելոս)՝ գրող, հասարակական գործիչ:

66 Նազար Նազարեան (1920, Մարաշ - ?)՝ հանրածանօթ

հալէպահայ երեսնի, բարերար: Յայտնի էր «Տաճի» պատուանուն-տիտղոսով: Փոքր տարիքէն կապուած է «Գերմանիկ-Վասպուրական» Մարզական Միութեան եւ իր նպաստը բերած միութեան ու արհասարակ Հալէպի մարաշցիական կառոյցներու գրեթէ բոլոր ձեռնարկներուն: Բարերարութիւններ կատարած է նաեւ սուրիական պետական կառոյցներու՝ արժանանալով երկրի բարձրագոյն կարգի ոսկեայ շքանշանին եւ ուրիշ պարգևներու: Բարեկամութիւն մշակած է Սուրիոյ բարձրաստիճան պաշտօնատարներու հետ ու այդ կապերը ծառայեցուցած գաղութի շահերուն:

67 Մինաս Օսկանեան (1920, Մարաշ - 28 Փետրուար 1993, Լոս Անճելոս)՝ որդին էր Հալէպի ոսկերիչներու շրջանակին մէջ «Մուալլէմ» պատուանունով յայտնի Պօղոս Օսկանեանի (մահացած 1972-ին, Հալէպ. իր մասին տե՛ս «Մուալլէմ» Պօղոսը» հրապարակումը այս ժողովածուին մէջ): 1955-1968-ին վարած է «Գերմանիկ-Վասպուրական» Մարզական Միութեան վարչութեան ատենապետութիւնը: 1965-ին ընտրուած է Բերիոյ թեմի Ազգ. Գաւառական Ժողովի անդամ: Յատկանշուած է իր կազմակերպչական ունակութիւններով ու նուիրումով եւ մեծ ժողովրդականութիւն վայելած է:

68 Օթէլ Պարոնը մաս կը կազմէ Հալէպի մշակութային ժառանգութեան: Հոն իջեւանած են 20-րդ դարու բազմաթիւ ականաւոր գործիչներ: Չայն հիմնած են Օննիկ եւ Արմէն Մազլումեան եղբայրները՝ 1910-ին:

69 Հայաստանի Հանրապետութեան Գիտութիւններու Ազգային Ակադեմիայի Լեզուի Հիմնարկի գիտաշխատող էր ծնունդով Քեսապի Գալատուրան գիւղէն Գաղթուիի Հաննէեանը:

70 Օսմանեան կայսրութեան մայրաքաղաք Կ. Պոլսոյ տրուած անուններէն մէկը, որ կը նշանակէ՝ «Երջանկու-

թեան վայր» (արաբերէն):

71 Պապը Ալի կը նշանակէ «Բարձրագոյն Դուռ» (արաբերէն): Սյստեղ կը գտնուէր կայսրութեան կառավարութիւնը՝ վարչապետարանը:

72 «Շէրիք» կը նշանակէ «գործընկեր» (արաբերէն):

73 «Հայերէն Կարդալ-Գրել Սորվողներու Համար» (թրքերէն):

74 19-րդ դարավերջին - 20րդ դարակիզբին թուրք մտաւորականութեան մէջ կար խաւ մը, զոր օսմաներէնի գործածած արաբական տառերը անյարմար կը նկատէր այդ լեզուին համար եւ ուրիշ այբուբեններով տարբերակներ կը փնտռէր: Այս ծիրին մէջ ծնունդ առաւ թուրքերուն հայոց այբուբենին առաւելութիւնները ապացուցելու շարժում մը: Չմոռնանք, որ մինչ այդ եւ նոյնիսկ մինչեւ 20րդ դարուն կէսերը, հրապարակի վրայ կար հայատառ թրքերէն հսկայական տպագիր նիւթ՝ գիրքեր, պարբերական մամուլ եւ այլն:

75 Երկ (արաբերէն):

76 Հայ Կենսագիրներու Ակումբի անդամ Բախտիար Յովակիմեանն իր հեղինակած «Հայոց Ծածկանունների Բառարան» կոթողային աշխատութեան՝ կենսագրութեանց բաժինին մէջ հետեւեալ տեղեկութիւնները կու տայ Վահրամ Մարգարեանի մասին. «Մարգարեան Վահրամ Յարութիւնի (09. 09. 1857, Կ. Պոլիս (Պէշիկլթաշ) - 20. 01. 1950, Կ. Պոլիս) - գրող, գրավաճառ: Ծածկ[անունները] I - 1) Պահլաւունի; 2) Վահրամ; IV - 3) Pahlavooni» (էջ 663):

77 Պետրոս Կարապետի Կարապետեան (1869, Սկիւտար, Կ. Պոլիս - 12. 12. 1937, Սթամպոլ) - գրող, մանկավարժ, բառարանագիր: Արաբական Զէքի անունը գործածած է իբրեւ ծածկանուն (Բախտիար Յովակիմեան, «Հայոց

Ծածկանունների Բառարան», էջ 630):

- 78 Փոռֆ. Կարապետ Մովսեսյանը եղած է անդամ Մարաշի Հայրենակցական Միության Կենտրոնական Վարչության, նաև՝ միության «Գերմանիկ» պարբերաթերթի 2007-2009 թուականներու թիւերուն խմբագիրը:
- 79 Նկատի ունի Խորէն Փիլամեանը:
- 80 Խօսքը կը վերաբերի 1913-ին Մարաշ ծնած Աւետիս Ծահինեանին (որ 1962-ին Հալէպէն գաղթեց Պրագի) եւ 1919-ին Մարաշ ծնած Նուպար Ծահինեանին (որ 1978-ին Հալէպէն գաղթեց Աւստրալիա): Առաջինը Սուրիոյ նախագահներու եւ պետական այլ բարձրաստիճան պաշտօնատարներու անձնական լուսանկարիչն էր, իսկ երկրորդը մեծ աւանդ ունի Սուրիոյ հնութեանց լուսանկարման եւ անոնց ժողովրդականացման գործին մէջ:
- 81 Ռուպեր Ճէպէճեան (1909, Այնթապ - 2001, Քնապ, թաղուած է Հալէպի մէջ)՝ համբաւաւոր ակնաբոյժ, բարերար եւ հասարակական գործիչ: Հիմնադիրն է Հալէպի Ճէպէճեան ակնաբուժարանին, «Վիոլէթ Ճէպէճեան» գրադարանին եւ Հ. Բ. Ը. Մ.ի «Մարտիրոս Սարեան» Գեղանկարչական Ակադեմիային: Բազմաթիւ գիտերու հեղինակ է, շուրջ 20 գիրքերու հեղինակ, կազմող եւ/կամ հրատարակիչ:
- 82 100 դուրուշը կամ դահեկանը հաւասար էր մէկ լիրայի կամ թղթակիի:
- 83 Ճիշդը՝ բաթիսրիի՝ ծաղարան, քաղցրեղէնի վաճառատուն (ֆրանսերէն):
- 84 Յարութիւն Կալենց (թուն մականունը՝ Խարմանտայեան) (10 Ապրիլ 1910, Կիւրին - 7 Մայիս 1967, Երեւան)՝ լիբանանահայ տաղանդաշատ գեղանկարիչ: Հայրենադարձած է 1946-ին: Գեղանկարիչներ են նաև Կինը՝

Արմինէն ու որդին Սարօն:

- 85 Զարեհ Ա. Փայասլեան (աւագանի անունով՝ Սիմոն, 14 Փետրուար 1915, Մարաշ - 18 Փետրուար 1963, Պէրթոյթ, թաղուած է Անթիլիասի մէջ, ընտրեալ կաթողիկոս՝ 20 Փետրուար 1956-ին, օծեալ կաթողիկոս՝ 2 Սեպտեմբեր 1956-ին): Ունեցաւ փոթորկոտ հովուապետութիւն մը՝ մերժուելով Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնէն ու Կիլիկիոյ Աթոռի միաբաններու եւ ծխականներու զգալի մասէն, որոնք զայն Դաշնակցութեան դրածոյ կը նկատէին: Զարեհ Ա.ի գահակալութեամբ՝ Հայ Եկեղեցին պառակտուեցաւ, անբնական վիճակ մը, զոր կը շարունակուի մինչեւ այսօր, թէև վաղուց անհետացած են պառակտման տուն տուող միջազգային քաղաքական պատճառները...
- 86 Ռուբէն Տիրարեան (1928, Արաբկիր - 26 Օգոստոս 2010, Հալէպ)՝ Հալէպի Կիլիկեան Ճեմարանի տնօրէն (1953-1981): Չորս տարի եղած է Սուրիոյ խորհրդարանի երեսփոխան: Ղեկավար դիրքեր զբաղցուցած է Սոցիալ-Դեմոկրատ Հնչակեան Կուսակցութեան ու անոր հովանաւորութեան տակ գործող կազմակերպութեանց Հալէպի մարմիններուն մէջ: Եղած է Հալէպահայ Ուսուցչական Միութեան եւ Սուրիահայ Յառաջդիմական Ճակատին ատենապետը:
- 87 Կարապետ Ճուհարեան (1919, Արաբկիր - 12 Հոկտեմբեր 2010, Հալէպ)՝ հալէպահայ վաստակաշատ մանկավարժ եւ խմբագիր:
- 88 Իրաւականօրէն, Հալէպի հայոց Ազգային Ծերանոցը սեփականութիւնն է քաղաքի հայկական երեք յարանուանութեանց հոգևոր պետերուն:
- 89 «Գերմանիկ-Վասպուրական» Մշակութային եւ Մարգարական միութեանց նորակառոյց շէնքին պաշտօնական բացումը կատարուեցաւ 2 Նոյեմբեր 1997-ին:

90 Շիրքի Քեշիշևան (1916, Մարաշ - 21 Յունիս 1996, Հալեպ)՝ եղած է «Վասպուրական» ֆուլթուրի խումբի խաղող, 1941-1942-ին՝ խմբապետ: Ղեկավար պաշտօններ վարած է Հալեպի մարաշցիական կառոյցներուն մէջ, այդ շարքին՝ Մարաշի Հայրենակցական Միութեան Վարչութեան անդամութիւնը:

91 Յակոբ Տէյիրմէնճեան (1931, Հալեպ - 1997, Հալեպ)՝ զբաղած է ըմբշամարտով, ապա՝ ծանրամարտով: 1955-ին նուաճած է ծանրաքարծովեան Սուրիոյ խոյնանութիւնը ծանր քաշային կարգին մէջ: Մասնակցած է նաև նորիշ մրցումներու և մրցանակներու արժանացած:

92 Գրիգոր Պուրճլեան (1920 - ?, Գանատա)՝ 1940-ականներուն մաս կազմած է «Վասպուրական» ֆուլթուրի խումբին, 1946-էն ինքզինք նուիրած է «Տարոս» երկրորդական մասնաճիւղի կազմակերպչական աշխատանքներուն: 1958-էն մաս կազմած է «Գերմանիկ-Վասպուրական» Մշակութային Միութեան Վարչութեան՝ իբրև վերջինիս ատենադպիր, ապա՝ փոխ-ատենապետ: Տասնեակ տարիներ ծառայած է «Վասպուրական» թատերախումբին մէջ, նախ՝ իբրև յուշարար, 1969-էն՝ թատերախումբի ղեկավար: Սեփականատէրն էր Հալեպի հոգևտան շէնքին մէջ ծուարած «Ոսկնտա» տպարանին, որ մինչև Հալեպի արհեստանոցի իրադարձութիւնները 2012-ին՝ անխափան կերպով կը գործէր:

93 «Վասպուրական» թատերախումբը հիմնուած է 1926-ին, Հալեպի մէջ, վաստակաշատ ուսուցիչ Ստեփան Քիրքճեանի (1890, Մարաշ - 27 Յունուար 1942, Հալեպ) նախաձեռնութեամբ:

94 «Բուլիս» թատերական ամսաթերթը 50 տարի (1946-1996) Մթամպուլի մէջ հրատարակած և խմբագրած է անոր հիմնադիր Յակոբ Այվազը (1911, Մթամպուլ - 29 Սեպտեմբեր 2006, Մթամպուլ):

95 Յովսէփ Փարթամեան (1903, Մարաշ - 28 հոկտեմբեր 1958, Հալեպ)՝ Ալեքսանդրէթի Մանճաքին մէջ ծառայած է ֆրանսական բանակին՝ հասնելով յիսնապետի աստիճանին: Եղած է Ազգ. Մեսրոպեան Վարժարանի հոգաբարձութեան, Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ Թաղականութեան և Մարաշի Հայրենակցական Միութեան Վարչութեան երկարամեայ անդամ, վերջինիս ատենապետը 1953-1955-ին:

96 Նուպար Փարթամեան (14 Յուլիս 1919, Հալեպ - Փետրուար 1970, Հալեպ)՝ աւարտած է Մելգոնեան կրթական հաստատութիւնը: Երկք տարի ուսուցչութեան (ընդ որուն՝ 1939-1940-ին վարած է նաև Ազգ. Մեսրոպեան Վարժարանին տնօրէնութիւնը) ետք, աշխատած է Սուրիոյ հնագիտութեան ոլորտին մէջ՝ կազմելով հնագիտական վայրերու քարտէսներ: Հիմնադրութեան օրէն (Յունուար 1946) եղած է Մարաշի Հայրենակցական Միութեան «Նոր Մարաշ» պարբերաթերթին խմբագիրը՝ երկար տարիներ: Անդամ եղած է Հալեպի Հ. Բ. Ը. Մ. ի, Հ. Ե. Ը. ի և մարաշցիական կառոյցներու ղեկավար մարմիններուն:

97 Պանդոկի ներկայիս սեփականատէրն է Արմէն որդի Գրիգորի որդի Արմէնի Մազլումեանը:

98 «Ոսկնատեան «Գերմանիկ-Վասպուրական»ի Եւ Մարաշի Հայրն. Միութեան» հատորի (Հալեպ, 1982) հեղինակ Տիգրան Կիլիզեանը Նէնէճեան եղբայրներուն մասին կը հաղորդէ հետեւեալ տեղեկութիւնները (չհամարակալուած էջ 122). Գրիգոր Նէնէճեան (1920, Մարաշ - ?)՝ արհեստով եղած է հաշուապահ, աշխատելով առաւելաբար դրամատուներու և զանազան ընկերութեանց մէջ: 1950-ական թուականներուն եղած է Մարաշի Հայրենակցական Միութեան և «Գերմանիկ-Վասպուրական» Մարգական Միութեան Վարչութեանց անդամ: Եղած է Հ. Ե.

Ը.ի վարչական անդամ, 1950-ին՝ ատենապետ, այնուհետև, մինչև 1968, անոր Գործադիր Մարմինի անդամ՝ մեծապես օժանդակելով ընկերակցության նրգախումբի և մարզական բաժինի աշխատանքներուն: 1972-ին ընտանեօք տեղափոխուած է Պէյրոս, ուր ևս շարունակած է իր հասարակական գործունէութիւնը: Անտրէ Նէնճեան (ծնած է Մարաշ - ?)՝ ութը տարի ուսուցչութեամբ զբաղելէ յետոյ, աշխատած է իբրև տոմարակալ Հալէպի էլէկրականութեան ընկերութեան մէջ, զուգահեռաբար շարունակելով ուսուցչութիւնը Հալէպի Յիսուսեան Հայրենոյ Վարդանանց Վարժարանին մէջ: Եղած է Տ. Ե. Ը.ի Հալէպի վարչութեան անդամ, որոշ տարիներ՝ փոխատենապետ և ատենադպիր: Անդամակցած է նաև Հալէպի Մարաշի Հայրենակցական Միութեան վարչութեան: Յետագային տեղափոխուած է Պէյրոս:

99 Մարաշցի հայրենակիցներու շրջանակին մէջ «Ադա» պատուանունով ճանչցուած էր Սեդրակ Խրլագեանը (1887, Մարաշի Գոյուճուզ թաղ - 11 Դեկտեմբեր 1947, Հալէպ)՝ որդին Օսմանեան խորհրդարանի երեսփոխան Յակոբ Ադա Խրլագեանի: Եղած է Մարաշի հայութեան 1919-1920 թուականներու ինքնապաշտպանութեան կազմակերպիչներէն: Հալէպ տեղափոխուելէ ետք եղած է հիմնադիրներէն Մարաշի Հայրենակցական Միութեան ու անոր վարչութեան երկար տարիներու անդամ: 1931-ին ուրիշներու հետ հիմնած է «Գերմանիկ-Վասպուրական» Մարզական Միութիւնը: Եղած է անդամ Հալէպի Ներգաղթի Կոմիտէին:

100 Յովհաննէս Չերքէզեան (1930, Հալէպ - 2010, Գանատա)՝ «Գերմանիկ-Վասպուրական»ի ֆութբոլի խումբի հիմնասիւններէն: Մաս կազմած է նաև Հալէպի ֆութբոլի խառն խումբին ու Սուրիոյ ազգային խումբին: Միջազգային խաղերու ատեն փայլած է իր արագաշարժութեամբ և հնարամտութեամբ: 1962-էն ետք զբաղուած է մարզիչական աշխատանքով՝ ակնոցավաճառութեան զուգահեռ:

Յետագային հաստատուած է Գանատա:

101 Աբրահամ Թէշիշեան (1912, Մարաշ - ?)՝ «Գերմանիկ-Վասպուրական»ի ֆութբոլի խումբի պաշտպանութեան անխորտակելի պատնէշը: Խաղցած է նաև ուրիշ խումբերու հետ՝ մասնակցելով միջազգային մրցումներու: 1950-ականներուն արժանացած է «Սուրիոյ ֆութբոլի հայր» պատուաւոր կոչումին: Մարզիչական շատ մեծ վաստակ ունի «Գերմանիկ-Վասպուրական»ի ֆութբոլի հիմնական խումբին և մասնաճիւղերու պատանեկան խումբերուն հետ: Մեծ յաջողութիւններու հասած է նաև թէնիսի խաղին մէջ՝ նուաճելով Հալէպի, այնուհետև Սուրիոյ ակտիւանութիւնը: 1962-էն աշխատած է իբրև մարզանքի ուսուցիչ հալէպահայ քանի մը վարժարաններու մէջ և թէնիսի մարզիչ՝ Հալէպի Համալսարանին ու Սպայից Ակումբին մէջ:

102 Բիզանդ Թալաթեան (ծնած է Հալէպ, 1940-ին)՝ մաս կազմած է «Գերմանիկ-Վասպուրական»ի ֆութբոլի երկրորդական խումբ «Տարոս»ին, 1977-ին՝ «Գերմանիկ-Վասպուրական» Մարզական Միութեան վարչութեան, 1979-ին՝ Մարաշի Հայրենակցական Միութեան վարչութեան:

103 Մինչև 1920-ական թուականներուն վերջը, Պէյրոսը և Դամասկոսը վարչականօրէն թեմեր չէին, այլ՝ հոգևոր հովուութիւններ՝ ենթակայ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութենէն որկուած տեսուչ վարդապետի մը տնօրինումներուն:

104 Հեռատեսիլի այս կայանը փաստական խօսարկոյն է ծայրայեղ ազգայնամոլական «Ազգայնական Ծարժում» Կուսակցութեան (Milli Haraket Partisi)՝ ծնողը ֆաշիսթական «Գորշ Գայլեր» (Bozkurtlar) կազմակերպութեան:

105 15 Սեպտեմբեր 1954-ին Մալաթիա ծնած Հրանդ Տիմրը

սպաննուցաւ 9 Յունուար 2007-ին՝ իր խմբագրած «Ակօս» թրքերէն-հայերէն շաբաթաթերթի խմբագրատան մօտ: Թրքական իշխանութիւնները իրենց իսկ հաւաքագրած եւ ուղղորդած մարդասպանին դատավարութիւնը վերածնցին խնդկատակութեան, մինչդէռ պատրանասէր հայութիւնը կը շարունակէ արդարութիւն ակնկալել թրքական եւ միջազգային դատարաններէն...

106 Նկատի ունի «Հայաստանի անկախութեան մասին» 23 Օգոստոս 1990-ի հռչակագիրը:

107 Թուրկութ Էօզալ (13 Հոկտեմբեր 1927, Մալաթիա - 17 Ապրիլ 1993, Անգարա)՝ Թուրքիոյ վարչապետ (13 Դեկտեմբեր 1983 - 31 Հոկտեմբեր 1989), ապա՝ հանրապետութեան նախագահ (9 Նոյեմբեր 1989 - 17 Ապրիլ 1993): Լուրջ կասկածներ կան, որ սպաննուած է ազգայնամոլ շրջանակներու դաւադրութեամբ՝ թունաւորման միջոցով:

108 Հարկ է ճշդել, թէ խորհրդարանը կը կայացնէ ոչ թէ որոշումներ, այլ՝ օրէնքներ, կառավարութիւնը որոշումներ, իսկ նախագահը, իրօք, իրաւունք ունի հրամանագիրներ արձակելու: Սակայն, խնդրոյ առարկայ հարցը կը վերաբերի Հայաստանի Հանրապետութեան Սահմանադրութեան, որու մէջ որեւէ փոփոխութիւն կարելի է կատարել միմիայն հանրաքուէի միջոցով, այն ալ՝ յօգուտ այդ փոփոխութեան մեծամասնութեան քուէարկութենէն ետք:

109 Խօսքը կը վերաբերի Արամ Տիգրանին:

110 Յօդուածը «Շողակն Արարատեան» երկշաբաթաթերթին մէջ լոյս տեսած է արեւելահայերէնի վերածուած, «Մտորումներ Հրանդ Տինքի Յիշատակին» վերնագիրով, ինչն աւելի ճիշդ վերնագիր է:

111 Նկատի ունի Յովհաննէս Սամուէլեանը (ծնած է 1928-ին, Հալէպ):

112 Հ. Բ. Ը. Մ. -Հ. Ե. Ը.ի «Պետրոս Աղամեան» թատերախումբը հիմնուած է 1961-ին, Հալէպի մէջ:

113 Վահէ Սամուէլեանը 30 Օգոստոս 1995-էն վարած է նշուած դպրոցի հոգաբարձութեան ատենապետութիւնը:

114 ՄՊԸ՝ սահմանափակ պատասխանատուութեամբ ընկերութիւն:

115 Սուրիոյ օրէնսդրութեամբ՝ իւրաքանչիւր նոր գործ բացող սուրիացի երկու տարի ազատ կը կացուցուի եկամտահարկէ եւ շահութահարկէ, աւելի ճիշդ՝ անոնց վճարումը երկու տարիով կը յետաձգուի: Իսկ Սուրիոյ մէջ գործ բացող օտար երկրի քաղաքացին այս առաւելութիւնն ունի եօթը տարուան համար, զոր կրնայ երկարաձգել եւս երկու տարիով՝ եթէ դիմում ներկայացնէ Ելեւմտից Տեսչութեան համապատասխան կառոյցին:

116 Այս գիրքին խմբագիրը համաձայն չէ այս առաջարկին: Կարսը, Վանը, Խարբերդը, Սեբաստիան եւ այլն Հայաստան են եւ ... ՎԵՐՋ:

117 Սուրիոյ օրէնսդրութեամբ, արգիլուած է երկրին մէջ տարածել կամ արտասահմանէն ներածել քարտէսներ, որոնց մէջ Թուրքիոյ գրաւած Ալեքսանտրէի շրջանը եւ Իսրայէլի գրաւած Կոլանի բարձրունքներն ընդգրկուած չլլան Սուրիոյ վարչական տարածքին մէջ: Օրինախախտները խստագոյնս կը պատժուին երկրի ամբողջականութեան դէմ գործունէութիւն ծաւալելու մեղադրանքով: Յատք սրտի, ինչպէս խոր ընդվզումով կը նշէ Վահէ Սամուէլեանը, Հայաստանի Հանրապետութեան մէջ անպատիժ կերպով կը տպագրուին, երկիր կը ներմուծուին ու կը տարածուին քարտէսներ, որոնց մէջ հայոց հայրենիքի տարբեր հատուածներ կը ներկայացուին իբրեւ դրացի պետութեանց, այդ շարքին՝ հայոց գեղասպան Թուրքիոյ ու Ատրպէյճանի, տարածքներ...

118 Յակոբ Միրայելևան (ծնած է 30 Ապրիլ 1943-ին, Հալեպ)՝ ուսուցիչ, դերասան, գրող, թարգմանիչ և հրապարակագիր:

119 Իրականության մեջ, սահմանային հսկիչ աշտարակները հայկական չեն, այլ՝ ռուսական՝ ըստ Հայաստանի Հանրապետության և Ռուսաստանի Դաշնության միջև կնքուած համաձայնության, որով Հ. Հ.ի սահմաններուն հսկողութիւնը յանձնուած է Ռ. Դ.ի սահմանապահ զօրքերուն:

120 Նկատի ունի Անիի ամերակները Հ. Հ.ի տարածքէն, այսինքն՝ հեռուէն դիտելու հարցը:

121 Իրաքանչիւր անուան աջին դրուած են ստորագրութիւնները, ինչպէս կ'երևայ այս գիրքին մէջ: Դիմումագիրին օրինակները յաջորդ օրերուն հասցունցան հասցէատերերուն:

122 Յակոբ Այվազ (1911, Կ. Պոլիս - 29 Սեպտեմբեր 2006, Սթամպուլ)՝ թատրոնի և շարժանկարի քննադատ-մասնագէտ:

123 Բռնի իսլամացուած համշէնահայոց թիւը, լուազոյն պարագային, հարիւր հազար հոգիին մօտ է:

124 Գրութեան հեղինակը՝ Վահէ Սամուէլեանը ո՛չ միայն շրջանաւարտ է Ազգ. Մեսրոպեան Վարժարանէն, այլև՝ անդամ անոր Շրջանաւարտից Միութեան, և ինչպէս յայտնած ենք նախորդ ծանօթագրութեան մը մէջ, 30 Օգոստոս 1995-էն վարած է դպրոցի հոգաբարձութեան ատենապետութիւնը:

125 Նկատի ունի Բերիոյ թեմի Ուսումնական Խորհուրդը:

126 Խօսքը կը վերաբերի մանկավարժական գիտութիւններու դոկտոր Նազիկ Յարութիւնեանին:

127 Նազիկ Յարութիւնեանը 2000-2001-ին գտնուելով Լիբանան և Սուրիա, ուսումնասիրեց այդ երկիրներու հայկական դպրոցները և ուսումնասիրութեան նիւթերն ու վեր-լուծումները ներկայացուց առանձին գիրքով. «Լիբանանի Եւ Սիրիայի Հայկական Դպրոցները», Երևան, «Ձանգակ-97» հրատարակչութիւն, 2002:

128 Այսպէս՝ առանց դարի թիւի նշման, տպագրուած է հրատարակութեան աղբիւրին մէջ:

129 Առաջին անունը ճիշդ չէ: Յիշեալ անձը Բաբգէն է անուանափոխուած կուսակրօն քահանայ ձեռնադրուած ատեն: Մինչ այդ, ան կոչուած է իր աշխարհական անունով:

130 Բաբգէն Ա. Աթոռակից Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ (1931-1936):

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳԻՐԻՆ ԽՕՍՔԸ	6
ՀԱՐՍԱՆԵԿԱՆ ՀՐԱԻՐԱԳԻՐ	11
«ՄՈՒԱԼԼԷՄ» ՊՕՂՈՍԸ	15
ՍԱՐԱՇՑԻ «ԹԱՇՃԸ» ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ ԹՈՌՆԻԿԸ	30
ԴՊՐՈՑ-ԵԿԵՂԵՑԻ	34
ՀԱՐԱՋԱՏՆԵՐՄ՝	38
ՍԱՐԱՇԻ «ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ»Ը	48
ՍՐՏԱՅՈՅՁ ՆԱՄԱԿ ՄԸ	52
ԱՆԴԱՄԱՏԵՏՐ	67
ԱՐԻՒՆԱԿԻՑՆԵՐՍ	71
ՏԵՂԵԿԱՆՔ ԳԵՐՄԱՆԻԿ, ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ	82
ՍԱՐԱՇ 1920	85
ԴԺԲԱԽՏՈՒԹԻՐՆ, ԹԷ՞ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆ	91
ԷՋՄԻԱԾԻՆ	99
ՀԱԼԷՊԵԱՆ ՕՐԵՐ	106
ՀԱՅ ԴՊՐՈՑ	124

ՎԵՆԵՏԻԿ	134
ԱՆԱՀԻՏ ՍԱՀԻՆԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ	144
ԴԱՄԱՍԿԵԱՆ ՍԱՍՈՒՆՔՆԵՐ	152
«ԷՐՄԵՆԻ ԷԼԻՖՊԱՍԻ» («Հայկական այբուբենը»)	160
CARTE POSTALE-Ի ՄԸ ՀԱՆԳՈՅՑԸ	169
ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ԴՐՈՒԱԳ ՄԸ	174
ԱՆՋՐԴԻ	180
«ԳԵՐՄԱՆԻԿ-ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ»Ի ՆՈՒԻՐԵԱԼՆԵՐԷՆ	185
ՎԿԱՅԱԳԻՐ	195

ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ 1

ԽՈՐՀՐԳԱԾՈՒԹԻՒՆ ՀՐԱՆԴ ՏԻՆՔԻ ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԵԼԻՑԻՆ ԱՌԹԻՒ	204
ԿՈՉ-ԱՌԱՋԱՐԿ ԳՈՐԳ ԱՐՏԱԴՐՈՂ ԳՈՐԾԱՐԱՆՆԵՐՈՒՆ	209
ԼԱԽԱԳՈՅՆ ԱՊԱԳԱՅԻ ՅՈՅՍՈՎ	216
«ԱՋԳ - ՆԵՐԴԻՐ»	224
ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՂՁԱԼԻ ԾՐԱԳԻՐՆԵՐ	228

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ 239

ՅՈՒՍԱԽԱԲՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՅԱԻ 246

ԹՐՔԱԿԱՆ ՈՐԻ ՄՆԱՆԿՈՒԹԻՒՆ 252

ՅԱԻԵԼՈՒԾ 2

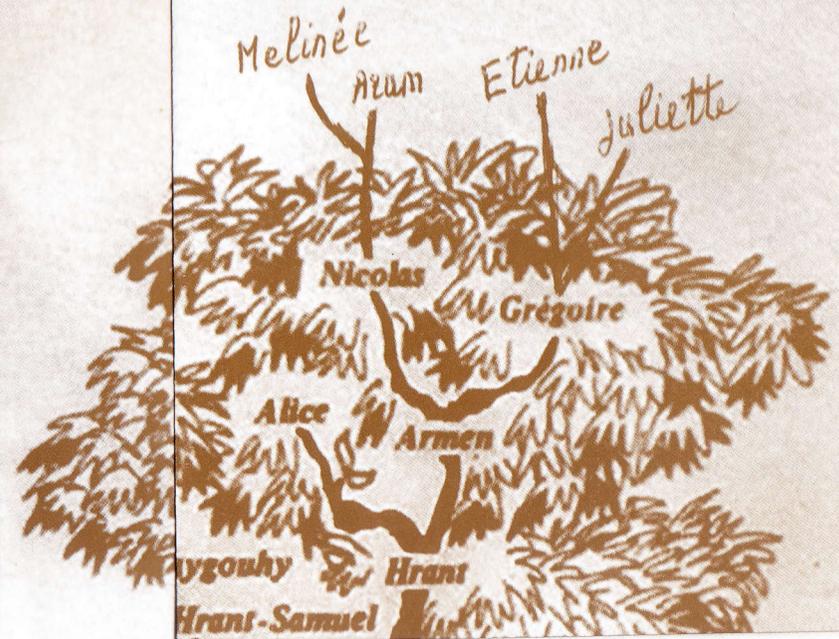
ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐԸ ՊԱՏՄՈՒՄ ԵՆ 257

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ 261

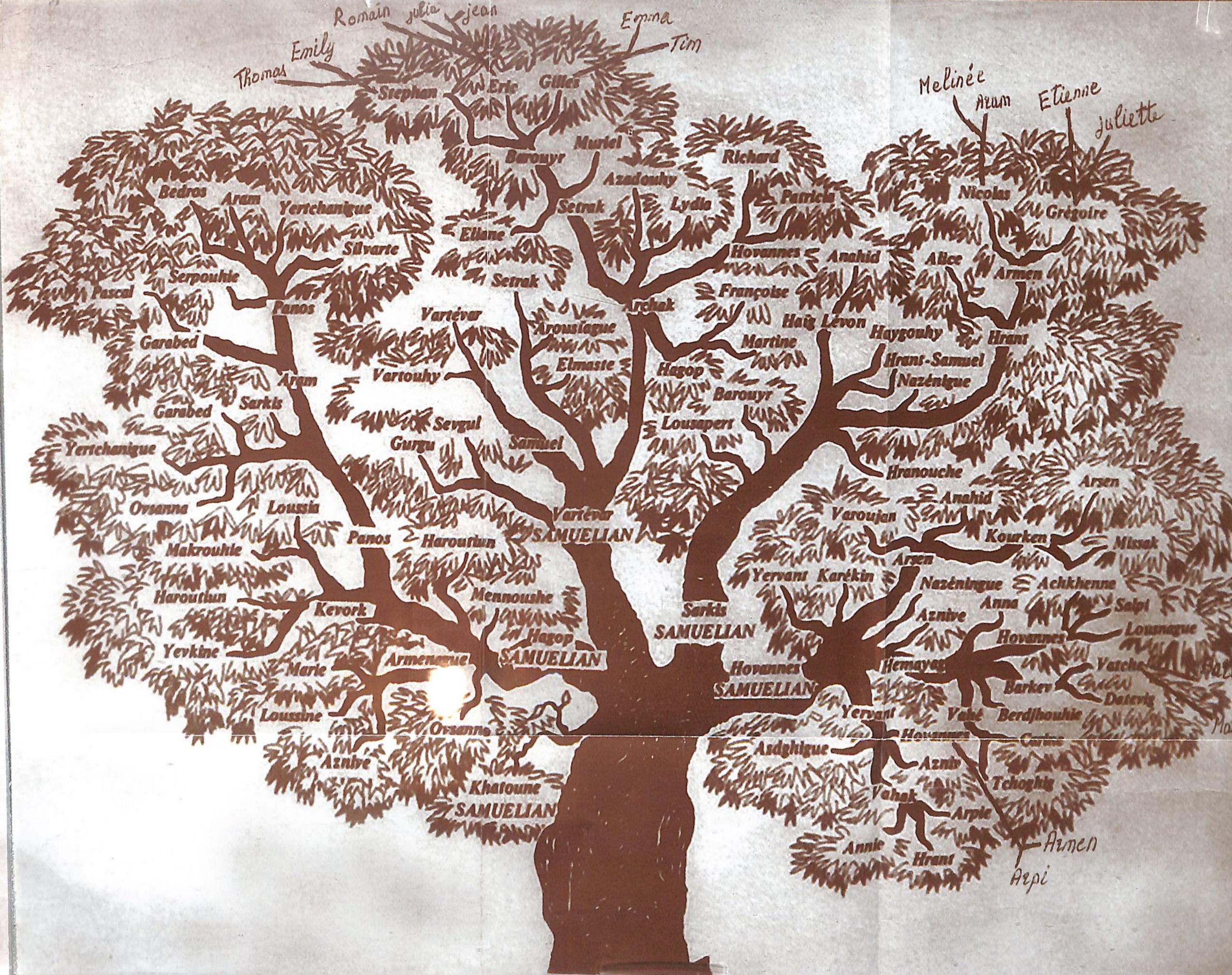
ՎԱՀԷ ՍԱՄՈՒԷԼԵԱՆ

ՀԱՅ ԱՆՑԵԱԼԸ՝ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐՈՎ

Խմբագիր և ծանօթագրող՝ Գեորգ Եազրճեան
Համակարգչային շարվածք և ձևավորում՝ Արամ Նազարյան

Տպագրությունը՝ օֆսեթ, թուղթը՝ օֆսեթ 80գր, չափը՝ 60x84¹/₁₆,
18 տպ. մամուլ, տպաքանակը 1000 օրինակ,
տպագրվել է <Վարդշրատ> ՍՊԸ տպագրատանը,
էլ. հասցե՝ vardhrat@mail.ru

Visit us Online at:
WWW.CAMELVAS.NET
info@camelvas.net

**Kerork SAMUELIAN - l'An 1800
 et Anna (Wife)**

**VANE SAMUELIAN
 P.O. BOX 1513
 ALEPPO, SYRIA**